સિદ્ધાન્ત સૂક્તિ

ગોસ્વામી શ્રી શ્યામમનોહરજી
(પાર્લા - કીશનગઢ)

પ્રાક્કથન

દિવ્ય રત્નો જેવા સિદ્ધાંતો, શ્રુતિ-સ્મૃતિ-સુત્ર-પુરાણ આદિના સાગરનું મન્થન કરનાર શ્રી વલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુ, શ્રી વિઠ્ઠલનાથ પ્રભુચરણ પ્રભૃતિ, પૂર્વાચાર્યોએ પ્રગટ કરેલા તે.

તેની ઉક્તિ, મહાપ્રભુવિરચિત ષોડશ ગ્રન્થો પૈકી ભક્તિવર્ધિની નવરત્ન જલભેદ અને સિદ્ધાંતમુક્તાવલી ઉપરના સત્રોમાં સત્રાર્થિઓને અભ્યાસ કરાવતા તેમજ સત્રમાં મારી વાણીને પવિત્ર કરવા, પરમાત્મા ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે પ્રેરી તે.

તેના સુસંકલન દ્વારા તેને સૂક્તિ તરીકે ચયન કરનાર સત્રાર્થી શ્રીમતી દક્ષાબેન. તેમજ પ્રેસકોપી તૈયાર કરનાર સત્રાર્થી પ્રિય ગોવિન્દભાઇ-પુરુષોત્તમભાઇ વગેરે.

આવી રીતે 'સિદ્ધાંતસૂક્તિ' પ્રકાશનાર્થ તૈયાર થતાં તેને પ્રકાશિત કરાવનારા અમારા પિતૃચરણ નિ. લી. ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજના કૃપાપાત્ર મનોહરભાઇ લિલ્સનવાલા તથા સત્રાર્થીપ્રિય ધનેશગુરુ.

પ્રકાશનકાર્ય માં પ્રૂફરીડિંગ વિગેરે ભાંજગડથી મને મુકત રાખનાર સત્રાર્થી પ્રિય અંશુ તથા પ્રિય અસિત.

આમ આમાં જે કાંઇ સુંદર શુભ કે તાત્ત્વિક હોય તે ચોક્કસ મહાપ્રભુ પ્રભૃતિ પૂર્વાચાર્યોનું જ છે. પણ જે કાંઇ ત્રુટિપૂર્ણ અપસિદ્ધાંત કે અગડં-બગડં બફાયું હોય તે બધું અમારું જ છે. અંતે જેવું હોય તેવું શ્રી મહાપ્રભુજીના ચરણારવિન્દમાં સદૈન્ય સોલ્લાસ સમર્પિત કરતા...

અમે બધા
ષોડશ ગ્રંથસત્રાર્થિઓ

ડોલોત્સવ
વિ. સં. ૨૦૪૪

॥ શ્રી કૃષ્ણઃ શરણં મમ્ ॥

સિદ્ધાન્ત સૂક્તિ

શ્રી મહાપ્રભુવિરચિત ષોડશ ગ્રન્થો પૈકી :-

ભક્તિવર્ધિની, નવરત્ન, જલભેદ, સિદ્ધાંત મુકતાવલી

આ ચાર ગ્રંથોમાની ઉક્તિઓ

ગોસ્વામી શ્રી શ્યામમનોહરજી

(પાર્લા - કીશનગઢ)

નિઃશુલ્ક વિતરણાર્થ

પ્રથમ આવૃતિ : ૨૦૪૩ દ્વિતિય આવૃત્તિ : ૨૦૪૪

પુનઃ પ્રકાશન : ૨૦૬૨, પ્રત : ૨૫૦૦

ડોલોત્સવ

પુનઃ પ્રકાશક

પુષ્ટિ અસ્મિતા અભિયાન

રાજકોટ.

॥ શ્રીહરિ: ॥

પ્રાસ્તાવિક

સેવા, મનોરથ, શ્રવણ-કિર્તન, ભાવ, ભગવદીય, દાસ, દાસાનુદાસ, કૃપા, કૃપાનાથ,લીલા, દીનતા, નિ:સાધનતા, આ બધા સાંદર્ભિક શબ્દ ઉચ્ચારણો આપણા સંપ્રદાય અંતર્ગત અલૌકિક વ્યવહારમાં ચાલતા ચલણી સિક્કાઓ હતા.

જે અલૌકિક વારસારૂપી ધનના સિક્કાઓ આ:જે ધસમસતા પ્રવાહની જેમ સંપ્રદાયમાં દીક્ષીત થઇ રહેલા અનુયાયીઓનાં કારણે પ્રવાહની જેમ જ વપરાવા લાગી ગયા હોવાના લીધે એ સિક્કાઓની બન્ને બાજુ જે પુષ્ટિપ્રભુ અને મહાપ્રભુરૂપી પુષ્ટિ સામ્રાજયની મહોર લાગેલી હતી તે એવી તો ઘસાઇ ગઇ કે આ સિકકાઓ કયા દેશ (માર્ગ) ના છે, પુષ્ટિ-પ્રવાહ કે મર્યાદાના તે ઓળખવા મુશ્કેલ થઇ ગયા. તેનું મુલ કારણ એ જ છે કે પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં દીક્ષીત થયેલા અનુયાયીઓએ સંપ્રદાયના મુલ આચાર્ય શ્રી વલ્લભાચાર્યજી શ્રી મહાપ્રભુજીએ આપેલા વારસારૂપી ગ્રંથોને ખોલવાના જ બંધ કરી દીધા તેમાં આપેલા ઉપદેશોથી અજાણ રહેવાના કારણે એ ઉપદેશોથી વિપરીત પ્રણાલી દ્વારા, પરંપરા દ્વારા તેનું છડે ચોક ઉલંઘન કરતા થઇ ગયા અને એથી પણ કરૂણાજનક સ્થિતીએ થઇ છે કે આજે એનેજ આપણે શ્રી મહાપ્રભુજીના સંપ્રદાયની દુહાઇઓ દઇને એમના નામ ઉપર, આપણા અહંકાર, ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ લોલુપતા અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોને સંતોષી રહ્યા છીએ.

શ્રી મહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિ જીવો ઉપર કૃપા વિચારીને અથાગ પરિશ્રમ લઇને આપશ્રીએ ભુતલ ઉપરની છેલ્લી ઉપસ્થિતિ સુધી ઉપદેશાત્મક, લીલાત્મક, જ્ઞાનાત્મક, ગ્રંથો તેમજ શ્રીમદ્ ભાગવતના ગુઢ રહસ્યોને પ્રગટ કરતાં જ રહ્યા. આપશ્રી સ્વધામ લીલામાં પધારતાં છેલ્લા સમયે પણ કેવો ઉપદેશ આપીને પધાર્યા ''યદા બહિમુર્ખા યુયં ભવિષ્યથ કથંચન....'' જેને આપણે શિક્ષા શ્લોકી અથવા શ્રી વલ્લભનું વસીયતનામું એ નામથી જાણીએ જ છીએ. શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિજીવની સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ તકલીફને પણ સમજીને તેનું નિરાકરણ ગ્રંથો દ્વારા આપણને આપ્યું છે. છતાં પણ જો આપણે તેનાથી દુર રહીએ, તેનું અવગાહન ન કરીએ તો પછી આપણા જેવા દુર્ભાગી જીવ બીજા કયા હોઇ શકે !!

શ્રી મહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિ ભકિત સંપ્રદાય સ્થાપિત કર્યો તેમાં સંપ્રદાયનો મુલ અર્થ છે

તેને આંતર બાહ્ય સ્વરૂપથી સંપુર્ણ સાર્થક કર્યો. ''સંપ્રદાય''નો મુલ અર્થ છે સમ્યક + પ્રદાય = સાચો વારસો એટલે કે વેદશાસ્ત્ર પુરાણ અને કોઇપણ ભગવદ્ વચનોથી વિપરિત કે અસંગત ન હોય તેવો સાચો વારસો પુષ્ટિજીવો માટે આપશ્રીએ આપ્યો છે. જેના માટે શ્રી હરિરાયજી એકત્રીશમાં શિક્ષાપત્રના દશમા શ્લોકમાં આજ્ઞા કરે છે કે -

અંગીકૃતિસમર્યાદે : સર્વેઽપ્યંગીકૃતાઃ સ્વત: ॥

અતસ્તદુકત મર્યાદા સ્થિતિર્હિ હિતકારિણી ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ : પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં શ્રી આચાર્યચરણની આજ્ઞા કે ઉપદેશ જ મર્યાદા છે, તે જ મર્યાદા દ્વારા જીવોનો અંગિકાર છે. આજ મર્યાદામાં પુષ્ટિમાર્ગની સ્થિતિ બતાવી છે અને આમાં જ બધાનું હિત છે. ૧૦.

પરંતુ વર્તમાન સ્થિતિમાં શ્રી મહાપ્રભુજીની વાણીના સત્સંગના અભાવના કારણે આપણામાં શિથીલતા આવી ગઇ છે. તેવી સ્થિતિમાં આશાના કિરણરૂપી શ્રી શ્યામમનોહરજી (પાર્લા-કિશનગઢ) દ્વારા જે ષોડશ ગ્રંથોના સત્રોમાં શ્રી મહાપ્રભુજીના વચનોને સરળરૂપે સમજાવતાં જે ઉકિતઓ પ્રગટ થઇ તે આ ગ્રંથરૂપે ''સિધ્ધાંત-સૂકિત'' નામથી આપણને મળી રહી છે. જે આપણા પુષ્ટિજીવો માટે અત્યંત મહત્વની છે અને માર્ગ ઉપર સરખી રીતે ચાલવા માટે દીવાદાંડીરૂપ છે.

આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃતિ ૨૦૪૩ અને બીજી આવૃતિ ૨૦૪૪માં મુંબઇના ષોડશ ગ્રંથના સત્રાર્થીઓ દ્વારા પ્રકાશિત થઇ હતી. ત્યારબાદ આ ગ્રંથ અપ્રાપ્ય હતો. આજે શ્રી મહાપ્રભુજીની કૃપાથી વિ.સં. ૨૦૬૨માં ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકાશીત થઇ રહી છે.

પૂજય પાદ્ ગોસ્વામી શ્રી શ્યામમનોહરજી વીસેક દીવસ પહેલાં રાજકોટ પધાર્યા ત્યારે અમોએ આપની સમક્ષ આ 'સિધ્ધાંત સૂકિત'નું પ્રકાશન કરવાની ઇચ્છા વ્યકત કરી અને આપે અત્યન્ત પ્રસન્નતાથી સહર્ષ અનુમતી આપી એ બદલ અમો આપશ્રીના આભારી છીએ.

શ્રી મહાપ્રભુજીની કૃપાથી પુષ્ટિ જીવો સુધી આ ગ્રંથ પહોંચશે, તેઓ આનું અવગાહન કરશે અને પુષ્ટિ પ્રભુ સુધી જવાના ગંતવ્યમાં આવતા અંતરાયો દુર થશે એજ અમારા આ પ્રયત્નની સાર્થકતા હશે.

અમો છીએ પુષ્ટિ અસ્મિતા અભિયાનના
ષોડષગ્રંથના સત્રાર્થીઓ.

વિ.સં. ૨૦૬૨ ડોલોત્સવ

॥ શ્રી કૃષ્ણાય નમ: ॥

॥ શ્રીમદાચાર્ય ચરણકમલેભ્યો નમ: ॥

તમે પણ પુષ્ટિમાર્ગીય છો !

અસમર્પિતવસ્તૂનાં તસ્માદ્ વર્જનમાચરેત્ ।
નિવેદિભિઃ સમર્પ્યૈવ સર્વં કુર્યાદિતિ સ્થિતિ: ॥

બ્રહ્મસંબંધ વિના બધા દોષોની નિવૃત્તિ સંભવ નથી તેથી અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. તેથી પરિવારજનોને સેવામાં સહયોગી બનાવવા જોઇએ તેમજ અચેતન ગૃહ, વિત્ત, અન્ન, વસ્ત્ર, આભૂષણ વિગેરેને પણ યોગ્ય રીતે ભગવત્સેવામાં વાપરીને પોતાના કામમાં લાવવા જોઇએ. આ આપણા ભક્તિમાર્ગની નિર્દુષ્ટ મર્યાદા છે. (પુરૂષોત્તમજીની વ્યાખ્યા શ્લોક. ૪-૫).

બીજ દાર્ઢ્યપ્રકારસ્તુ ગૃહે સ્થિત્વા... ભજેત્ કૃષ્ણં

આપણા માર્ગમાં ભગવદ્ ભજન ઘરમાં રહ્યાં વિના સંભવતું નથી. ઘરમાં કરવામાં આવતા ભગવદ્ભજનના પ્રકાર સિવાય બીજો કોઇ પણ ભગવદ્ભજનનો પ્રકાર છે જ નહિ. તેથી ભગવદ્ભજન માટે અનુકુળ એવા ઘરમાં રહીને સ્વધર્મત: શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. (શ્રી ગોકુલેશની વ્યાખ્યા શ્લોક-૨)

કૃષ્ણસેવા સદા કાર્યા... તત્સિદ્ધ્યૈ તનુવિત્તજા

ભગવત્સેવા માટે બીજાનું ધન લેવું કે બીજાને ધન આપવું તે ભગવત્સેવા કરવાની ઉચિત રીતિ નથી.તેથી શ્રી મહાપ્રભુજી તનુજાસેવા અને વિત્તજાસેવા એમ બે નોખી સેવા કરવાનો ઉપદેશ આપતા નથી, પણ તનુવિત્તજા એમ એક જ સેવા કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. (પ્રભુચરણ શ્રીગુંસાઇજીની વ્યાખ્યા).

સેવા માટે બીજાને ધન આપવાથી અહંકાર વધે છે સેવા માટે બીજાનું ધન લેવાથી સેવા નિષ્ફળ બની જાય છે. (શ્રી પુરૂષોત્તમજીની વ્યાખ્યા).

દાને હિ ન સ્વવિનિયોગ: ન તુ નિવેદને

પ્રભુને જે કંઇ ભેટરૂપે ધરવામાં આવે તે પ્રભુને દાનરૂપે અપાયું હોવાથી દેવદ્રવ્ય બની જાય છે. તેનો પ્રસાદ તરીકે પાછો ઉપભોગ આપણે કરી શકતા નથી પ્રભુને નિવેદન ફકત કર્યું હોય તો લઇ શકાય છે.

(પ્રભુચરણની નવરત્નની વ્યાખ્યાનો ભાવાનુવાદ)

તબ એક વૈષ્ણવને શંકા કિની જો મહારાજ વા દિન આપુને રાજભોગ તાંઇકો પ્રસાદ ગૌઅનકો ખવાયો ઔર શ્રીયમુનાજીમેં પધરાયો તાકો કારણ કહા? તબ આપ કહે જો કટોરી (ગિરવી) ધરિકે સામગ્રી આઈ સો તો ભોગ શ્રી ઠાકોરજી આપહી કે દ્રવ્ય કો આરોગે સો તો આપ હી કો ભયો. જો શ્રી ઠાકોરજીકો દ્રવ્ય ખાયેગો સો મેરો નાહિ ઔર મેરો સેવક ભગવદીય હોયગો સો દેવદ્રવ્ય કબહૂ ન ખાયગો જો ખાયગો સો મહાપતિત હોયગો. તાતે વા પ્રસાદમેં તે

ભોજન કરવે કો અપનો અધિકાર ન હતો.વાકે લિયે ગૌઅન કો ખવાયો ઔર શ્રી યમુનાજીમેં પધરાયો (નિજવાર્તા-ઘરુવાર્તા).

કૌણ્ડિન્યો ગોપિકા: પ્રોક્તા: ગુરવ: સાધનં ચ તદ્-
ભાવો ભાવનયા સિદ્ધ: સાધનં નાન્યદિષ્યતે

(શ્રી મહાપ્રભુજીકૃતં સંન્યાસનિર્ણય)

ગુપ્તસ્યૈવ અભિવૃદ્ધિસ્વભાવકત્વાદ્ આશ્રમધર્મૈરેવ
લોકે સ્વં ભગવદ્ભાવમ્ અનાવિષ્કુર્વન્ ભજેત્...
એતેન યાવદ અંત:કરણે સાક્ષાત્ પ્રભો પ્રાકટ્યં નાસ્તિ
તાવદેવ બહિરાવિષ્કરણં ભવતિ પ્રાકટ્યે તુ યથા ન સંભવતિ

(અણુભાષ્ય ૩/૪/૪૯)

પુષ્ટિભક્તિ વ્રજભક્તોના ભાવોની ભાવના સાથે કરવી જોઈએ બીજા કોઈ સાધનની અપેક્ષા નથી છતાંય ભાવ જો ગુપ્ત રહે તો જ વધે છે, તેથી પોતાના આશ્રમધર્મોની આડમાં પોતાના ભગવદ્ભાવને ગુપ્ત રાખીને ભગવદ્ ભજન કરવું જોઈએ. જેના હ્રદયમાં પ્રભુ નથી બિરાજતા તે જ પોતાના ભાવોનું જાહેરમાં પ્રદર્શન કરતો હોય છે જો પ્રભુ હ્રદયમાં બિરાજમાન હોય તો તે સંભવ નથી.

કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય દંભાદિરહિતં નરમ્
શ્રીભાગવતતત્વજ્ઞં ભજેદ જિજ્ઞાસુરાદરાત્
તદભાવે સ્વયં વાપિ મૂર્તિ કૃત્વા હરે કવચિત્
પરિચર્યાં સદા કુર્યાદ્

જે ગુરુ સેવાને ઉત્તમ માનીને સેવાનો ઉપદેશ આપતો હોય તો તે પોતે કેમ સેવાપરાયણ ન રહે ? તેથી જે સેવાપરાયણ હોય તેને જ ગુરૂ બનાવવા. તે ભગવત્સેવા દંભ (ધનસંગ્રહ, શિષ્યસંગ્રહ, સંગઠનસંગ્રહ કે યશસંગ્રહ) વિગેરે હેતુથી પ્રેરિત ન હોવી જોઈએ. કેમકે સિદ્ધાંત મુજબ કરવામાં આવતી સેવા જ પુરૂષાર્થરૂપ હોય છે. મનમાં બીજા હેતુઓ હોય અને બહારથી સેવાપરાયણતા દેખાડીએ તો તેવી સેવા સફલ થઈ શકતી નથી. ગુરૂ શ્રીમદ્ ભાગવતના મૂળ સિદ્ધાંત કે તત્વનો જાણકાર પણ હોવો જોઈએ જો એવો ગુરુ ન મળે તો જાતે જ ભગવત્સેવામાં પ્રવૃત્ત થઈ જવું જોઈએ.

(શ્રી મહાપ્રભુજીકૃત સર્વનિર્ણયની વ્યાખ્યા)

તેન ગુરુત્વમેવ વૃત્તિત્વેન ફલતિ યુક્તં ચ એતદ,
અનુપકૃત્ય પરસ્વગ્રહણે ઋણિત્વેન બંધસ્ય પ્રસંજનાત્
કિંચ ઋતોત્તરમ્ અમૃતાખ્યાયા: અયાચિતવ્રતે: ઉક્તત્વાત્
તસ્યામપિ શિષ્યસ્યૈવ ગ્રાહ્યં ન ઈતરસ્યતુ એવં સંકોચે
તસ્યામપિ પ્રશસ્તત્વસિધ્ધિ:

તેથી ગુરુ તરીકે ચરણ ભેટથી ગોસ્વામી મહારાજશ્રીનો નિર્વાહ થવો જોઈએ, આ રીતિ ઉચિત છે, નહિ તો કોઈ પણ રીતે ઉપકાર કર્યા વિના બીજાનું ધન લેતાં તેના ઋણી થવું પડે છે જે બંધનકારક હોય છે. વળી વિના માંગે જે મળતુ હોય તેમાં પણ ગુરુભાવે જે કાંઈ શિષ્ય આપણને આપે તેથી નિર્વાહ કરવાનું વ્રત લઈએ તો એ વધારે પ્રશંસનીય છે.

(પુરૂષોત્તમજીકૃત સ્વવૃત્તિવાદનો અનુવાદ)

ચિતિંચ ચિતિકાષ્ઠં ચ પૂયં ચંડાલમેવ ચ।
સ્પૃષ્ટવા દેવલકં ચૈવ સવાસા જલમાવિશેદ ॥
દેવાર્ચનપરો યસ્તુ વિત્તાર્થી વત્સરત્રયમ્।
સયૈ દેવલકો નામ હવ્યકવ્યેષુ ગર્હિત: ॥

મડદા, તેના દાહ માટે વપરાયેલા લાકડા, રુધિર-માંસ, મરેલા જાનવરની ખાલ કાઢીને વેચનાર, તેમજ ધન કમાવવા માટે દેવપૂજા કરનાર, આટલી વસ્તુ કે વ્યક્તિનો સ્પર્શ થતાં પહેરે કપડે સ્નાન કર્યા પછી જ ઘરમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ.

(પુરૂષોત્તમજી રચિત દ્રવ્ય શુદ્ધિ).

તતો ભાગવતં કૃતમ્ એતદભ્યસનાલ્લોકો
મુચ્યતેનુપજીવનાત્.... પઠનીયં પ્રયત્નેન સર્વ
હેતુવિવર્જિતં, વૃત્ત્યર્થં નૈવ યુંજીત પ્રાણૈ:
કંઠગતૈરપિ, તદભાવે યથૈવ સ્યાત્ તથા નિર્વાહમાચરેદ્દ.

શ્રીમદ્ ભાગવતના અભ્યાસથી જ બધું સિદ્ધ થાય છે પણ શરત એક જ તેનું પ્રવચન/ શ્રવણ આંજીવિકા માટે થતું ન હોય તો કેમકે તે મહાન દોષ છે. તેથી ભાગવતપાઠ કોઈ પણ જાતના (ભંડોળ ભેગુ કરવા વિગેરે) હેતુથી રહિત હોવો જોઈએ આજીવિકા માટે તો પ્રાણ ગળામાં અટક્યા હોય તો પણ ભાગવતનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહિ.

આમ ઉપર જણાવેલ શ્રી મહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતથી સર્વથા વિપરીત હોવા છતાંય જાહેર ટ્રસ્ટ-મંદિરો, જાહેર ખાનગી મંદિરોમાં થતાં ભગવત્સેવાના ભવાડામાં ભેગા થઈને, ત્યાં નિત્યનિયમે દર્શન કરવા જવાના દુરાગ્રહથી, ધનોપાર્જન માટે કરવામાં આવતા મનોરથોની ઝાંખીના ધતિંગને આર્થિક કે બીજી રીતે સક્રિય પ્રોત્સાહન આપી, દેવદ્રવ્યથી ધરવામાં આવેલ ભોગ-સામગ્રીને કે જેનો પ્રસાદ લેતાં, શ્રી મહાપ્રભુજી આપણને 'મહાપતિત' ગણે, તેને પણ મોહવશ લઈને તેમજ ભંડોળી ભાગવતકથાઓને આર્થિક કે બીજી રીતે પ્રોત્સાહનઆપી આપણે આપણા શ્રીમદાચાર્યચરણ સાથે જબરજસ્ત વિશ્વાસઘાત કર્યો છે.

તેના પરિણામરૂપે આજે આપણા દેશની સર્વોચ્ચ અદાલતે આપણા

સિદ્ધાંતોની અવગણના કરીને ત્રણ-ત્રણ ચુકાદાઓ આપણી વિરુદ્ધ આપ્યા છે.

વલ્લભ સંપ્રદાય દ્વેષી લોકોની હલકી વાતો ન્યાયાધીશોને ગળે ઉતરી જાય છે પણ આપણા દિવ્ય સિદ્ધાંતો તેઓને ગળે ઉતરતા નથી. પારિવારિક ભાવનાથી પૂર્વમાં ફક્ત દર્શન માટે આપવામાં આવેલી છૂટના દુષ્પરિણામરૂપે આજે સંપ્રદાયના ધર્મગુરુઓને પૂજારીપણાની હલકી પાયરી ઉંપર બધી રીતે પટકી દેવા માટે સંપ્રદાય વિરોધી કુનેહ સફળ થવા જાય છે. જતે દહાડે હતાશ ગોસ્વામી વર્ગ પોતાને દેવલક પુજારી માની બેસવાની માનસિકતાથી ઘેરાઈ જશે. આપણા દિવ્ય સંપ્રદાયની આવી દુર્ગતિ કરવાની જિમ્મેદારી વૈષ્ણવો ઉપર છે કે મહારાજશ્રીઓ ઉપર એ વિવાદનો સમય હવે વીતી ગયો છે.

આવો ! આપણે શ્રી મહાપ્રભુજીથી આપણા દુષ્કૃત્યની ક્ષમા-યાચના માંગીયે- સોગંદ લઈએ કે

(૧) પોતાને માથે ન બિરાજતા હોય તેવા કોઈ પણ શ્રી ઠાકોરજીના દર્શન કરવાનો નિત્ય નિયમ નહિ લઈએ, કે જેથી કોઈ પણ પુષ્ટિપ્રભુને નંદાલય છોડી અનાથાલયમાં બિરાજવાનો પરિશ્રમ થાય. કેમ કે આપણા આવા દુષ્કૃત્યથી જાહેરજનતાનો કાનૂની અધિકાર ઉભો થતો હોય છે.

(૨) જે મનોરથો મનોરથીના પોતાના ધનથી પોતાને માથે અને પોતાના ઘરે બિરાજતા સ્વરૂપોના પોતાના અંગત ભગવદીયો સાથે ઉજવવા માટે નથી તેવા મનોરથોમાં ભેટ સામગ્રી આપી કે દર્શન કરવા જઈને શ્રી મહાપ્રભુજીના શ્રીનિધિ સ્વરૂપ, સંપ્રદાય કે સિદ્ધાંતને હવે આપણે કદી પણ દગો નહિ આપીએ.

(૩) જાહેર મંદિરોમાં શ્રી મહાપ્રભુજીનાં સિદ્ધાંન્તથી વિપરીત, દેવદ્રવ્યથી અથવા ગૈરબ્રહ્મસંબંધી દર્શનાર્થિઓના દ્રવ્યથી ધરવામાં આવતી ભોગ-સામગ્રી શ્રીપુષ્ટિ પ્રભુ આરોગતા જ નથી. તેથી તે પ્રસાદ છે જ નહિ. બલ્કે કોઈ પણ સંજોગમાં પાતિત્યકારક જ છે. તેથી હવે આપણે તે કદી પણ લઈશું નહિ.

(૪) ભંડોળ ભેગું કરવા માટે જાહેરમાં કરવામાં આવતા ભગવન્મનોરથ કે ભાગવતકથામાં દર્શન-શ્રવણ માટે હવે કદિ પણ ભેગા થઈશું નહિ જેથી તેવી દુષ્પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન (આર્થિક કે સક્રિય સહયોગના રૂપે) મળી રહે.

આજ દિવસ સુધી આમ જે શ્રી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન અજ્ઞાનવશ કે મોહવશ થઈ ગયું તે અમારા અપરાધને શ્રીપુષ્ટિપ્રભુ, શ્રી મહાપ્રભુજી અને શ્રી પ્રભુચરણ ક્ષમા કરે ! તેઓ પોતાના પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવોને પુષ્ટિ પથની યાત્રામાં અગ્રસર થવા મતિ, રતિ અને ક્રિયાશક્તિ પ્રદાન કરે ! ''બુદ્ધિપ્રેરકકૃષ્ણસ્ય પાદપદ્મં પ્રસીદતુ''.

॥ શ્રીમદાચાર્ય ચરણકમલેભ્યો નમ: ॥

॥ શ્રી કૃષ્ણાય નમ: ॥

સિધ્ધાન્ત સૂક્તિ

ભક્તિવર્ધિની

૧. શ્રી હરિરાયજીએ કહ્યું કે છે ભકતના હૃદયમાં રહેલ ભગવત્પ્રેમ ભગવદ્રૂપ છે. તેથી પ્રભુ સ્થાયિભાવાત્મક છે અને સ્થાયિભાવ રસાત્મક હોવાથી પોતાના આધારપાત્ર એવા હૃદયની બહાર રહી શકતો નથી. આપ આગળ કહે છે કે હૃદયનો ભાવ એ લોકવેદાતીત પુરુષોત્તમ છે. જ્યારે હૃદયની બહાર રહેલ ભગવત્સ્વરૂપ લોકવેદ પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ છે. આમાં જાણવા જેવું એ કે આલંબન વિભાવ અને સ્થાયિભાવ આ બેમાં શ્રેષ્ઠ શું છે તે કહી શકાતું નથી. કેમ કે કોણ કોને મહત્તા આપે છે તેના પર ન્યૂનાધિકપણાનો આધાર રહેલો છે. હકીકતમાં બાહ્ય રહેલ આલંબન વિભાવ (દા.ત. વીજળીનો બલ્બ) જ હૃદયમાં સ્થાયિભાવ (દા.ત. પ્રકાશ) ના રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. તેથી બન્ને અભિન્ન છે.

૨. રૂમમાં અંધારુ હોય ત્યારે તેમાં રહેલ આસન, પુસ્તક, સોફા એકેના રંગ દેખાતા નથી પરંતુ બત્તી જોડવાથી દરેક વસ્તુનાં જુદા જુદા રંગ દેખાવા માંડશે. આ રંગ દેખાવાનું કારણ પ્રકાશ અને તે વસ્તુનો ખુદનો રંગ. કેવલ વસ્તુ સ્વભાવથી મહાનતા નથી આવતી કેવલ હૃદયની ભાવનાથી મહાનતા નથી આવતી, પણ બન્નેનાં સંયોજનને કારણે મહાનતા આવે છે.

૩. ભક્તિ એ કેવલ મનોવૃત્તિ નથી; પણ ભક્તિ એક સ્વતંત્ર રસ છે. મનોવૃત્તિ સ્થાયી અથવા તો અસ્થાયી પણ હોઈ શકે, રસ નહિ. કેમકે સ્થાયી મનોવૃત્તિને જ 'રસ' કહેવાય છે. રસ સ્થાયી હોય. પરિણામે જ્ઞાનાર્થ ભક્તિ અને મુક્ત્યર્થ ભક્તિ આપોઆપ રદ થઈ જાય છે. કારણ જ્ઞાન અને મુક્તિ મળ્યા પછી ભક્તિ સંચારી બની જાય છે.

જે નાટ્યકારો ભક્તિને કેવલ મનોભાવ માને છે, તેનું કારણ આ કે તેઓને ભક્તિના રસ સાથે સ્નાનસૂતકનો સંબંધ નથી.

ચૈતન્ય સંપ્રદાય, આપણો સંપ્રદાય અને શંકરાચાર્યજીના પંથના મધુસૂદન સરસ્વતી વગેરે ભક્તિને સ્વતંત્ર રસ માને છે.

૪. જે રીતથી રસ પ્રગટ થાય છે અથવા જેના આલંબન ઉદ્દીપન કે સંચારી ભાવથી રસ પ્રગટ થાય છે; તેટલી ક્ષણ તે શૃંગાર રસ, હાસ્ય રસ કે કરુણ રસની ઝલક દેખાડશે પણ અંતે તો તે આનંદ-આનંદ જ છે. બ્રહ્માનંદ નથી શૃંગાર, નથી હાસ્ય કે નથી કરુણ રસ; પણ જ્યારે તે લોકમાં ક્ષુદ્ર અંશરૂપે પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેણે શૃંગાર, વીર, હાસ્ય વગેરે કોઈ રંગ લીધો હોય છે. અંતે તો તે એક કેવળ આનંદ કે રસ જ છે.

૫. **ગુપ્તાનંદા યતો જીવા**

નિરાનંદં જગદ્યતઃ

પૂર્ણાનંદો હરિસ્તસ્માત્

જીવૈઃ સેવ્યઃ સર્વે સુખાર્થિભિઃ

આ સૃષ્ટિ જે રીતે પ્રગટ થઈ છે તે રીતમાં જીવમાં આનંદ કોઈક અંશે ગુપ્ત છે. જ્યારે કે જગતમાં આનંદ પૂરેપૂરો છુપાઈ ગયો છે. પણ હરિ પૂર્ણાનંદ છે. તેથી જેને જે સુખ જોઈએ તેને માટે હરિ જ સેવનીય છે. આનંદની અનુભૂતિ જડમાં નથી કારણ કે જડમાં તો ચેતન જ તિરોહિત છે. તેથી ચેતનની ભીતરનો આનંદ તો દેખીતી રીતે સાવ જ તિરોહિત થયો છે પણ જીવમાં આનંદ તિરોહિત છે તે સ્વરૂપતઃ તિરોહિત છે, ધર્મતઃ તિરોહિત નથી.

૬. શ્રી મહાપ્રભુજી કહેવા માંગે છે કે જે રીતે લાકડામાં અગ્નિ તિરોહિત છે તેવી રીતે જીવમાં આનંદ તિરોહિત છે. જ્યારે બહિઃસ્થિત અગ્નિ કાષ્ટના સંપર્કમાં આવે છે ત્યારે અંતઃસ્થિત અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય છે. પછી સમગ્ર કાષ્ટ અગ્નિમય થઈજાય છે. (પથ્થરમાં અગ્નિ તિરોહિત ન હોવાથી તેને સળગાવી નથી શકાતો.)

ભીતર સ્થિત અગ્નિ બહાર આવે છે અને લાકડું સળગવા માંડે છે. તે કયા રૂપમાં ? સ્થાયી ભાવના રૂપમાં, તેવી જ રીતે આલંબન વિભાવરૂપ આનંદમૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે જીવના સંપર્કમાં આવે છે ત્યારે તેનો ગુપ્તાનંદ પ્રગટ થાય છે અને તે જીવને આનંદમય બનાવે છે. લાકડું સળગવા માંડે પછી તે લાકડું ન કહેવાય, તે અગ્નિ જ કહેવાય. તેમ જીવનો ગુપ્તાનંદ પ્રજ્વલિત થાય છે ત્યારે તે ફક્ત જીવ નથી રહી જતો પણ આનંદરૂપ પણ બની જાય છે.

૭. 'કિરાતાર્જુનિયમ્' કાવ્યમાં ભીમે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે તમે ભીના લાકડા જેવા છો તેથી દુષ્ટ દુર્યોધન તમારી ઉપર પગ મૂકે છે પણ તમારા અંદરનો ક્ષાત્ર અગ્નિ પ્રગટ કરો. પછી કોણ તમારી ઉપર પગ ધરશે?

તેવી જ રીતે માયા કે સંસારનો પગ તમારા આત્મા પર ક્યાં સુધી ? જ્યાં સુધી તમારા આત્મામાં આનંદાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો નથી, સળગતા લાકડા પર કોણ પગ મૂકી શકે?

૮. એક જીવાત્મારૂપી લાકડું ભગવદ્ભાવની આનંદાગ્નિથી સળગતું હોય ત્યાં સુધી તેને સ્થાયી ભાવ કહેશું પણ તે લાકડાને પરિણામે આસપાસનું બધું જ સળગવા માંડે પછી તેને સર્વાત્મભાવ કહીશું.

૯. લૌકિક, અલૌકિક બંનેમાં મૂળભૂત ફરક એ છે કે લૌકિકમાં કોઈ વસ્તુ સ્થાયી નથી, બીજું લૌકિકમાં આલંબન વિભાવ અને સ્થાયી ભાવ એક થઈ શકતા નથી. લૌકિકમાં આલંબન વિભાવ હૃદયમાં ભીતર ન જઈ શકે પરંતુ અલૌકિકમાં આલંબન વિભાવ રૂપ પ્રભુ હૃદયમાં ભીતર પ્રવિષ્ટ થઈ શકે ભક્તિનાં રૂપમાં.

દિલકે આઈને મેં હૈ તસ્વીરે યાર

જબ જરા ગરદન ઝુકાયી દેખલી.

લૌકિકમાં જ્યારે કહીએ કે મેં કોઈને જોયો અને તેની તસવીર મારા હૃદયમાં સમાઈ ગઈ, અહીંયા લૌકિકમાં યારની તસવીર હૃદયમાં આવી શકે પણ યાર ખુદ ન આવી શકે. પરંતુ પ્રભુ તો હૃદયમાં સાક્ષાત્ પ્રગટ થાય છે કારણ કે ધર્મ અને ધર્મી ઉભય રૂપ પોતે છે, પ્રકાશ અને સૂર્યની માફક. સ્નેહ, પ્રકાશ સ્થાનીય છે. પ્રભુ સૂર્ય સ્થાનીય છે.

૧૦. અંદરનો ભક્તિરસાત્મક સ્થાયીભાવ એ હૃદયના સામર્થ્યથી પ્રગટ નથી થતો પરંતુ પ્રભુને કારણે પ્રગટ થાય છે.

બ્રહ્માનંદ સ્વતઃ સિદ્ધ નથી પણ અંદર આવી રહ્યો છે, અને આવવાનું કારણ? હૃદયની પાત્રતા-હૃદયની રસ ઝીલવાની પાત્રતાને કારણે આવે છે. પણ હૃદયના સામર્થ્યના આધારે રસ પ્રગટ નથી થતો.

૧૧. હૃદય એ દીવડો છે. બીજભાવ તેમાં રહેલું તેલ છે. જ્યોત એ સ્થાયી ભાવ છે. ઉદ્દીપન એ બહારની કોઈ જ્વાલા છે. ઉદ્દીપન આલંબન એ બહારનો દીવો છે. દીવો જ દીવાને જલાવે છે. જલતું તેલ જ હોય છે, વાટ નહીં. વાટ તો માત્ર ઈશારો છે. બીજભાવ જ દીપશિખા બની રહ્યો છે.

૧૨. જેમ તેલ વધારે હોય તેમ જ્યોત વધુ પ્રજ્વલિત થાય; તેમ જેટલો અનુગ્રહ વધુ તેટલી ભક્તિ વધુ થાય છે.

૧૩. આપણી અંદર જ્યોત જગાડનાર જે બહારની જ્વાલા છે તે ઘણી વસ્તુ હોઈ શકે. પ્રભુની અપરોક્ષ લીલા, પ્રભુનું સ્વરૂપ, પ્રભુના ગુણ, શાસ્ત્ર, ગુરુ, ભગવદીયનો સંગ, સંસાર પ્રત્યેની અનાસક્તિ.... આમાંની કોઈની પણ મદદથી ભીતરની જ્વાલા પ્રગટે છે.

૧૪. ઘણીવાર લૌકિકાસક્તિ દૂર થવાથી ભગવાનમાં અનન્યાસક્તિ પ્રગટ થઈ જાય છે. નંદદાસજી, રસખાનજી અને બિલ્વમંગળ આના ઉદાહરણ છે. આ પાત્રો તૈયાર જ હતાં રસ ઝીલવા માટે, જે કંઈ દૂરી હતી તે અન્યાસક્તિને કારણે જ હતી.

૧૫. પ્રભુ અગ્નિ છે, તેની ઉષ્ણતા અનુગ્રહ છે. પ્રભુ જેટલા નજીક આવતા જાય અથવા જીવ જેટલો પ્રભુની નિકટ જતો જાય તેટલી તેની ઉષ્ણતા વધુ અનુભવાતી જાય. છેવટે ઉષ્ણતા એટલી વધે છે કે જીવ પ્રેમાગ્નિથી સળગી ઊઠે છે.

૧૬. હૃદય એ પાત્ર છે. તેમાં અનુગ્રહની વર્ષા થઈ રહી છે. વરસે છે ત્યાં સુધી અનુગ્રહ છે, પરંતુ નદી કે તળાવના પાત્રની માફક છલકાય છે અને વહે ત્યારે ભક્તિ બની જાય છે.

૧૭. વિપ્રયોગ, સ્થાયીભાવ પ્રગટ થયા પહેલાં પણ પ્રગટ થઈ શકે અને પછી પણ પ્રગટ થઈ શકે છે. વિપ્રયોગ એ સ્નેહનું થર્મોમીટર છે. તે સાધના નથી પણ સિદ્ધિ છે. વિપ્રયોગ થતો હોય એ ઘણી ઉંચી અવસ્થા છે. પણ આ તાપ કલેશનો માર્ગ છે માટે મોઢું વીલું કરીને ફરવાની જરૂર નથી. વિપ્રયોગ કરાતો નથી, થઈ જાય છે.

૧૮. સાચા ભક્તને સેવ્યની ચિંતા હોવી જોઈએ, સ્નેહની નહીં. સ્નેહની ચિંતા બતાવે છે કે ભક્તના મનમાં કોઈ ગણત્રી છે, વેપારી બુદ્ધિ છે.

૧૯. શ્રી ઠાકોરજીની સેવા છોડીને ઘણાં વિપ્રયોગ કરે છે એ વિપ્રયોગ નથી. એક તો પતિને ધક્કા મારી બહાર કાઢો છો પછી કહો છો કે હું તમારા માટે વિપ્રયોગ કરીશ; આ સ્નેહ નથી, સ્નેહનું કોભાંડ છે.

૨૦. ઘણા કહે છે કે પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટેની ભક્તિ તે પુષ્ટિભક્તિ છે, પરંતુ તે ખોટું છે. પુષ્ટિભક્તિ એટલે પ્રભુની કૃપાથી પ્રાપ્ત થતી ભક્તિ.

૨૧. વિપ્રયોગ કેવલ અનુભૂતિ નથી કે કેવલ વસ્તુસ્થિતિ પણ નથી, વ્યુચ્ચરણ પછી જે દૂરી થઈ છે તે દૂરી માનીએ તો જ વિપ્રયોગ થાય. જ્ઞાની બની જાઓ તો તે 'દૂરી' રહી જતી નથી.

૨૨. 'દૂરી' અનુભવ થવાનું કારણ distance નથી પરંતુ તમારે અમુક જગ્યાએ ઉતાવળથી પહોંચવું છે કે નહિ તેના પર આધાર છે. પહોંચવાની જેમ ગતિ વધારીએ તેમ અંતર વધુ લાગે. ક્યાંક જલદી પહોંચવાની ક્યારેક ઉતાવળ હોતી નથી ત્યારે દૂરી દૂરી લાગતી નથી કારણ કે મનનો ભાવ ઠંડો પડી ગયો હોય છે.

૨૩. તાપ સહ્ય છે પરંતુ કલેશ અસહ્ય છે, તેમાં પરેશાનીનો ભાવ છે. તાપ-કલેશને કારણે જ્યારે પ્રભુમાં તન્મયતા થઈ જાય ત્યારે તે તન્મયતાને કારણે તેમાં આનંદની અનુભૂતિ થાય છે. તન્મયતાના અભાવમાં તાપકલેશ દુ:ખાત્મક લાગે છે.

૨૪. પ્રભુના વિપ્રયોગમાં બે જાતની અનુભૂતિ થતી હોય છે; બાહોશ (અતન્મય) હોઈએ ત્યારે દુ:ખાત્મક અનુભૂતિ થાય છે અને બેહોશ (તન્મય) હોઈએ ત્યારે સુખાત્મક અનુભૂતિ થાય છે. તાપકલેશ પહેલાં થાય છે. તે સાધન દશામાં થાય છે અને આનંદ ફલદશામાં થાય છે.

૨૫. ભક્તિશાસ્ત્ર, દર્શનશાસ્ત્ર અને રસશાસ્ત્રની વચ્ચે અવસ્થિત છે. તે બન્નેનાં સંમિશ્રણથી ખીલી રહ્યું છે. ભક્તિશાસ્ત્ર જીવનમાં પરમાત્માની રસાત્મક પ્રતિષ્ઠા કરવા માંગે છે. તેથી કીર્તનમાં કહ્યું છે કે **"જો પે શ્રી વલ્લભ પ્રગટ ન હોતે, ભૂતલ ભૂષણ વિષ્ણુ સ્વામી પથ શૃંગાર શાસ્ત્ર સબ રોતે...."** ઋષિઓએ કોઈ વાત એવી કરી જ નથી કે જેની કોઈ ઉદાત્ત ભૂમિકા ન હોય.

૨૬. ભક્તિ માટે ઘર છોડવાની છૂટ છે; આજ્ઞા નથી. જે દર્દી ઓછો માંદો છે, તેને ડૉક્ટર કહે છે આમ પરેજી રાખશો તો દવા વગર પણ સારું થઈ જશે, (દવા ન લેવાની છૂટ છે) જ્યારે વધુ માંદા દર્દીને ડૉક્ટર દવા લેવાની કડકાઈથી આજ્ઞા કરે છે. તેવી જ રીતે દૃઢ બીજભાવવાળા ઘર છોડશે ને શ્રવણ કીર્તન કરશે, તો પણ ભક્તિનો પ્રરોહ થઈ શકશે. અદૃઢ બીજભાવવાળાને શ્રવણ કીર્તન જ પર્યાપ્ત નથી, તેના કુમળા પાંગરતા છોડને ઘરરૂપી વાડ અનિવાર્ય છે.

૨૭. પ્રશ્ન : સાંનિધ્ય સુખ અને તત્ સુખ બે અલગ છે? ... શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે શરૂઆતમાં ભોગ્ય બનીને ચાલો, ભોક્તા પછી બનજો. તમારા ભોક્તૃભાવને ભક્તિના wrapperમાં છુપાવીને પ્રભુને gift આપજો. આ gift પ્રભુ ખોલે તેમાં જ તેની મજા છે, તેની decency છે. અને તમારી diginity છે. દા.ત. ઘણાં લગ્નમાં પોતે જ gift ખોલે છે અને તે સાથે ફોટો પડાવે છે. આમાં પરણનાર દંપતી પ્રત્યે તત્ સુખનો ભાવ નથી, પરંતુ પોતાનાં અહમ્‌ની પુષ્ટિનો ભાવ છે.

૨૮. આપણા આલંબન વિભાવ પ્રભુ છે, સેવા નથી. ભક્તિ સેવાત્મિકા હોય ત્યારે આલંબન વિભાવ પ્રભુનું સેવ્ય સ્વરૂપ છે; અને જ્યારે ભક્તિ કથાત્મિકા હોય ત્યારે પ્રભુનું શ્રાવ્ય સ્વરૂપ આલંબન વિભાવ બને છે.

૨૯. સેવાને જો આલંબન વિભાવ બનાવવામાં આવે તો સેવા એક કર્મકાંડ બની જાય. અર્થ: સેવા એક કર્તવ્ય બની જાય, ભક્તિ હોય કે ન હોય, એટલે આપણે સેવાના ભક્ત નથી પરંતુ સેવ્યના ભક્ત છીએ. સેવા અને તેની વિધિનો જેને અત્યાગ્રહ છે તેણે સેવાની value માની છે; સેવ્યની નહીં.

'દિલ હૈ કદમોં પે કિસી કે સિર ઝુકા હો યા ન હો
બંદગી હૈ અપની ફિતરત અબ ખુદા હો યા ન હો''

૩૦. ઘણા કહે છે કે સેવા-ભક્તિ એ આપણું કર્તવ્ય છે તેથી કરવી જોઈએ, પણ આ તો ક્રૂરતા છે પ્રભુ પ્રત્યેની. આ તો આના જેવું છે કે વધુ વરને કહે છે કે મને તારા માટે સ્નેહ નથી, કે નથી સાથે રહેવાની ઈચ્છા. માત્ર આદર્શ વૈવાહિક સંસ્થાના રક્ષણ ખાતર તારી સાથે પરણું છું, અથવા તો પંચયજ્ઞમાંનો એક યજ્ઞ પશુપંખીને ચણ નાખવું એ છે અને તે કર્તવ્યને નભાવવા પક્ષીને પાંજરામાં પૂરો તેના જેવું છે.

તમારું કર્તવ્ય એ તમારો headache છે. તેને માટે પ્રભુને તમારી સાથે રહેવા શા માટે ફરજ પાડો છો ?

૩૧. જાહેરસભામાં સાંભળવા જનાર ઘણાને વિષય કરતાં વકતા અને તેની વકતૃત્વશક્તિમાં વધુ અભિરુચિ હોય છે. વકતા વિદ્વાન હોય પણ છટાદાર બોલવાની શક્તિ જો ન હોય તો તેની પાસે સિદ્ધાંત સમજવા જનાર ઓછા હોય છે.

૩૨. શ્રવણ અને કીર્તન બન્ને જોડલાં છે. સાંભળવાની ટેવ હોય પણ તેને કીર્તન કરવાની વૃત્તિ ન જાગે તો કાંઈક ગરબડ છે અને કીર્તન કરનારને સાંભળવાની પરવા ન હોય તો તેની અહંતા-મમતા ક્યાંક છલ કરી રહી છે. (અમુક ઘરાનાનો સાંભળવાની વૃત્તિવાળાને વિષયનો આગ્રહ નથી.) અહંતા-મમતાને સાણસામાં પકડવા શ્રવણ-કીર્તનનું જોડલું છે. (કીર્તન એટલે રાગ-રાગીણી ગાવા નહીં પણ તેના ભાવમાં રહેવું, અંદર પણ લેવું અને બહાર પણ કાઢવું.)

૩૩. જ્યાં રમણ થાય, મન રમી જાય, તે રતિ.

૩૪. ષોડશગ્રંથોમાં સર્વ વાત આધુનિકો માટે જ છે કારણ કે તે ઉપદેશાત્મક છે. પણ સુબોધિનીમાં તેમ નથી, કારણ ઘણાં વચનો વ્યાખ્યામુદ્રામાં છે. ષોડશ ગ્રંથમાં

વાંચનારને પકડવામાં આવે છે, સુબોધિનીમાં ફક્ત દેખાડવામાં આવે છે કે લેવાનો અધિકાર હોય તો લ્યો, નહિતર છોડી દો.

૩૫. **માર્ગમાં ૯૯ ટકા લોકોનાં મનમાં એ ભાવ છે કે માર્ગનો પ્રચાર થવો જોઈએ. સંપ્રદાયના પ્રચાર માટે મંદિર બનાવવા એ શ્રીઠાકોરજીને તમે પ્રચારનું Instrument બનાવી રહ્યા છો, જે શ્રીઠાકોરજી જગન્નિયંતા છે. માર્ગ શ્રીઠાકોરજી માટે છે, શ્રીઠાકોરજી માર્ગ માટે નથી. માર્ગ રહ્યો તો પણ શું અને ન રહ્યો તો પણ શું. અત્યાર સુધી અનેક માર્ગ લુપ્ત થઈ ગયા છે. માલીકથી ઘરકામ કરાવીને માલીકની નોકરી કરવા જેવી બાલિશતા આનુ નામ છે. એટલે સ્વમાર્ગનો પ્રચાર સ્વમાર્ગીય બીજભાવવાળા જીવો માટે થવો જોઈએ, અને તે સેવાના કે સેવ્યના જાહેર પ્રદર્શનથી નહિ પણ સિદ્ધાંતના ઉપદેશથી, સત્સંગથી અથવા બીજી રીતે કહું તો ભગવત્કૃપાલબ્ધ આપણા પુરુષાર્થથી જ, ભગવત સ્વરૂપના મનોરથોના, ભક્તિના પ્રદર્શનના ભૂંડા ભવાડા દ્વારા નહીં.**

૩૬. સ્વતંત્ર પુરુષાર્થના રૂપમાં ભક્તિ થવી જોઈએ, આવી ભક્તિનો આનંદ જ એવો છે કે તેને માણનારો પુરુષાર્થોને ઠુકરાવી દે છે. મનોરથીઓ લાડુ માટે કે પ્રતિષ્ઠાની કામના માટે, મુખિયા ભીતરીયા પૈસા માટે, મહારાજો કદાચ સંપ્રદાયના પ્રચાર માટે પણ ભક્તિ કરતા હોય તો આવી ભક્તિમાં મસ્તી ન જ આવી શકે.

૩૭. જો યોગ્ય ગુરૂ ન મળે તો શ્રીમહાપ્રભુજીમાં ગુરુબુદ્ધિ રાખવી, post office દ્વારા પત્ર કે મનીઓર્ડર મોકલીએ છીએ ત્યારે પોસ્ટમેનને ભરોસે નથી મોકલતા પરંતુ post organisation સદ્ધર છે માટે મોકલીએ છીએ.

૩૮. પુષ્ટ કરવાનો અર્થ શું ? પુષ્ટ કરવાથી તેમાં ભગવાન ઘૂસી નથી જતા, તે ભગવાન તો સર્વત્ર છે જ, પરંતુ પુષ્ટ કરવાનો અર્થ શ્રી આચાર્યચરણને અભિપ્રેત ભાવાત્મકતાના અનુસંધાન સાથે પ્રભુમાં સેવ્યભાવના કરવી.

૩૯. સેવામાં આત્મકેન્દ્રતા નથી, સેવ્યકેન્દ્રિતતા છે.

૪૦. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે દેવતાઓને તેનો હિસ્સો, કર આપી દીધા પછી તેની સાથે ભાવાત્મક સંબંધ બાંધવાની જરૂર નથી, દેવતાઓ સાથે લેન-દેનનો જ સંબંધ હોય. જેવી રીતે ધંધાકીય સંબંધોમાં કામની વાત પત્યા પછી કોઈ કારણ વગર ગપશપ કરતું નથી.

૪૧. સેવામાર્ગમાં પ્રભુ કરેલા કર્મને ધ્યાનમાં લેતા નથી, પણ કર્મ કરવાના હેતુ રૂપ હૃદયમાંથી નીતરતા ભાવને ગ્રહણ કરે છે.

૪૨. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં શ્રીઠાકોરજીના શૃંગારનું "બર્હાપીડમ્..." શ્લોકમાં વર્ણન છે પણ તે અનુસાર આપને કયાં શણગાર ધરાવીએ છીએ? શ્રી ઠાકોરજી કમ્બલ ઓઢતા પરંતુ તે પણ આપણે ધરાવતા નથી કારણ કે આપણે શ્રી મહાપ્રભુજી નિર્દિષ્ટ ગૃહસેવાનો પ્રકાર અપનાવ્યો છે. ગૌચારણ લીલાને પણ સેવામાં વર્ણવવામાં નથી આવી. સંપૂર્ણપણે શ્રીમદ્‌ભાગવતને આધારે સેવાપ્રકાર ઘડી જ ન શકાય.

૪૩. મનોરથમાં સજાવટ કરવામાં કેટલા કલાક થાય, પણ શ્રી ઠાકોરજી તેમાં અડધો કલાક બિરાજે, આમાં કેટલી મહેનતના બદલામાં કેટલો લાભ મળ્યો એવી જમા-ખર્ચની ગણતરી કરતાં સેવાનો ભાવ ખંડિત થઈ જાય.

મહેમાન આવવાના હોય તેમને માટે જમણની તૈયારી સવારથી કરીએ, તેઓ જમે માત્ર અડધા કલાકમાં. એવરેસ્ટ ચડતા કેટલા દિવસ લાગે; પણ ત્યાં પહોંચીને ઝંડો રોપવાનું કામ તો દશ મિનિટમાં થઈ જાય.

આની પાછળ સમય, મહેનત અને પૈસાની ગણતરી કરશો તો તમે ખોટમાં જ છો. પરંતુ આવા દરેક મનોરથ પાછળ કિંમત છે તમારા ભાવની, તમારા ઉત્સાહની.

"સમય બહુ કિંમતી છે. તેને બરબાદ ન કરવો." સમયની દરેક ક્ષણો ધંધાકીય દષ્ટિએ જોવી, કેટલી મહેનત, કેટલા લાભની ગણત્રી કરવી એ સુવિચાર પશ્ચિની દેન છે. આમાં મજા કેટલી લઈએ છીએ તેનો વિચાર નથી.

પાનાં રમવાં, ફરવું, સિનેમા-નાટક આદિ મઝાના દરેક કામમાં સમય 'બરબાદ' કરવો જ પડેછે. સેવામાં પણ આ દષ્ટિએ સમય 'બરબાદ' કરવો જ પડે.

૪૪. જે સેવામાં ભાગ લેવાનો અધિકાર ન હોય તે સેવામાંથી આપણે વિસર્જિત થઇ જઈએ છીએ. શયન પછી પંખા આદિની સેવા કરવા આપણે બેસતા નથી તેથી પંખો માત્ર ધરવામાં આવે છે.

૪૫. જ્યારે શ્રી મહાપ્રભુજી સ્વરૂપ પધરાવી આપતાં ત્યારે કહેતાં કે "મૈં તોકૂં અપનો સર્વસ્વ પધરાય રહ્યો હું" ફક્ત એમ નહોતા કહેતાં કે હું શ્રી ગોપીજન વલ્લભ કે યશોદોત્સંગલાલિત પધરાવી આપુ છું. તેથી જે ભાવ શ્રી આચાર્યચરણે સેવ્યની બાબતમાં બતાવ્યો તેવા સેવ્યના આપણે સેવક છીએ.

૪૬. સેવા કરનાર વ્યક્તિના મૃત્યુ પછી તેમના પરીવારનાં સભ્યો સેવા કરવા ઈચ્છે તો તેમણે પુષ્ટ કરાવવાની જરૂર નથી પણ માત્ર ગુરુની આજ્ઞા લેવાની જરૂર છે. અને આજ્ઞા શબ્દથી ભડકવાની જરૂર નથી, આ તો સામાન્ય વિવેક છે. કીર્તનીયા વસંત ઋતુ પહેલાં વસંત બહાર ગાવાની બાલક પાસે આજ્ઞા લે છે. વર્ષાઋતુ પહેલાં મલ્હાર ગાવાની આજ્ઞા લે છે. પંગતમાં પ્રથમ જમી રહ્યા હોઈએ તો ઉઠવાની બાજુવાળા પાસે આજ્ઞા લેવાય છે. શત્રુ લડતાં પહેલાં શત્રુની આજ્ઞા લે છે. આજે આવી નાની નાની વાતો માટે આજ્ઞા લેવી તે વિવેક નહીં પણ પરતંત્રતા લાગે છે કારણ ચોમેર સ્વચ્છંદતાની હવા ફેલાયેલી છે.

૪૭. अनुग्रह रुच्या अनुमेय:

અનુગ્રહ કે જે ભક્તિનું બીજ છે, તેનું અનુમાન કેમ થાય? રુચિથી, તે અનુગ્રહ માપવાનું થર્મોમીટર છે.

[જો રુચિ વગર સેવા કરી રહ્યા છો, (વડીલનાં ડરથી, દેખાદેખીથી, વૃત્યર્થ, ઈચ્છાપૂર્તિ માટે) તો તે સેવા તમારા નાશનો હેતુ બનશે]

વિચારો કે જે સેવા, ભાવસિદ્ધિ, ચિત્તપ્રવણતાના હેતુ રૂપ છે તે જ તમારા નાશનાં કારણરૂપ છે. જેટલુ નુકશાન તમને સંસારાશક્તિ નહીં કરે તેટલું નુકશાન તમને રુચિ વગરની સેવા કરશે. તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે "ભક્ત્યભાવે તુ તીરસ્થો: યથા દુષ્ટૈ સ્વકર્મભિ: અન્યથાભાવમાપન્નો તસ્માત્ સ્થાનાચ્ચ નશ્યતિ."

૪૮. પહેલા શ્રી મહાપ્રભુજી જ્યારે સેવકને સ્વરૂપ સેવા પધરાવી આપતા ત્યારે બન્નેમાં કૃતજ્ઞતાનો ભાવ રહેતો.

આજે સંપ્રદાય માત્ર સિદ્ધાંતો પર ટકી રહ્યો છે. બાલક કે વૈષ્ણવ કોઈનામાં કૃતજ્ઞતાનો ભાવ નથી, પહેલા જેવા ઘનિષ્ઠ સંબંધ નથી, સંબંધની ગરિમા નથી. તેથી જ આચાર્યશ્રીના ભાવથી સ્વરૂપ પધરાવીએ છીએ, અને ગુરુભાવ આચાર્યશ્રીમાં જ સ્થાપિત કરીએ છીએ.

૪૯. ભક્તિશાસ્ત્રની દષ્ટિએ મુક્તિ એ "એનેસ્થેસિયા" જેવી છે. તેમાં દુ:ખની અનુભૂતિ નિવૃત્ત થાય છે. પ્રલયમાં પ્રભુ મુક્ત કરે છે અને લય દ્વારા આપણે મુક્ત થઈએ છીએ. સૃષ્ટિ તો યથાવત્ એમ જ રહે છે.

કૃષ્ણ જ્યારે આત્મરમણ કરે છે ત્યારે સર્વના દુ:ખની નિવૃત્તિ થાય છે. જ્ઞાનીની તેમાં કોઈ "મોનોપોલી" નથી રહેતી.

૫૦. ભક્ત, જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની વચ્ચે છે. બ્રહ્મજ્ઞાનની અવસ્થામાં સૃષ્ટિની બ્રહ્મ સાથેની મૌલિક એકતાની જ અનુભૂતિ થાય છે. અજ્ઞાનની અવસ્થામાં ફક્ત અનેકતાની જ અનુભૂતિ થાય છે. બન્ને partial અનુભૂતિ છે. ભક્ત એકતાને જાણ્યા પછી પણ અનેકતાને ધિક્કારતો નથી, અને અનેકતાને માણવા છતાં એકતાને ભૂલતો નથી.

૫૧. સંપ્રદાયમાં વૈષ્ણવો શ્રી મહાપ્રભુજીની નિધિને વધુ માને. શ્રીગુંસાઈજીની નિધિને તેથી ઓછી પાવરફુલ માને, આવો gradation નો ભાવ કેમ જાગ્યો ? જો એમ હોત તો શ્રી ગુંસાઈજીની નિધિ સામે બ્રહ્મસંબંધ થાત જ નહીં. શ્રી મહાપ્રભુજી જેને ખુદ પુષ્ટ કરે અથવા તો જેને પોતાના વંશજોને Instrument બનાવી પુષ્ટ કરે તેમાં કાંઈ ભેદ નથી. જે કંઈ ભેદ હોય તે calendes નો જ ભેદ છે. નિધિનું મહત્વ માત્ર ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જ છે. તેમાં પુરુષોત્તમભાવનું મહત્વ નથી.

શ્રી મહાપ્રભુજીની નિધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે પણ ‘આ મહાપ્રભુજીનું હૃદય સર્વસ્વ છે’ તે ભાવ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની શું કિંમત.

શ્રી મહાપ્રભુજી તો ભૂતળ ઉપર ૫૨ વર્ષ જ બિરાજ્યા પણ તેમની શક્તિને તેટલાં વર્ષો પૂરતી મર્યાદિત ન માનવી. જો આમ જ હોય તો ૫૦૦૦ વર્ષ પહેલાંના શ્રીકૃષ્ણ અને હાલના શ્રીકૃષ્ણમાં ભેદ આવશે. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષમાં ભેદ કરવો એ કેટલી ક્રૂરતા છે.

૫૨. આપણે શ્રી મહાપ્રભુજીની કાનિથી જગાવીએ છીએ, ભોગ ધરીએ છીએ; તો તે આપણે નથી ધર્યો, શ્રીમહાપ્રભુજીએ ધર્યો છે, વ્રજભક્તોએ ધર્યો છે. તેથી કદાચ હું માનસિક અસ્વસ્થતાથી સેવા કરું તો પણ શ્રી આચાર્યચરણના ભાવથી પ્રભુસેવા ગ્રહણ થશે ને તે વિચારથી કેટલી ભાવસ્વસ્થતા આવે!

૫૩. જે શ્રી મહાપ્રભુજીનું હૃદયસર્વસ્વ છે તેની સાથે આપણો સંબંધ માત્ર સેવકનો જ છે, બીજો નહીં. સેવકપણું સ્થાયી ભાવ છે. સખ્ય, શૃંગાર એ સંચારી ભાવ છે. તેનાથી ભાવને નુકશાન ન થવું જોઈએ. (સેવક સખ્યપણું નિભાવી શકે પણ સખા નથી બની શકતો). આપણે શુદ્ધ સેવક જ છીએ. તેની ડીસેન્સી નભે ત્યાં સુધી બીજા સર્વ ભાવો ચાલી શકે.

૫૪. બધી સેવા આપણે કયાં કરીએ છીએ ? અનોસરમાં સેવા વ્રજભક્તો અને સ્વામિનીજી કરે છે.

૫૫. **પોતાની શક્તિ અને ભાવની મર્યાદામાં રહીને સેવા પ્રકાર ગોઠવવો. ભાવના વેગથી વધુ સેવા કરવા જતાં ટેન્શન થાય છે. અને સેવા નિરસ બની જાય છે.**

૫૬. વાર્તામાં છે કે અનોસર કર્યા પછી વૈષ્ણવો આવે તો શ્રીઠાકોરજીને જગાડી શકાય છે અને વૈષ્ણવોને પ્રસાદ લેવડાવી શકાય છે. (જો પ્રસાદ પડયો હોય તો શ્રીઠાકોરજીને શ્રમ ન આપવો.)

૫૭. **એક જ સમયની સેવા કરતાં હોઈએ તો સાંજે સવારનો પ્રસાદ લેવો પણ અસમર્પિત ન લેવું. એક જ સમયની સેવા કરતાં હોઈએ તો કોઈ વાર સાંજે (ઉત્સવ અથવા ગ્રહણમાં) ફરીથી જગાવી શકાય.**

૫૮. અનુગ્રહ અને ભક્તિ એક જ cycleનાં બે ભાગ છે. પ્રકાશ પડે તે અનુગ્રહ. Reflect થાય તે ભક્તિ. સમુદ્રમાંથી જળ ઉપર ચડી મેઘ બને તે અનુગ્રહ, વરસીને સરિતા બની સમુદ્રને મળે તે ભક્તિ. આમ માત્ર દિશા જ જુદી છે, Cycle એક જ છે.

૫૯. બાળક બાપની નકલ કરે છે પણ મોટો થયા પછી તે નકલ નથી કરતો; તેમ ભક્તિ પ્રાપ્ત નથી ત્યાં સુધી ભક્તિના મનોરથ. પ્રાપ્ત થયા પછી તો ભગવાનના જ મનોરથ.

૬૦. અહીં જે મનોરથની ચર્ચા છે તે કાંઈ લૌકિક-વૈદિક કામનાની પૂર્તિના મનોરથની ચર્ચા નથી, સુસાધન જપતપ સ્વાધ્યાયથી પ્રાપ્ત થતાં ફળનાં મનોરથ કે દુષ્ટસાધન કામ ક્રોધના ફળથી બચવાના મનોરથની ચર્ચા નથી, પણ અહીં તો માત્ર પ્રભુ સંબંધિત, ભક્તિ સંબંધિત મનોરથની ચર્ચા છે.

૬૧. દુનિયામાં કોઈ સંપૂર્ણ જ્ઞાની કે સંપૂર્ણ મૂર્ખ નથી. દરેક જ્ઞાની એટલાનો જ જ્ઞાની કે જેટલું તે જાણી રહ્યો છે. દરેક જ્ઞાની કોઈથી ગૌણ, કોઈથી મુખ્ય હોય છે. ગૌણ મુખ્ય ભાવ એ absolute નથી.

તેવી જ રીતે સેવામાં સ્નેહ મુખ્ય છે તે absolute statement નથી પણ Conditional statement છે. કારણ ?

અતિસ્નેહ હોય પણ સેવા ન કરે તો સ્નેહ ગૌણ થઈ જાય, સ્નેહ + સેવા હોય પણ શ્રી આચાર્યચરણની પ્રણાલી પ્રમાણે ન હોય તો સ્નેહ + સેવા પણ સંપ્રદાયમાં મુખ્ય નથી.

જેવી રીતે શેરડીનાં પાંદડાં પ્રકાશ ગ્રહણ કરે છે અને મૂળ જલને ગ્રહણ કરે છે. પાંદડાં અને મૂળ બન્ને અગત્યનાં છે. પ્રકાશને મુખ્ય ગણો તો પાંદડાં મુખ્ય છે અને જલને મુખ્ય ગણો તો મૂળ મુખ્ય છે.

આમ સેવ્યસ્વરૂપ અને લીલાકથા, એકબીજાથી મુખ્ય છે અને ગૌણ પણ છે. સેવા માટે સેવ્ય મુખ્ય અને સ્નેહ માટે લીલા મુખ્ય છે.

૬૨. મા-બાપ સંતતિની સેવા કરે તેમાં ભક્તિ કયાં છે ? મિત્ર મિત્રની સેવા કરે, મનુષ્ય જાનવરની સેવા કરે, તેમાં ભક્તિ કયાં છે? (સિવાય કે જાનવરમાં તેને પરમાત્માનો ભાવ હોય.) પૂર આવ્યાં હોય, ધરતીકંપમાં, દયાળુ લોકો દીનની સેવા કરે તેમાં ભક્તિ કયાં છે?

૬૩. શરણમાર્ગમાં ભક્ત કેવલ પ્રભુ પર અવલંબિત રહે છે; સાધન પર આધાર નથી રાખતો, ભલે કદાચ સાધનનો સહારો પણ અમુક અંશે જરૂરી હોય. જેવી રીતેબાળક માતા પર જ આધાર રાખે છે, ભલે તે જોતું હોય કે ઘરમાં મુખ્ય કર્તાહર્તા પિતા જ છે પિતા (સાધન) પાસેથી પણ કંઈક મેળવવું હોય તો તે માતા દ્વારા જ મેળવશે.

૬૪. જે કેવળ સ્વરૂપાશક્તિથી પ્રભુનું અવલંબન કરે છે તે ઉત્તમ ભક્ત છે. જે માહાત્મ્યજ્ઞાનથી પ્રભુનું અવલંબન કરે છે તે મધ્યમ ભક્ત છે.

જે પોતાનાં સાધનો વિફલ જવાથી પ્રભુનો આધાર લે છે તે તેનાથી ઉતરતી કક્ષાનો ભક્ત છે અને જે પોતાના કોઈ હેતુ માટે પ્રભુનોઆધાર લે છે તે કનિષ્ઠતમ ભક્ત છે.

૬૫. ફક્ત શરણાગતિ ભક્ત માટે કલ્પવૃક્ષ નથી પણ ભક્તિ જ કલ્પવૃક્ષ છે. ભક્તના મનોરથો ભક્તિથી જ પૂર્ણ થાય છે શરણાગતિથી નહિ. શરણાગતિના ઉદ્યાનમાં ભક્તિનું કલ્પવૃક્ષ છે.

૬૬. પુષ્ટિથી લભ્ય ભક્તિ જ પુષ્ટિભક્તિ છે. જે સાધનો છે તે અંતરાય દૂર કરવાના negative ઉપાય હોઈ શકે પણ positive ઉપાય નથી જ.

જેવી રીતે ઘઉંનો દાણો જમીનમાં વાવ્યો છે તો તેમાંથી અંકુર ફૂટશે જ પણ તેને કીડા કે ઉંદરો ખાઈ ન જાય માટે જે ઉપાયો કરવા પડે છે તેવાં આ સાધનો છે.

તેવી જ રીતે વૈદિક કર્મ અને વર્ણાશ્રમ ધર્મની વાડમાં રહીને ભક્તિ કરવાથી ભક્તિના કુમળા અંકુરને કોઈ વિપરીત ભાવ નુકશાન નહિ કરે.

૬૭. જો ભક્તિ હૃદયમાં છે તો ભક્તિના મનોરથનો પ્રશ્ન જ નથી. ભક્તિ હોય ત્યારે ભક્તિની વૃદ્ધિનો જ મનોરથ હોઈ શકે.

૬૮. ભક્તિ સંબંધિત મનોરથ અને પ્રભુ સંબંધિત મનોરથ બેમાંથી શ્રેષ્ઠ કયો? ભક્તિ

ગમે તેટલી શ્રેષ્ઠ હોય, આપણા માટે પ્રભુ કરતાં પણ ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે; જે બ્રહ્મને ભજનીય બનાવે છે; છતાંય મનોરથ તો પ્રભુ સંબંધિત જ શ્રેષ્ઠ છે.

કારણ-ભક્તિ સંબંધિત મનોરથ પોતા માટે છે કે મારી ભક્તિ અંકુરિત થાય- પોતાના સુખની ઈચ્છા છે. તેમાં પ્રભુના ઉપભોગનો વિચાર નથી, પ્રભુના ઉપભોગના મનોરથમાં વિકાસનો ભાવ ભુલાઈ જાય છે. વિકાસની ઈચ્છા જ બતાવે છે કે હજી હોશમાં છે, તે સ્વરૂપની માધુરીથી બેહોશ નથી. પ્રભુની મજા જો લેવી હોય તો બેહોશી વધુ સારી છે. સિદ્ધાંતની મજા લેવી હોય તો હોશ સારો છે. પ્રભુની (પ્રભુને) મઝા મળતી હોય તો બીજ ખીલ્યા વગર મળે તો પણ વાંધો શું છે?

૬૯. પ્રશ્ન : રસ એટલે શું એ સાદી ભાષામાં સમજાવવા કૃપા કરશો. પ્રભુ સંબંધિત વ્યવહાર, સાધના કરવામાં જે આનંદ આવે છે તે જ રસ કહેવાય? સ્વતંત્ર રસ એટલે શું? હાસ્ય, કરુણ.... આદિ નવ રસ કહેવાય છે તે રસ એટલે શું?

રસની પરિભાષા

વિભાવ, અનુભાવ, સંચારી ભાવથી નિષ્પન્ન જે સ્થાયી ભાવ છે તેને રસ કહેવાય છે. દા.ત. શ્રી રામચંદ્રજીનાં વિવાહના નાટનમાં

A વિભાવ : સીતાજી આલંબન વિભાવ છે.

B ઉદ્દીપન વિભાવ : સીતાની સુંદરતા, તેની મોહક ચાલ, તેના હાથમાં વરમાળા, તેમજ આજુબાજુ બેઠેલા રાજાઓ, આ સર્વે ઉદ્દીપન વિભાવ છે.

C સંચારી ભાવ : સીતાજીને મેળવવાની અદમ્ય ઈચ્છાને કારણે અનુભવાતા ભાવો... ઘડીકમાં આશા, ઘડીકમાં નિરાશા.... ક્રોધ, બીજા બહાદુર રાજાઓની ઈર્ષ્યા... વગેરે સંચારી ભાવ છે.

D અનુભાવ : આવા ભાવોની યોગ્ય રીતે અભિવ્યક્તિ કરનાર **અભિનય** તે અનુભાવ.

આ બધા ભાવોમાં જે રતિનો સ્થિર ભાવ છે તેનું નામ રસ છે. તેવી જ રીતે પ્રભુ માટે અનુભવાતા આકર્ષણમાં આલંબનવિભાવ પ્રભુ છે. ઉદ્દીપન વિભાવ ઘણા હોઈ શકે. શ્રી મહાપ્રભુજી, શ્રી યમુનાજી, કોઈ તાદૃશી ભક્ત, શાસ્ત્ર, સંસાર પ્રત્યેની વિરક્તિ... આમાંથી કોઈપણ ભક્તિશીલ થવા આપણને ઉદ્દિપ્ત કરી શકે છે. ભક્તિમાં

સંચારી ભાવો પણ અનેક છે... સંસારનાં લફરાંઓ, આસુરા-વેશ, શંકા, વિકલ્પ, પ્રભુ response આપશે કે નહિ... આવા અનેક ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધામાં જો ભક્તિ અખંડ રહી તો તે રસ છે.

૭૦. પ્રભુ આલંબન વિભાવ રૂપે જેમ બહાર છે તેમ હૃદયની અંદર જે ભક્તિરસનો ભાવ છેતે પણ પ્રભુ જ છે.

દા.ત. બલ્બ = આલંબનવિભાવ = પ્રભુ
પ્રકાશ = સ્થાયી ભાવ

પ્રકાશ બલ્બમાંથી જ આવે છે તેમ સ્થાયી ભાવ પ્રભુને કારણે જ આવે છે.

સ્થાયી ભાવ જ્યારે હૃદયમાં આવે છે ત્યારે તેને ''કૃપા'' કહીએ છીએ કારણ કે પ્રભુનું અને આપણું status સરખું નથી. જો સરખું હોત તો action reaction કહેત.

૭૧. સ્વરૂપાશક્તિમાં ગુણની પ્રધાનતા નથી પણ ગુણીની પ્રધાનતા છે. ગુલાબનાં પુષ્પ પર જેને આસક્તિ છે તેને માત્ર ગુલાબની આકૃતિ પર કે માત્ર સુગંધ પર આસક્તિ નથી. કારણ આ આસક્તિ કાગળનાં ફૂલ દ્વારા કે અત્તરની સુગંધ દ્વારા પણ સંતોષાઈ શકે તેમ નથી. તેને ગુલાબનાં ફૂલ ઉપર આસક્તિ છે. આ સ્વરૂપાશક્તિ છે, રૂપાસક્તિથી સ્વરૂપાશક્તિ જુદી છે. રૂપ એ શરીરનો ગુણ છે એટલે રૂપમાં આસક્તિ એ પણ ગુણાસક્તિ જ કહેવાય. જારભાવવાળી ગોપીઓને રૂપાસક્તિ હતી તેમને બીજી ગોપીઓ કરતાં ઉતરતી ગણવામાં આવી છે. ટૂંકમાં સ્વરૂપાસક્તિ એટલે as a whole પ્રભુ જે સ્વરૂપે તમારી સમક્ષ આવ્યા તેમાં આસક્તિ.

૭૨. કેવલ ભક્તિને ભરોસે ન રહેતા! વ્યસન દશાએ પહોંચેલી ભક્તિ પણ નષ્ટ થઈ શકે છે. આવી ભક્તિનો યોગ છે પણ ક્ષેમની કોઈ ગેરંટી નથી. જેવી રીતે તમને લાખ રૂપિયાની લોટરી લાગી છે, અને તમે ઝુંપડીમાં રહો છો. તો એ ઝૂંપડીમાં તમારા લાખ રૂપિયા safe છે?

૭૩. તમે જ્યાં હો ત્યાંથી તમને આગળ વધારવાવાળું factor કયું છે? તે શ્રી હરિ જ છે. ભક્તિની પ્રવૃત્તિ માટે હરિમાં વિશ્વાસ છે? જો વિશ્વાસ હોય તો ભક્તિની નીચામાં નીચી કક્ષાવાળા માટે પણ ઉપાય છે અને આ વિશ્વાસ ન હોય તો ઉંચામાં ઉંચી કક્ષાવાળા માટે પણ બધું ચોપટ થયેલું સમજવું, તેવો જીવ ભક્તિનો અધિકારી નથી, તેની ચિકિત્સા બીજા ઉપાયો જાણી કરવી પડશે.

૭૪. ભક્તિવર્ધિનીમાં જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તે ભક્તિની વૃદ્ધિના છે, ભક્તિની ઉત્પત્તિના નથી.

૭૫. જેવી રીતે પ્રેમ આસક્તિ વ્યસન રૂપે ભક્તિનો પ્રરોહ થાય છે તેવી રીતે પ્રસાર પણ ધીમે ધીમે થાય છે. સ્નેહ આત્મામાં બીજ રૂપથી હોય છે. આ સ્નેહનો પ્રસાર બુદ્ધિમાં મહાત્મ્યજ્ઞાન રૂપે, હૃદયમાં પ્રેમના અંકુર રૂપે થશે, સેવા પ્રધાન વ્યક્તિની કર્મેન્દ્રિયમાં વ્યાપ્ત થશે. કથાપ્રધાન વ્યક્તિની ફક્ત જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં (કર્ણમાં, મનમાં અને વાણીમાં) વ્યાપ્ત થશે. વ્યક્તિ ત્યાગપ્રધાન હશે તો તે પોતાનામાં સીમિત રહેશે, અત્યાગ પ્રધાન હશે તો તેના ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ ફેલાશે, હજી વધશે તો કોને ખબર, કોને કોને પકડશે; જેમ કે ચાચા હરિવંશજી જે રસ્તે થઈને પધારતા, જે ગામમાં રોકાતા ત્યાં પણ ભક્તિનો પ્રસાર થઈ જતો.

૭૬. સેવામાં કોઈને શણગારમાં આસક્તિ હોય, કોઈને સામગ્રી બનાવવામાં આસક્તિ હોય છે. કોઈકને ત્રીજી જ કોઈ વાતમાં આસક્તિ હોય છે. તે તે વસ્તુમાં કુશળતા હોવાને કારણે તેઓનું ચિત્ત તે તે વાતોમાં સ્વતઃ પ્રવણ થઈ જાય છે. પણ તેને ઉત્તમ ભગવદીય ગણીને બીજા તેની ક્રિયાને બહારથી અનુસરવા પ્રયત્ન જ્યારે કરે છે ત્યારે તે ક્રિયા કર્મકાંડ જેવી બની જાય છે. ચિત્ત તેમાં એકાગ્ર થઈ શકતું નથી.

૭૭. જેનામાં જે વખતે જે ભાવ ઉદ્દીપ્ત કરવો હોય તે વખતે તેવી ક્રિયા પ્રભુ કરે છે. અવિવાહિતા ગોપ કન્યાઓમાં ચીરહરણ પ્રસંગે અને શ્રુતિરૂપા ગોપીઓમાં વેણુગીત દ્વારા પ્રભુએ સ્નેહાત્મક સ્થાયિભાવ પ્રગટ કર્યો હતો.

૭૮. ભક્તિ સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષઉપરાંત ભક્તિ એ પાંચમો પુરુષાર્થ છે. પુરુષાર્થ એટલે? જીવન જીવવાની પ્રણાલી. ધ્યેય-તે એક બે દિવસ પુરતી કે કોઈ શોખની વસ્તુ નથી કે કરીને છોડી દેવાની ભક્તિ ધર્મ માટે નથી કે નથી શાસ્ત્રજ્ઞ બનવા માટે. ભક્તિ કામ માટેપણ નથી, કોઈ કામનાની પૂર્તિ નથી કરવી, ભક્તિ દ્વારા મોક્ષ પણ નથી જોઈતો. ભક્તિ અર્થ માટે નથી. તે દ્વારા, અર્થોપાર્જન નથી કરવું. ભક્તિ માટે જ ભક્તિ કરવાની છે, અર્થાત્ ભક્તિ એ જ સાધન-ભક્તિ એ જ ફલ.

૭૯. શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે લીલારહિત કેવલ સ્વરૂપમાં અતિ આસક્તિ હોય અને તેનો પ્રતિરોધ કરનાર લીલાસક્તિ કે સેવાસક્તિ ન હોય તો તે સ્વરૂપમાં જ લીન થઈ જાય છે તેથી લીલા વિશિષ્ટ સ્વરૂપમાં આસક્તિ હોવી જોઈએ.

૮૦. **પુષ્ટિના ૪ ભેદ છે.**

૧. શુદ્ધ પુષ્ટિ : આવા જીવોએ શાસ્ત્ર, સેવા, સત્સંગ કંઈ જ પ્રયત્ન નથી કર્યો, છતાં પ્રભુ તેની સામે પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે માટે તે પ્રભુને પ્રેમ કરી રહ્યા છે. આવા જીવોને પ્રભુ શોધી રહ્યા છે.

૨. પુષ્ટિ પુષ્ટિ : આ જીવો સેવા, ભક્તિ વગેરેના સર્વ પાસાઓ જાણીને ભક્તિ કરી રહ્યા છે.

૩. મર્યાદા પુષ્ટિ : આ જીવો અડધું પડધું જાણીને (ગુણાનુવાદ અથવા સ્વરૂપ સેવા) કથા કે સેવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

૪. પ્રવાહ પુષ્ટિ : આ જીવોને ગુણાસક્તિ પણ નથી અને સ્વરૂપાસક્તિ પણ નથી; તેઓ માત્રગુરુના ઉપદેશને કારણે ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત છે.

૮૧. પ્રભુની ૧૨ શક્તિઓ છે. વિદ્યાશક્તિ, વ્યામોહિકા, અવિદ્યાશક્તિ વગેરે

આ જગત પ્રભુનાં જુદા જુદા ગુણો અને શક્તિઓની અભિવ્યક્તિ છે. જેવી રીતે બીજમાં રહેલી વિવિધતાની શક્તિને કારણે ફુલ, ફળ, પાન આદી જુદા જુદા રંગ અને આકાર ધારણ કરી વૃક્ષ પ્રગટ થાય છે તેમ પ્રભુમાં જે જે વિવિધતા રહી છે તે જ સર્વત્ર પ્રગટ થઈ રહી છે.

કોઈકમાં પુષ્ટિ ગુણની વિદ્યા કે જ્ઞાન તેમજ કોઈકમાં અવિદ્યા કે સાંસારિક મોહની અભિવ્યક્તિ દેખાય છે. કયાંક મર્યાદાગુણ, કોઈમાં જ્ઞાન, કોઈમાં કર્મ અને કોઈમાં ભક્તિ પ્રગટ થઈ રહી છે.

પ્રભુની કૃપા નિરૂપાધિક છે. પણ આ કૃપા શક્તિ શુદ્ધ પુષ્ટિ ભકતમાં જ વિશુદ્ધ રૂપે ઓળખી શકાય છે, જેમાં પ્રભુ કૃપા અકારણ પ્રગટી છે. બીજા મિશ્ર પુષ્ટિ ભકતોમાં કૃપા થવા પાછળ કોઈને કોઈ કારણ દેખાય છે. તેથી નિરૂપાધિકા કૃપાને તેમનામાં ઓળખવી અઘરી છે.

પરમાત્માનાં જગતમાં રહેલા વિવિધ Expression (અભિવ્યક્તિ)ને નિંદાની દૃષ્ટિથી જોશો તો પ્રભુમાં દેવી જીવો પ્રત્યે પક્ષપાત દેખાશે અને લીલા દૃષ્ટિથી નિહાળશો તો પ્રભુની વિવિધતાની મઝા લેશો.

૮૨. જમવામાં મરચાં ખાવા શરૂઆતમાં અસહ્ય લાગશે. પણ પછી તેના સ્વાદમાં આવતી તન્મયતાને કારણે તે આનંદ આપવા લાગશે.

આમ પ્રભુમાં અતન્મય હો તો તાપ થવો જોઈએ અને તન્મય હો તો આનંદ થવો જોઈએ, પણ જો આપણને તાપ કે આનંદ કાંઈ નથી થતું તો આપણને પ્રભુ માટે સ્નેહ નથી તેથી પ્રભુ સાથેની દૂરી આપણે અનુભવતા જ નથી.

૮૩. હૃદયનો મનોરથ એ બીબું છે. રતિ એ રસ છે. જેમ પાત્રમાં દૂધ ઉકાળતા ઉકાળતા માવો બની જાય છે; નિરાકાર દૂધ પેંડા-બરફી જેવા આકાર ધારણ કરવા સમર્થ બની જાય છે, તેમ રતિ ઉકળીને જેમ જેમ ગાઢી થતી જાય છે તેમ તેમ તે સાકાર બનીને સમર્થ બની જાય છે અને મનોરથનાં બીબા મુજબ આકાર ગ્રહણ કરી લે છે.

પ્રેમ ખુદ પ્રિયતમ બની જાય છે, કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રિયતમ પ્રેમને લીધે જ લાગે છે. જો પ્રેમ કોઈ વ્યક્તિને પ્રિયતમ બનાવી શકે તો ખુદ પ્રેમ જ પ્રિયતમ કેમ ન બની શકે? જો ચાણકય ચંદ્રગુપ્તને રાજા બનાવી શકે તો તેનામાં પણ તાકાત છે કે તે ખુદ પણ રાજા બની શકે.

૮૪. લૌકિકમાં યથાર્થ અને ભ્રમણામાં ફરક છે કારણ લૌકિકમાં પ્રેમનો વિષય વ્યાપક નથી. લૌકિકમાં જે બહાર છે તે ભીતર પ્રવેશી નથી શકતું માત્ર ભ્રમ ઉભો કરી શકે છે.

પણ અલૌકિકમાં પ્રભુ ભીતર બહાર સર્વત્ર છે. માટે કોઈ વસ્તુમાં આકાર પ્રગટ થવો જોઈએ, ઉપરાંત તેમાં ભાવ સ્થાપિત થવો જોઈએ, આ બ્રહ્મ સાકાર થયો, કઈ પ્રક્રિયાથી? ભાવથી.

૮૫. પ્રશ્ન : હૃદયસ્થ પ્રભુ અને સેવ્ય સ્વરૂપ બન્ને સરખા મહત્વનાં ગણવાનાં કે કોઈનું ઓછુંવત્તું Importance ખરું ?

જેમ કલાકારનો ભાવ શિલામાં આકાર લે છે એમ ભક્તિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ હૃદયનો ભાવ ભગવાનને આકાર આપે છે.

ધ્યાનવાદીઓ કહે છે કે મનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરો, મનની મૂર્તિ દિવ્ય હોય છે, પથ્થર કે ધાતુની નહીં; પણ તેઓ ભુલી જાય છે કે મન પણ ભૌતિક જ છે પથ્થરમાં આકાર આપો કે મનમાં આપો બન્ને ભૌતિક જ છે.

તેથી તેઓ બન્ને મૂર્ખ છે જે પ્રભુને ફકત બહાર જ માને છે અથવા જે પ્રભુને ફકત ભીતર જ માને છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે ભાવ અને યોગથી તમારા હૃદયકમલમાં

જે મૂર્તિ ઘડાય છે તે ફક્ત તમે જ નથી ઘડી પણ પ્રભુના અનુગ્રહથી પણ ઘડાયેલી છે. આવો અનુગ્રહ કોઈ સત્પુરુષ પર જ થાય છે. આ અનુગ્રહ સત્ય હોય છે. આ કોઈ ભ્રમ નથી. જેને બાળકનૈયા પર પ્રીતિ છે તેને માટે પ્રભુ ખરેખર સુંદર બાળકના રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. ''છોટો સો કનૈયા...'' એ કિર્તન આવા પ્રભુનું વર્ણન કરે છે. પ્રભુ ભકતના ભાવનું રૂપ ધારણ કરે છે પણ તેણે આ બન્ને અતિવાદથી બચવું જોઈએ કે માનસી મૂર્તિ જ સર્વથા દિવ્ય છે અથવા તો શિલા મૂર્તિ જ ફક્ત પુષ્ટ હોવાથી દિવ્ય છે.

૮૬. કોઈની પ્રતિક્ષામાં જ્યારે આસન બિછાવી રાખવામાં આવે છે ત્યારે આવનારને પણ આનંદ અને સંતોષ થાય છે કે અહીં મારી રાહ જોવાય છે; આવશે ત્યારે આસન બિછાવશું એમાં ભાવની ઉત્કટતા નથી, આવનારને મન થાય તેમ નથી.

તેવી રીતે હૃદયને ભાવ-યોગથી પરિભાવિત કરો, હૃદયને એક કમલની જેમ સુઘડ કરો કે પ્રભુ માટે તે આસનરૂપે તૈયાર થઈ જાય, પ્રભુની પ્રતીક્ષા થાય. આવા સુંદર હૃદયમાં પ્રભુને બિરાજવાનું મન થાય.

પ્રભુ આવશે કયાંથી? આંખ, કાનના દરવાજા ખુલ્લા રાખો, જે સ્વરૂપ સૌંદર્ય, ગુણમાધુર્ય કે લીલા લાવણ્ય સાંભળ્યું, જે પ્રિય સ્વરૂપના દર્શન કર્યા તે પ્રમાણે તે દરવાજેથી પ્રભુ ભીતર પધારશે.

૮૭. શ્રી મહાપ્રભુજીની વાણીમાં કહેલું થોડું હોય છે અને ન કહેલું ઘણું હોય છે. પણ, વાણી શ્રવણ કરવામાં સજાગ રહેશું તો ન કહેલું ઘણું સમજાઈ જશે.

૮૮. B.A. સુધી પહોંચેલાને રોજ કક્કો બારાખડી ઘૂંટવાની જરૂર છે? શું એમ કહી પણ શકાય કે B.A. થયેલા ને કક્કો કોઈ રીતે ઉપયોગી નથી? બારાખડી એટલે વિશ્વાસ, બીજ ભાવ દૃઢ થયો છે પછી આવા વિશ્વાસને પંપાળવાની એટલી જરૂર કયાં છે? સાધનાના પ્રયાસની જરૂર છે. એમ તો 'અષ્ટાક્ષરથી પણ ભક્તિ વધે છે', પણ સવાલ એ છે કે એમ કરવાનું કયારે કહેવું ?શ્રોતા, વકતા અને પ્રસંગને અનુકૂળ વચન આપ્ત વચન છે.

૮૯. ભાવ જેમ શિલાને આકાર આપી શકે તેમ મનને પણ આકાર આપી શકે. (જો પ્રયત્ન કરીએ તો મનમાં પણ કોઈ પણ મૂર્તિ ઘડી શકીએ) બાહ્યની જેમ આ વાત ભીતર પણ લાગુ પડે છે. ભાવ જ્યારે આકાર લે છે તે બે રીતે: એક તો કોઈએ ઘડેલ આકારમાં પોતાનો ભાવ સ્થાપિત થાય. બીજું કલાકાર પોતે જ્યારે હૃદયમાં ભાવનો ઉભરો આવતાં આકાર ઘડે છે. ભાવથી ઘડાયેલી મૂર્તિ પછી તે શિલામાં

હોય કે મનમાં, પણ તે આનંદાત્મક હોય છે.

આમ ભાવ અને યોગ બન્નેના સહયોગથી હૃદયકમલમાં મૂર્તિ ઘડાય છે. ફક્ત પ્રયત્ન કરવાથી (યોગથી) જ્યારે કોઈ મૂર્તિ ઘડાય છે તે ભાવાત્મક ન હોવાને કારણે આનંદાત્મક નથી. પણ રતિથી જે મૂર્તિ ઘડાય તે સ્વત: ઘડાય છે. રતિરસ તાપમાં ઉકળી ઘનીભૂત થાય છે. આ આકાર શુદ્ધ ભાવાત્મક હોય છે.

૯૦. શિલામૂર્તિ, ધાતુમૂર્તિ કે ચિત્રમૂર્તિ ભાવથી ઘડાયેલી જ હોવી જોઈએ એ જરૂરી નથી, ભાવ સ્થાપિત પણ થઈ શકે. રસોઈ કોઈ ખુદ બનાવીને ખાય, કોઈ બનાવેલી રસોઈ ખાય, બન્નેને સ્વાદ આવશે.

કાલિદાસે કહ્યું : કવિતાનું સૌંદર્ય કવિ ન જાણે પણ કાવ્યરસિક પંડિત જાણે, પુત્રીનું સૌંદર્ય પિતા ન જાણે પણ પતિ જાણે.

જેણે મૂર્તિ ઘડી છે તે પિતા છે અને ઘડેલી મૂર્તિ પર જેનો ભાવ સ્થાપિત થયો છે તે પતિ.

ટૂંકમાં, ભાવ ઘડવામાં જેટલો આનંદ આવે છે તેટલો જ ભાવ સ્થાપિત કરવામાં પણ આવે છે. આપણે આનંદ લેવા સાથે સંબંધ છે.

આચાર્યશ્રી દરેક સેવકને બ્રહ્મસંબંધ પછી કહેતા : જા દુકાનમાં, જઈ તને ગમતું સ્વરૂપ પધરાવી લાવ. સ્વરૂપ તો ઘણા છે પણ જે સ્વરૂપ મનને ભાવી જાય તેમાં ભાવ સ્થાપિત થઈ ગયો. ગમતું સ્વરૂપ પધરાવવું એ સ્વયંવર છે.

૯૧. નામદેવે કહ્યું છે કે ઘી પીગળે કે જામેલું હોય પણ તે ઘી જ છે. એમ પ્રેમના ઘનીભૂત થવાથી આકાર પ્રગટ થયો હોય કે દ્રાવેભૂત થવાથી નિરાકાર હોય-બન્ને બ્રહ્માત્મક છે.

જેને પ્રભુના સ્વભાવની ખબર નથી કે તે અંદર-બહાર સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે તેઓ સગુણ-નિર્ગુણના ઝઘડા કરે છે. સગુણવાદી અને નિર્ગુણવાદી બન્ને બિમાર છે. સર્વરૂપ પ્રભુ ઘરે છે. તો તે સાકાર કેમ ન બને? પણ આમાં ફરક એટલો છે કે જે આકાર ક્રિયા પ્રધાનતાથી કર્યો કે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષની પ્રધાનતાથી કર્યો તો તે ભાવાત્મક નથી હોતો અને તે રતિપ્રધાનતાથી કર્યો તો તે ભાવાત્મક છે.

૯૨. શાસ્ત્રમાં છે કે પ્રભુસેવાને યોગ્ય તો જે શુદ્ધ, સુખી (દુ:ખી જીવ સેવા કરશે તો તેને પોતાનું દુ:ખ દૂર કરવાનો ભાવ રહેશે. આવો જીવ પ્રભુને સુખ ન આપી શકે)

અને બ્રહ્મવિદ્યાવિશારદ હોય તે જ છે. તેથી જ શાસ્ત્રમાં નવધા ભક્તિમાં શ્રવણ, કીર્તન અને છેવટે આત્મનિવેદન એમ ક્રમ બતાવ્યો છે. શ્રવણ કીર્તન સ્મરણથી જીવ શુદ્ધ થતો જશે, સુખી અને બ્રહ્મવિદ્યામાં વિશારદ થતો જશે. છેવટે તે દાસ્ય અને સખ્યને લાયક બનશે અને છેવટે આત્મનિવેદન કરશે.

શ્રી મહાપ્રભુજીએ આ ક્રમ ભગવદ્આજ્ઞાથી ઉલટો કરી નાખ્યો છે. બ્રહ્મસંબંધ દ્વારા આત્મનિવેદન પ્રથમ કરાવ્યું, કારણ કે કર્મ અને તેના ફલનું ચક્કર બહુ ભારે છે.

પણ શ્રી મહાપ્રભુજીએ (કર્મફળ)ની મર્યાદા તોડવાનું અને પુષ્ટિ સ્થાપન કરવાનું કાર્ય પ્રભુને માથે રાખ્યું જે મર્યાદા ઘડી શકે તે તોડી પણ શકે.

મર્યાદામાં, શાસ્ત્રોક્ત નવધા ભક્તિમાં શુદ્ધિ સેવા સાધક થશે. પુષ્ટિમાં શુદ્ધિ સાધક સેવા થશે. 'शुद्धाश्च सुखिनश्चैव ब्रह्मविद्याविशारदाः भगवत्सेवने योग्या नान्य'

(૧) બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી જીવ શુદ્ધ બનશે. (શુદ્ધ)

(૨) સર્વસમર્પણ કરવાથી તે નિશ્ચિંત બનશે. (સુખી)

(૩) બ્રહ્મ સાથે સંબંધ થવાથી બ્રહ્મવિદ્યા વિશારદતા પણ આવશે અને જીવ સેવાને લાયક બનશે. (લાંબી processમાંથી પસાર થયા વિના)

સેવાનાં અનોસરમાં શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ કરવા કહ્યું છે. શ્રી મહાપ્રભુજીનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે.

(૧) આત્મનિવેદન (તે સ્થાયીભાવ ના સંચારી ભાવ જેવા દાસ્યભાવ અને સખ્યભાવ)

(૨) પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, કીર્તન (સેવાના અવસરમાં અને સેવાના અનઅવસરમાં બન્નેમાં)

(૩) શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ (સેવાના અનઅવસરમાં)

૯૩. પ્રભુ પોતાની સર્વ શક્તિઓ સાથે ક્રીડા કરે છે તેના ફલસ્વરૂપે આ સૃષ્ટિ પેદા થઈ રહી છે.

ઘણા જીવો એવા છે કે તે પ્રભુની અવિદ્યા શક્તિને કારણે જ સુખી છે. આવા જીવોની જો અવિદ્યા દૂર કરવામાં આવે તો તે સુખી જીવો બિચારા દુઃખી થઈ જાય.

૯૪. જ્ઞાનમાર્ગી બ્રહ્મવિદ્યાવાન થાય તો જ તેની મુક્તિ. ભક્તિમાર્ગી પુષ્ટિવાન થાય તો જ તેની ભક્તિ સફળ.

૯૫. સેવામાર્ગ રચવામાં શ્રી મહાપ્રભુજીએ

(૧) સાધનની શુદ્ધતા

(૨) શાસ્ત્રીય પ્રમાણ

(૩) જીવનની સાધનક્ષમતા

(૪) દેશકાળ મર્યાદા

આ સર્વ પર નિગાહ રાખીને ઉપદેશ આપ્યો છે. નવધા ભક્તિનો પ્રકાર તો શાસ્ત્રમાં બતાવ્યો છે પણ શ્રી મહાપ્રભુજી જાણે છે કે વિધિની ઉષ્ણતા એવી છે કે પ્રેમરસ વરાળ બનીને ઉડી જાય. કર્મકાંડમાં ભાવાત્મક સ્વરૂપ કચડાઇ જાય. તેથી શાસ્ત્રોક્ત નવધાભક્તિનો ક્રમ બદલી નાખ્યો છે. તેનું કારણ શાસ્ત્રમાં ક્યાંય નથી કહ્યું કે આ નવ steps orderમાં જ હોવા જોઈએ.

૯૬. કોઈ પણ સાધન જે ઈશ્વરાવલંબિની હોય તેના ગુણ શ્રી મહાપ્રભુજીએ સેવામાં ગોઠવી દીધા છે. અને જે જે ગુણ સેવામાં નથી રાખ્યા તે બીજા કોઈ માર્ગ કે સાધનામાં નથી એવો ફાંકો આપણે નિશ્ચિતપણે રાખી શકીએ.

૯૭. ભાવ જ્યારે અતિરૂઢ થઈ જાય છે ત્યારે તેનું વર્તન માર્ગના સિદ્ધાંતને અનુરૂપ ન પણ હોઈ રહે.

વાસુદેવદાસ છકડાએ સોનામહોરો લાખના ગોળામાં છુપાવી, માર્ગમાં તેનું પૂજન કરતાં કરતાં શ્રી મહાપ્રભુજી સુધી પહોંચાડી. શ્રી મહાપ્રભુજીએ આ રીતે કરવાની ના પાડી. ભગવદ્સ્વરૂપનું ખંડન ન કરાય. પણ વાસુદેવદાસે ગોપીનાથજીને પણ આ જ રીતે મહોરો પહોંચાડી. ગોપીનાથજીએ શ્રી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનાં ઉલ્લંઘનનું કારણ પૂછ્યું. તેમણે કહ્યું કે ગુરુનું કાર્ય તો કરીશ જ - ભલે નરકમાં જવું પડે.

ગોકુલેશ પંથ પણ આજ રીતે પ્રગટ થયો છે. શ્રી ગોકુલનાથજીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને તેમના સેવકોએ પંથ સ્થાપ્યો, આમાં સિદ્ધાંત કશો જ નથી, અપસિદ્ધાંત છે. છતાં રૂઢભાવનો કશો ઉપાય નથી.

ગજ્જનધાવન પ્રભુ સાથે ક્રીડામાં ઘોડો બનતા અને મંદિરમાં ઘોડાની જેમ લઘુશંકા કરતા. ગોવિંદસ્વામીએ પ્રભુને કાંકરી મારી. આ બધા

અપસિદ્ધાંતોની આપણે 'કોપી' ન કરી શકીએ. કારણ એવી ભાવનાની રૂઢતા કયાં છે? છતાં આપણે ઘણીવાર આવા અપસિદ્ધાંતોનો જ લાભ લઈએ છીએ.

૯૮. એકંદરે બ્રહ્મસંબંધ મંત્રમાં આત્મજ્ઞાનોપદેશ, ભગવત્સ્વરૂપજ્ઞાનોપદેશ. સમર્પણોપદેશ, દાસ્યોપદેશ અને સ્નેહોપદેશ-આટલા ઉપદેશ આપવામાં આવ્યા છે.

આ ઉપદેશના સર્વ પાસા ધ્યાનમાં રાખીને સેવામાં પ્રવૃત થવાનું છે એકાદ બે પાસા છોડીને સેવા કરવાથી કાં તો સેવાનું, કાં તો સેવકનું સ્વરૂપ બદલાઈ જવા સંભવ છે.

(ક) દા.ત. એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિને સમર્પિત હોય પણ દાસ ન હોય (મિત્રસંબંધ) અથવા દાસ હોય પણ સમર્પિત ન હોય (દા.ત. કોઇ પોતાની નબળી આર્થિક સ્થિતિને કારણે કોઈનું દાસપણું સ્વીકારે) સમર્પિત થવું એટલે હું અને મારું સર્વ તારું છે.

(ખ) કેવળ આત્મસમર્પણનો ભાવ હોય તો ભક્તિ થાય; પણ સેવા ન પણ થાય. અને કેવળ દાસ્યભાવ હોય તો સેવા થાય અને ભક્તિ ન પણ થાય.

(ગ) કેવળ સ્નેહોપદેશને લક્ષમાં રાખીએ તો તેમાં ભક્તિનો scope હોય અને ન પણ હોય.

કન્યા પતિને આત્મસમર્પણ કરે તો જરૂરી નથી કે તે દાસી બની જાય. તે અર્ધાંગિની બનીને રહે. સેવામાર્ગમાં વાળવા માટે આત્મસમર્પણનો ભાવ બહુ સહાયક નહી થાય. તેથી દાસ્યભાવનો ઉપદેશ જરૂરી છે. શ્રી મહાપ્રભુજીને સેવામાર્ગ કર્મમાર્ગરૂપે નથી કરવો પણ ભક્તિમાર્ગરૂપે કરવો છે.

(ઘ) સમર્પણને કારણે ખોટી નિશ્ચિંતતા ન આવી જાય કે - "સૈયા ભયે કોટવાલ અબ ડર કાહેકા" તે માટે તેને balance કરવા માટે દાસ્યભાવનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે.

દાસપણું ભારરૂપ ન લાગે માટે છેલ્લે પંચાક્ષરમાં સ્નેહોપદેશ છે. જેના પર સ્નેહ હોય તેની ગુલામી પણ પ્રિય લાગે છે.

ટૂંકમાં બ્રહ્મસંબંધ મંત્રમાં :

૧. આત્મજ્ઞાનોપદેશ - સેવોપયોગી દૈન્યનું ભાન કરાવવા માટે.

૨. ભગવદ્‌મહાત્મ્યજ્ઞાનોપદેશ-ભગવદ્‌સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવા.

૩. સમર્પણનો ઉપદેશ - આ દૈન્યના antidose તરીકે છે. મારી જે કાંઇ ઉણપ હતી તે કાઢવા જે કંઈ મારું છે તે તને સમર્પિત કરું છું. જેમ ગંગાના પવિત્ર પ્રવાહમાં ગંદુ જળ મળીને ખુદ ગંગાજળ બની જાય છે; તેમ જીવની સર્વ ઈચ્છા, વાસના, સેવાનાં પ્રવાહમાં વળી ભગવદ્‌મય થઈ જાય છે.

૪. દાસ્યોપદેશ-સેવામાં પ્રવૃત્ત કરવા માટે

૫. સ્નેહોપદેશ - સેવાને ભક્તિરૂપે વિકસાવવા માટે

૯૯. સિદ્ધાંતમુક્તાવલી અને ભક્તિવર્ધિનીમાં જે સંગતિ છે. સામાન્ય વિશેષ ભાવ સંગતિ છે.

સિદ્ધાંતમુક્તાવલીમાં સેવાનું સિદ્ધાંત તરીકે સામાન્ય વર્ણન છે. ભક્તિવર્ધિનીમાં સેવકને વિશિષ્ટ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

દા.ત. બ્રહ્મનું વર્ણન એ સામાન્ય વર્ણન છે. પણ ભગવાન, વૃજાધીપ, પરમાત્મા હોવું એ તેની વિશેષતા છે.

વૃજાધીપને બ્રહ્મ તરીકે લેવા જશું તો તેમાં ઘોડા-ગધેડા પણ include થશે. અને બ્રહ્મને જયારે વૃજાધીપ તરીકે લેવા જઈશું તો તેમાં દ્વારકાધીશ પણ include નહીં થાય. આટલો ફરક સામાન્ય અને વિશિષ્ટમાં છે. અથવા બીજી રીતે વૈષ્ણવ તરીકે આપણે સામાન્ય છીએ. પણ પુષ્ટિમાર્ગીય તરીકે આપણે વિશિષ્ટ છીએ. હિન્દુ તરીકે તેથી વધુ સામાન્ય છીએ. હિન્દુ તરીકે શૈવ સાથે એક છીએ. અને આસ્તિક તરીકે તો સર્વ ધર્મો સાથે (નાસ્તિક) (જૈન, બુદ્ધ સિવાય) એક છીએ.

આમ જેટલું વિશિષ્ટપણું આવશે તેટલો માર્ગ સાંકડો થતો જશે. ભાવરેખા નાજુક બનતી જશે. સિદ્ધાંતમુક્તાવલીમાં જાણે એક મશીન પુષ્ટિમાર્ગીય જીવના હાથમાં શ્રી મહાપ્રભુજીએ સોંપ્યું છે. પણ તેને કેમ operate કરવું તેની જાણકારી ભક્તિવર્ધિનીમાં છે.

સેવકને ભક્તિનો ઉપદેશ અને ભક્તને સેવાનો ઉપદેશ એ વિશિષ્ટ ઉપદેશ છે.

૧૦૦. જેમ દરેક મૂડીવાળી વ્યક્તિ મૂડીવાદી હોય અને ન પણ હોય તેમજ દરેક મુફલિસ વ્યક્તિ સામ્યવાદી હોય તે પણ જરૂરી નથી. તેમ દરેક ભક્ત ભક્તિવાદી જ હોય

કે દરેક ભક્તિવાદી ભક્ત જ હોય એ જરૂરી નથી. સ્વભાવથી ભક્ત હોવા છતાં ઘણા જ્ઞાન, કર્મને રવાડે ચડી જાય છે ત્યારે આમ બને છે.

૧૦૧. સેવામાં માનસી ગુણ આવે તે તેનો વીર્ય ગુણ બતાવે છે. અને ભગવદ્ પ્રવણતા તેનો શ્રીગુણ બતાવે છે. ભગવદ્ પ્રવણતા ફલરૂપ ક્યારે થાય ? જ્યારે તે માનસીરૂપે પ્રગટ થાય. પણ ઘણીવાર એવું પણ બને કે માનસી હોય પણ ભગવદ્ પ્રવણતા ન હોય.

લોભી સેવકની વાર્તામાં તે માનસીમાં ભોગ ધરેલા દૂધમાંથી સાકર કાઢવા જતો હતો. આ વાર્તામાં તેનું ચિત્ત લોભપ્રવણ હતું.

૧૦૨. **હિમાલય આપણાથી કેટલો દૂર છે; પણ તેનો વિપ્રયોગ થાય છે? માતા બાળકથી જરા દૂર જાય તો તરત તેને વિપ્રયોગ થાય છે.**

દૂરી એ જ વિપ્રયોગ નથી પણ દૂરીનો અનુભવ થવો એ વિપ્રયોગ છે. વિપ્રયોગનો અર્થ જ સ્નેહ છે. જેટલો વધુ સ્નેહ એટલો વધુ વિપ્રયોગ.

૧૦૩. સ્નેહી અને ચાપલૂસ બન્નેની બાહ્ય ક્રિયા એકસરખી છે. બન્ને સ્તુતિ કરે છે; પણ સ્નેહીને કોઈ અપેક્ષા નથી છતાં તે પ્રિયને ખુશ કરવા હૃદયમાં મધુર સ્તુતિ કરે છે. ચાપલૂસ પણ સ્તુતિ કરે છે. પણ તેના હૃદયમાં સ્વાર્થની દુર્ગંધ ભરી છે.

૧૦૪. **કૂંડામાંથી વૃક્ષને ખેંચીએ ત્યારે તે છોડનાં મૂળિયા સાથે કૂંડાના આકારની માટી પણ ખેંચાઈ આવે છે.**

કૂંડુ-દેહ, માટી=બીજભાવ, છોડ=આત્મા. દેહ છૂટે ત્યારે સૂક્ષ્મ દેહ સાથે ભક્તિ પણ ખેંચાઈ જાય તેવી રીતે ભક્તિ આત્મામાં ઓતપ્રોત થયેલી હોવી જોઈએ. પ્રસાર વગર પ્રરોહ વધી જાય તો વૃક્ષને ગમે ત્યારે માટીથી છૂટું પાડી શકાય.

૧૦૫. શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે ઋણ ચૂકવ્યા વગર જો માણસ સંન્યાસ લે તો તેની અધોગતિ થાય છે. શ્રી મહાપ્રભુજી અવ્યાવૃત થવાનું કહેતા નથી. પણ કહે છે કે તમે જો અવ્યાવૃત હશો તો પૂજા-શ્રવણાદિ કરી શકશો.

૧૦૬. મૃત્યુ પછી આત્મા પ્રથમ તેજ શરીર પછી વાયુશરીર પછી આકાશ શરીર ધારણ કરે છે. વરસાદ વખતે આ આત્મા જલ-શરીર ધારણ કરે છે અને પૃથ્વી પર પડે છે. પછી ઔષધિ-શરીર. અન્નશરીર ધારણ કરે છે. તે ખોરાક દ્વારા મનુષ્યના પેટમાં જાય છે. તે વીર્ય-શરીર ગર્ભ-શરીર છેવટે ગર્ભ છોડીને મનુષ્યાદિ દેહ ધારણ કરે છે. અન્ન શરીર પ્રાપ્ત કર્યા પછી જો ખાવાના કામમાં ન આવે ને સૂકાઈ જાય

તો ફરી વાર cycle માંથી પસાર થવું પડે છે.

ભોજન કરતાં આપણે કોઈને કોઈ જીવનું ભક્ષણ કરીએ છીએ તેથી આપણે યમરાજનું કાર્ય કરીએ છીએ તેથી તેનો અમુક હિસ્સો દેવાનું શાસ્ત્રમાં ફરમાન છે.

બ્રાહ્મણો ભોજનને યજ્ઞ માને છે. ખોરાક આહુતિ છે. પ્રાણ, અપાન આદિ પાંચ વાયુને આહુતિ આપવામાં આવે છે અને પ્રાપ્ત ભોજનમાંથી યમ, ચિત્ર ગુપ્ત આદિ દેવોનો અમુક કોર પહેલાં કાઢી લેવો પડે છે. આ દાખલામાં કર્મ માટે દેવતા છે દેવતા માટે કર્મ નથી.

સમર્પણ પણ એક કર્મ જ છે તેથી સમર્પણ માટે શ્રી ઠાકોરજીને પધરાવવાની સ્વાર્થી ભાવના કદી ન રાખવી. ગોસ્વામીબાલકોનાં 'તપેલી'ના ઠાકોરજી અણપ્રસાદી ન ખાવા નિષ્પ્રયોજન કર્મકાંડ માટે છે. સેવામાર્ગમાં દેવ માટે કર્મ અને કર્મ માટે આપણે છીએ.

૧૦૭. બ્રહ્મને જાણવું છે. સેવવું નથી. પૂજ્યતા ભગવાનની છે બ્રહ્મની નથી. બ્રહ્મસંબંધાત્મક પણ નથી. પુરુષોત્તમ સંબંધાત્મક છે. (પુરુષોમાં ઉત્તમ પુરુષોત્તમ) પણ ભાવાત્મક નથી, જ્યારે કે યશોદોત્સંગલાલિત ભાવાત્મક છે, કેવલ સંબંધાત્મક નથી. કયો ભાવ? શ્રી યશોદાજીમાં જેવો વાત્સલ્યભાવ છે, તેવા ભાવાત્મક. તેમાંય શ્રી ગોપીજનવલ્લભભાવાત્મક અને એ પણ શ્રી આચાર્યશ્રીના સર્વસ્વ ભાવને અનુરૂપ, આ સ્વરૂપને સેવવાનું છે.

બ્રહ્મને પાત્ર માનીએ તો ભગવાન રસસ્થાનીય, ભગવાનને પાત્રસ્થાનીય ગણીએ તો પુરુષોત્તમ રસસ્થાનીય, પુરુષોત્તમને પાત્રસ્થાનીય ગણીએ તો યશોદોત્સંગલાલિત રસસ્થાનીય તેમજ યશોદોત્સંગલાલિત શ્રીકૃષ્ણને પાત્રસ્થાનીય ગણીએ તો ગોપીજનોનો ભાવ રસસ્થાનીય છે. પણ રસ-પાત્રનો ભેદ ન કરશો તો જ સમજી શકશો. અથવા તો જેમ નાળિયેરમાં ખોપરાની વાટકી અને તેનું જલ બન્ને એક જ તત્વ છે. એક ઘનીભૂત બીજું દ્રવિભૂત, સેવન રસનું કરવાનું છે પાત્રનું નહીં. થોડું આગળ જતાં ગોપીજનનાં ભાવને પાત્રસ્થાને મૂકી, રસને શ્રીઆચાર્યજીનો ભાવ કલ્પી શકીએ. શ્રી આચાર્યચરણનો ભાવ એટલે જે રસ ગોપીજનવલ્લભરૂપી પાત્રમાં ભર્યો તે. તેમાં શ્રી આચાર્યચરણનાં ભાવથી સ્વરૂપ રસસ્થાનિય તેમાં આપણો ભાવ રહેલો છે.

જ્યારે શ્રી મહાપ્રભુજી સ્વરૂપ પધરાવી આપતા ત્યારે કહેતા કે "મૈં

તોકૂં અપનો સર્વસ્વ પધરા રહ્યો હું'' એમ નહોતાં કહેતા કે હું શ્રી યશોદોત્સંગલાલિત કે શ્રી ગોપીજનવલ્લભ પધરાવી આપું છું તેથી જે ભાવ શ્રીઆચાર્યચરણે સેવ્યમાં બતાવ્યો તે ભાવ્યનાં આપણે સેવક છીએ. તેમ છતાં વિચારીએ કે શ્રી મહાપ્રભુજીએ શેમાં પોતાનો ભાવ સ્થાપિત કર્યો? શ્રીગોપીજનવલ્લભમાં, ગોપીઓએ શ્રી યશોદોત્સંગલાલિતમાં, શ્રી યશોદાજીએ પુરુષોત્તમમાં (અહીંથી ભાવ ખત્મ થાય છે). આમ ત્રણે ભાવ એક હોવા છતાં ઉત્તરોત્તર ભાવ વધુ સુક્ષ્મ બનતો જાય છે. આપણે શ્રી આચાર્યજીના ભાવ્યને સેવ્ય બનાવ્યો છે તેથી સેવામાં ઘણા વ્યુત્ક્રમ મળશે; જે યશોદાજી કે ગોપીજનમાં ન હોય પણ આપણા સેવ્યમાં હોય.

એવરેસ્ટ પર્વત ગમે તેટલો પહોળો હોય પણ શિખરનો ભાગ પ્રમાણમાં કેટલો સાંકડો થતો જાય છે. તેમ સેવા માટેનું સ્વરૂપ ઘણું સંકુચિત છે; પણ સમજવા માટેનું સ્વરૂપ ઘણું વ્યાપક છે. શ્રીઆચાર્યશ્રીની વિધિથી સેવા કરતાં કરતાં તેમનાં હૃદયસર્વસ્વરૂપ પ્રગટ થશે.

ત્યાં સંબંધથી ભાવ પ્રગટ થશે. જેમ લગ્નસંબંધ પછી સાથે રહેતાં રહેતાં ભાવ વિકસિત થાય છે. તેથી શ્રી આચાર્યશ્રીએ શરૂઆત સેવાથી કરી છે; ભક્તિથી નથી કરી. પ્રથમ સેવ્ય-સેવકના સંબંધ સ્થાપિત કરો, ભાવ હોય કે ન હોય. ધીમે ધીમે ભાવ ખીલશે, પણ થોડો વખત તો ભાવના કરવી જ પડશે કે આપણે ભાવસંબંધ ખીલવી રહ્યા છીએ.

પુરુષોત્તમ સંબંધાત્મક છે અને એ અન્ય પુરુષ કરતાં સ્વત: ઉત્તમ રહેવાનો જ. એની ઉત્તમતા આપણા ભાવથી ઘટિત નથી.

જેવી રીતે પિતા-પુત્ર, ભાઈ-ભાઈ પરસ્પર સંબંધાત્મક છે, ભાવ હોય કે ન હોય પણ સ્નાન-સૂતકનો વહેવાર તો કરવો જ પડે. પણ દોસ્તીનો સંબંધ ભાવાત્મક છે. ભાવ છે ત્યાં સુધી દોસ્તી છે. ભાવ ખંડિત થયો પછી તેની સાથે સ્નાન-સૂતકનો સંબંધ નથી.

૧૦૮. વ્યાસાશ્રમની બહાર, શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાથી કૃષ્ણદાસ ત્રણ દિવસ, ત્રણ રાત ઉભા રહ્યા. આ પ્રસંગમાં તેમના કર્મની કોઈ કિંમત નથી પણ તેમની અડગ નિષ્ઠાની કિંમત છે. આમ ઉભા રહેવામાં તેમને કે મહાપ્રભુજીને કોઈ ફાયદો નહોતો થવાનો, ફાયદો થયો દુનિયાને-જેને દષ્ટાંત મળ્યું કે સેવક કેવા હોય.

દાસ્ય હોવું એટલે શું કરવું તેનો પ્રોગ્રામ ઘડી શકાય. પણ સખ્ય અને

આત્મનિવેદન તો માત્ર ભાવ જ છે, તેની કોઈ અલગ આચારસંહિતા નથી.

ભગવાનને સ્વામી તરીકે સ્વીકારવું તે દાસ્ય. સ્નેહથી દાસ્ય સ્વીકારવું તે સખ્ય. આત્મનિવેદન એટલે આત્મપરમાત્મ ભાવથી સખ્ય સ્થાપવું તે.

પ્રભુ સાથેના સ્નેહાત્મક સેવાના સંબંધમાં કોઈપણ પ્રકારનો સંકોચ ન રહે; પ્રભુ મારા, હું પ્રભુનો, એ વિશ્વાસ ટકી રહે તે જ સખ્ય.

તથાપિ સાધન દશામાં આવી નિશ્ચિંતતા ન આવે, પણ તે વિશ્વાસ, નિશ્ચિંતતા પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય શું? તેને માટે અંતરંગ સેવાની ભાવના કરવી સંયોગ-વિયોગની ભાવના કરવી, સ્વરૂપ સંબંધી, લીલા સંબંધી ભાવના કરવાથી એવી નિશ્ચિંતતા થશે.

૧૦૯. શ્રી મહાપ્રભુજીનાં ગ્રંથોની ટીકા ઉપર પણ પાછી ટીકા થાય છે કારણ? શ્રી મહાપ્રભુજીના ગ્રંથમાં શબ્દ થોડા પણ ભાવ વધુ છે. તેથી દેશકાળ અનુસાર ભાવ-ભાવના સમજવા માટે ટીકાઓ લખાય છે.

૧૧૦. નામ-રૂપને પાત્ર ગણતા તેમાં પુરુષોત્તમ રસસ્થાનીય છે ને વધુ પૂજનીય છે. પુરુષોત્તમને પાત્ર ગણતાં તેમાં યશોદોત્સંગલાલિત રસસ્થાનીય અને વધુ પૂજનીય છે. યશોદોત્સંગલાલિતને પાત્ર સ્થાને ગણતાં તેમાં ભરેલ રસ ગોપીજનવલ્લભ વધુ ઉત્કૃષ્ટ છે. ગોપીજનવલ્લભને પાત્ર ગણતા તેમાં શ્રી વલ્લભ- હૃદયસર્વસ્વરૂપ રસ વધુ ઉત્કૃષ્ટ છે. ગોપીજનવલ્લભ મથુરા પધારી જાય પણ આચાર્ય-હૃદય- સર્વસ્વરૂપ મથુરા નથી પધારી જતા.

નવરત્ન

૧. ઉપનિષદમાં શ્લોક છે કે આહારશુદ્ધિથી મનની શુદ્ધિ થાય છે. મન શુદ્ધ થવાથી સ્મૃતિ સ્થિર રહે છે. સ્મૃતિ એટલે પરમાત્માને કરેલા નિવેદનની સ્મૃતિ. અવકાશમાં જેમ સમગ્ર તારામંડળ પોતાનાં સ્થાન બદલે છે પણ તે અચળ ધ્રુવની આસપાસ જ ફરે છે તેમ દુનિયાના લૌકિક વ્યવહારો ચાલવા દેવા, મનમાં સ્મૃતિ અખંડ રાખવી.

૨. અશક્તિને કારણે સેવા ન થઈ શકે તો પણ આત્મનિવેદનની સ્મૃતિ બની રહેવી જોઈએ.

૩. જે વ્યક્તિના સંગથી આત્મનિવેદનનો ભાવ આત્મસમર્પણમાં વિકસિત ન થાય તેવી વ્યક્તિ, વિચાર કે પુસ્તકનો સંગ તે સંગદોષ છે. જે વ્યક્તિના સંગથી

આત્મસમર્પણ પરમાત્માની સેવામાં સર્વસ્વ વિનિયોગમાં વિકસિત ન થાય તે પણ સંગદોષ છે.

૪. પ્રભુના ગુણ અનંત છે પણ આપણામાં જે બીજ ભાવ છે તેને અનુરૂપ ગુણમાં આપણને આસક્તિ થાય છે. કોઈને telescope થી જોવું પસંદ છે. કોઈને microscope થી જોવું ગમે છે. મતલબ કોઈને "પ્રભુ મહાન છે, અનેક બ્રહ્માંડોને ઉત્પન્ન કરવાવાળા છે. સૃષ્ટિના પાલનકર્તા છે." એવા ગુણમાં આસક્તિ થાય છે. કોઈને નાના ગુણો પ્યારા લાગે છે જેમ કે "પ્રભુ જિદ્દી છે, નટખટ છે." ...જયદેવને પ્રભુએ કહ્યું કે તું ચોરી કર અને તારી જે પિટાઈ થશે તે મારે જોવી છે. પ્રભુની જીદ જયદેવને પૂરી કરવી પડી અને માર ખાવો પડયો.

૫. ભક્તિનો જ્ઞાન કે અજ્ઞાનમાં બટવારો નહિ થઈ શકે. ભક્તિ એક ત્રીજી કોટિમાં છે. ભક્તિભાવ જ્ઞાનીને પણ થઈ શકે. અજ્ઞાનીને પણ થઈ શકે. સ્નેહ કે ભક્તિ જ્ઞાન-અજ્ઞાનથી પર ત્રીજી જ અવસ્થા છે.

જેલમાં પ્રભુ પ્રગટ થયા ત્યારે તે ચતુર્ભુજ સ્વરૂપની દેવકીજીએ સ્તુતિ કરી... તમે સૃષ્ટિના પાલનકર્તા છો, કાલના નિયામક છો... પણ જ્યારે સ્નેહ ઉપડી આવ્યો ત્યારે કહેવા લાગ્યા તમે જલદી તમારૂં સ્વરૂપ છુપાવી દો. કંસ તમને જોઈ જશે તો મારી નાખશે... આ પ્રમાણે સ્નેહમાં કાં તો જ્ઞાન-અજ્ઞાન બન્ને રહે છે અથવા કાંઈ પણ નથી રહેતું.

૭. ગુણાસક્તિ અને સ્વરૂપાશક્તિમાં બહુ ભેદ છે. પ્રભુના અનંત ગુણ છે. પણ આપણી આસક્તિ કોઈ કોઈ ગુણમાં જ છે. દા.ત. જો આપણે અતિ ગંભીર સ્વભાવના હોઈએ તો બાળકનાં તોફાન આપણે પસંદ નથી કરતા પણ જો સ્વભાવ થોડો શરારતી હોય તો બાળકોનાં તોફાન ચાલવા દઈએ છીએ. બાળકમાં તો બન્ને ગુણ છે પણ આપણે આપણા સ્વભાવ અનુસાર ગુણ પસંદ કરીએ છીએ, તેમ જ પ્રભુના ગુણનું સમજવું.

૮. કોઈને ગુણાસક્તિ પછી સ્વરૂપાસક્તિ થાય છે. કોઈને સ્વરૂપાસક્તિ બાદ ગુણાસક્તિ થાય છે. આમાં કોઈ નિયમ નથી પણ બન્ને જરૂરી છે. બન્ને વિના ભક્તિ અધૂરી છે. નામસેવા અને સ્વરૂપસેવા બન્નેમાં આસક્તિ હોય તો ભક્તિ પૂરી ખીલી ઉઠે છે.

૯. સમગ્ર જગતને બ્રહ્મરૂપે જાણવું જોઈએ પણ બ્રહ્મ સ્વરૂપે માણવું ન જોઈએ.

૧૦. 'નવરત્ન'માં સિદ્ધાંત નથી, ઉપાય છે. દરેક ઉપદેશ દવા છે. દવાને જમવાનો ખોરાક ન સમજવો.

૧૧. આશકરણ રાજાની છેવટની ઉન્માદ અવસ્થામાં સેવ્ય સ્વરૂપ શ્રી ગુસાંઈજીને ઘરે પધરાવી દેવું પડ્યું હતું તો પ્રશ્ન થાય છે કે ભક્તિમાં સ્વરૂપની આવશ્યક્તા ખરી? જવાબ એ છે કે સ્વરૂપને આધારે ભક્તને પ્રભુ પર પ્રેમ અને પછી વિરહ ઉત્પન્ન થાય છે. પહેલેથી જ સ્વરૂપને વિદાય કરો અને પછી કહો અમે તમારા માટે મરીશું એ કેવો સ્નેહ !

૧૨. કથામાં પણ આધિદૈવિક, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક વાતો આવે તમારી રુચિ શેનામાં ચોંટે છે તે પરથી તમારા મનનું વલણ ખબર પડી જાય. જ્ઞાનમાર્ગીઓને પ્રભુની લીલામાં મન નહીં ચોંટે પણ તે જ વાત જુદી રીતે કહેતા દા.ત. પૂતના અવિદ્યા સ્વરૂપ છે. અને પ્રભુ અખંડ બોધરૂપ છે. તેમણે તેનો વધ કર્યો... આ રીતની કથામાં તેમને વધુ રુચિ થાય છે. ભક્તિમાર્ગીને અવિદ્યા-અખંડબોધની કથા શ્રીકૃષ્ણે પૂતનાને મારી તેવા શબ્દોમાં જ રુચે.

૧૩. કથા-પ્રવચનમાં લોકો અનેક કારણથી જાય છે. કોઈ જ્ઞાનસંચય માટે કોઈ ભાવસંચય માટે, કોઈ પરિચયસંચય માટે, કોઈ પ્રતિષ્ઠાસંચય માટે (અનેક મોટા માણસો કથામાં જાય છે તો હું પણ જાઉં) જાય છે.

૧૪. શ્રી મહાપ્રભુજી ચેતવણી આપે છે કે જેમનો પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર થયો છે તેમને પ્રભુ લોકવેદમાં સ્વસ્થ નહીં રાખે, લોકવેદમાં ડૂબવા નહિ દે. આ વાતના સર્વ પુષ્ટિભક્તોને સાક્ષી બનવાનું કહે છે.

તમે એમ માનતા હો કે ભક્તિથી તમારી દુકાન સારી ચાલશે કે તમારું કુટુંબ વધુ સુખી બનશે તો તમે ભૂલ કરો છો. એ સર્વથી કદાચ તમને બરબાદ કરી નાખે છતાં ભક્તિ સ્થિર રહે. ભાવ વધતો રહે તો જ પ્રભુકૃપા સમજવી.

૧૫. **લોકવેદ ગુમાવીને પણ પ્રભુપ્રાપ્તિની ધગશ હોય તો જ પુષ્ટિસ્થ પ્રભુને છંછેડશો. જેમ ગાંડા હાથીને છંછેડો પછી તે પોતાની મર્યાદા પણ તોડશે અને તમારી પણ તોડશે, એની કૃપા જીરવવાની શક્તિ તમારામાં હોવી જોઈએ.**

જેવી રીતે બે રાજાઓ સંધિકરાર માટે મળે ત્યારે તેઓ પોતાના સૈન્ય તથા કિલ્લાની બહાર કોઈ બીજી જ જગ્યાએ મળે છે તેમ તમારા લોકવેદના કિલ્લામાં સુરક્ષિત રહીને આત્મારામ પ્રભુને સંધિ કરવા માટે આત્મસ્મરણમાંથી બહાર આવવા આહ્વાન આપો તો એ નહીં આવે.

૧૬. પ્રમાણ એટલે નિયમ અનુસાર પ્રભુ વર્તે તે અને પ્રમેય એટલે એ નિયમમાં પ્રભુ દ્વારા દર્શાવાયેલ વ્યુત્ક્રમ. પુષ્ટિમાં માત્ર પ્રમેયબળથી જ બધું થાય છે એવું નથી.

કયારેક કાંઈક પ્રમાણથી પણ થાય છે. તેવી જ રીતે મર્યાદામાં પણ કયારેક પ્રમેયબળ પણ વપરાતું જોવામાં આવે છે.

૧૭. ભગવદ્‌સેવા માટે ભગવત્મંદિરમાં રહેવું તે ઉત્તમ વાત નથી પણ ભગવત્સેવા માટે પોતાના ઘરમાં ભગવત્સ્વરૂપ પધરાવવું જોઈએ, તેથી શ્રી મહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંત અનુસાર મંદિર ન હોવું જોઈએ પણ શ્રીનાથજીએ જિદથી મંદિર કરાવડાવ્યું. એ અપવાદને સુધારવા પ્રભુચરણ શ્રી ગુંસાઈજીએ મંદિરની ચારે કોરની જમીન ખરીદીને પોતાના ઘરે નહિ તો ગામમાં શ્રીજીની સેવા કરી. તેને હાલમાં સરકારના ખોટા કાયદાઓને કારણે આપણા સિદ્ધાંત, ભાવ અને પરંપરાથી વિપરીત જાહેર મંદિર ઠરાવવામાં આવ્યું છે.

૧૮. શાસ્ત્રમાં પ્રતિષ્ઠાની બાબતમાં લખ્યું છે કે તેવી મૂર્તિને જો શુદ્ર અડી જાય કે ખંડિત થઈ જાય તો તેની પૂજા કરવી પાપ છે. શ્રી મહાપ્રભુજીએ વિચાર્યું કે જો સેવા સંપૂર્ણ શાસ્ત્રને આધારે કરવામાં આવે તો સ્ત્રી, શુદ્રાદિ સેવા નહીં કરી શકે. તેથી આપે આજ્ઞા કરી : "સેવા ભાવનાથી કરવી." આમ સેવા શાસ્ત્રોક્ત હોવા છતાં માત્ર તેના પર જ નિર્ભર નથી. દા.ત. રામનવમી, જન્માષ્ટમી વગેરે દિવસે સેવામાં વેદમંત્ર બોલાય છે. શુદ્ર ભલે મંત્ર ન બોલે પણ પલના તો ઝુલાવી શકે. વળી ફરી પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરાવવાની પ્રથા અપનાવે તો ભાવ ખંડિત થઈ જાય. તેથી પુષ્ટ કરાવવાનું જ રાખ્યું; પુષ્ટ કરવું એટલે ભાવ સ્થાપિત કરવો.

૧૯. શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "શુદ્ધતમ થઈને સેવા કરો." કેટલી સ્વચ્છતાને તમે 'શુદ્ધતમ' માનો છો તે તમારા પર આધાર રાખે છે.

એક વલ્લભકુળના મહારાજ કાનમાં એક ગાગર જલ નખાવતા ત્યારે તેમને લાગતું કે હું હવે શુદ્ધ થયો છું, આમ શુદ્ધિના માપ દરેકને માટે જુદા છે તમારી દષ્ટિએ સંપૂર્ણ શુદ્ધ થવાનું જે માપ છે તેનાથી ઓછી શુદ્ધિ રાખવી એ અનાચાર છે. એટલે જ અપરસ કેવી પાળવી એ તમારો headache છે, પ્રભુનો નહીં અપરસ 'અ' + 'પરસ' ની માફક 'અપ + રસ' પણ હોઈ શકે છે.

૨૦. બ્રહ્મ સર્વત્ર છે તેથી મૂર્તિમાં પણ છે અને સર્વ વ્યક્તિમાં પણ છે. છતાં સર્વમાં રહેલા પ્રભુ સાથે તમે ભાવાત્મક સંબંધ નિભાવી શકશો ? તે અઘરું છે. માટે જ એક સ્વરૂપ પસંદ કરો, કે આ રૂપમાં હું પ્રભુ સાથે ભાવાત્મક સંબંધ સ્થાપીશ, આ રૂપમાં હું 'એ'ની સેવા કરીશ.

છોકરા-છોકરીની સગાઈ થાય છે એ પછી આપસમાં ભાવાત્મક સંબંધ સ્થપાય છે ત્યાર પછી તે કન્યા કે સ્ત્રી નથી રહી જતી પણ તેની પત્ની બની જાય

છે. તેવી જ રીતે ગુરુ શિષ્યમાં તથા મિત્ર-મિત્રમાં ભાવાત્મક સંબંધ સ્થપાય છે.

ભાવની બહુ જ બારીક outline છે. ભાવ સ્થાપિત થાય તો સ્ત્રી પત્ની બની જાય, પંડિત ગુરુ બની જાય અને ભાવ ખંડિત થઈ જાય તો પત્ની સામાન્ય સ્ત્રી થઈ જાય અને ગુરુ પંડિત થઈ જાય.

૨૧. ભાવ તમારી નજરમાં છલકે છે. હૃદયમાં ભરાયેલો હોવાથી તે વસ્તુકે વ્યક્તિમાં નથી. શિરી ફરહાદના કિસ્સામાં શિરી કાળી હતી, કાણી હતી, પણ ફરહાદ માટે તે અપ્સરાથી પણ વધુ સુંદર હતી કારણ આંખોમાં ભાવ હતો. તેવી જ રીતે ઘણાં શ્રીઠાકોરજીની 'વસ્ત્ર-સેવા' કરે છે. બીજાની દ્રષ્ટિએ તો આ કપડાના ટુકડાની સેવા લાગે છે આમાં દોષ આંખનો છે. કપડામાં શ્રી ઠાકોરજી જોવા માટે ભક્તની આંખ જોઈએ. શિરીને સુંદર જોવા માટે ફરહાદની આંખથી જોવું જોઈએ.

૨૨. બે જાતના કચરા છે : બુદ્ધિમાં અજ્ઞાનનો અને હૃદયમાં રૂક્ષતા કે સ્વાર્થનો કે અસ્નેહનો કચરો છે. ગમે તે એક કચરાને સાફ કરવાનું શરૂ કરો, બીજો પણ ધીમે-ધીમે નીકળી જશે અને પ્રભુને બિરાજવા લાયક સ્વચ્છતા આવશે.

૨૩. સેવા તમારું ફક્ત કર્તવ્ય જ નથી પણ સેવા તમારું સર્વસ્વ છે.

૨૪. મૂર્તિમાં તત્વ શિલાનું છે. પણ સત્વ પરમાત્માનું છે, કારણ કે પ્રભુ પોતે જ પૃથ્વી, જલ, તેજ આદિ પંચભૂત બનેલાં છે.

૨૫. એક વૈષ્ણવે પોતાના સેવ્ય શ્રી બાલકૃષ્ણલાલ સાથે શ્રી ગિરિરાજજી પણ પધરાવ્યા અને કહે કે મને શ્રી ગિરિરાજજીમાં વધારે vibration લાગે છે. જો તમારી દ્રષ્ટિએ તમારી ભક્તિ કરતા vibration જ વધુ અગત્યનાં હોય તો ભક્તિની જરૂર જ કયાં છે? ભક્તિ વધારવાને બદલે કઈ મૂર્તિ, નદી પથ્થરમાં vibration વધુ છે તે ગોત્યા કરો. અથવા તો એક વાઈબ્રેટર જ કેમ વસાવી નથી લેતા ?

૨૬. મર્યાદામાં મૂર્તિ પ્રભુની પ્રતિનિધિ છે. પુષ્ટિમાં મૂર્તિ પોતે જ પરમાત્મા છે.

જો તમારામાં સ્નેહનું સામર્થ્ય હોય તો જે આનંદ પરમાત્મા તમને આપી શકે તે જ આનંદ મૂર્તિ પણ આપી શકે.

૨૭. આપણે મૂર્તિ નથી કહેતા કારણ કે તેમ કહેવાથી ભાવ ખંડિત થઈ જાય છે. આપણે સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

૨૮. મર્યાદામાં મૂર્તિને પ્રભુની પ્રતિનિધિ માની પૂજન થાય છે. એટલે રસગુલ્લાં નથી મળતાં તેથી ચણા ફાકે છે, પણ પુષ્ટિમાં તો ભક્ત સ્વરૂપ- સેવામાં ચણા નથી

ફાકતો, રસગુલ્લાં જ ખાય છે.

૨૯. પ્રભુ બોલતા નથી તેથી ભકત એમ નથી વિચારતો કે તે મૂર્તિ છે. પણ તે વિચારે છે કે તે માન કરે છે, તે રૂઠેલા છે, હું તેને મનાવીશ, ભલે ૧૦-૨૦ વર્ષ કે જન્મ વીતી જાય. હું પ્રયત્ન નહીં છોડું.

૩૦. **બે વ્યક્તિઓને એકબીજામાં જ્યારે ભાવ સ્થાપિત થાય છે ત્યારે ગામ તો એટલું જ જાણે કે હમણાં તેઓ સાથે ફરે છે, અને ગામને તમારા હૃદયનાં ભાવો જણાવવાની જરૂર પણ શું છે? તેવી જ રીતે શ્રી ઠાકોરજીનો અને તમારો સંબંધ કેવો છે તેની ગામને ખબર પાડવા જતાં જ ગરબડ ઉભી થાય છે. હજી પણ કેટલાંક ગોસ્વામી બાળકો પોતાનાં વહુજીઓને પરદામાં રાખે છે.કોઈની દ્રષ્ટિ વહુજીની બાબતમાં બગડે નહિ તેવી બીકથી. પોતાનાં વહુજી જેટલી મહત્તા પણ જો સેવ્ય પ્રભુની સ્વીકારી હોત તો શ્રી ઠાકોરજીનું જાહેર સખાવતી મંદિર ન થાત; જોકે શ્રી ઠાકોરજી પણ સ્ત્રીગૂઢ ભાવાત્મક તો છે જ.**

૩૧. ઉદ્વેગને સ્વીકારવો જ છે તો પાપનું ફળ માનીને સ્વીકારવાથી હૃદયમાં ગ્લાનિ, ઉદાસીનતા અને હીનતાની ભાવના થશે, ઈશ્વરેચ્છા માનવાથી હૃદયમાં દીનતા આવશે. આવી દીન, હીન વ્યક્તિ સ્નેહી નહીં બની શકે, પણ ઉદ્વેગને પ્રભુલીલા સમજવાથી હૃદયમાં ભક્તિને હાનિ નહીં થાય અને આવો ભકત જ સ્નેહી તરીકે ટકી રહે છે.

૩૨. નાટક જોવા જઈએ છીએ ત્યારે મન તૈયાર હોય છે કે આપણે કંઈક લીલા જોવા જઈએ છીએ. નાટક કરુણ હશે, તમે રડશો, છતાં બહાર આવીને કહેશો કે નાટક સુંદર હતું. નાટક ડરામણું હશે. તમે ભયભીત થઈ જશો, છતાં બહાર આવીને તેને વખાણશો. નાટકને તમે લીલા જાણો છો તેથી તે તમને રડાવે, હસાવે, ડરાવે તો પણ તમે તેને appreciate કરો છો તેવી જ રીતે સંસારની સર્વ ઘટનાને પ્રભુલીલા સમજવાથી તેની કરુણતા, સુંદરતા, ક્રૂરતા, ભયાનકતા કે નિરસતા સર્વને વખાણતા થઈ જશો.

૩૩. પોતાને ન દેખાવા છતાં અંધ વ્યક્તિ બેટરી રાખે છે, જેથી બીજો કોઈ તેનાથી ટકરાય નહીં. તેવી જ રીતે પોતાને સમજ ન હોવા છતાં અષ્ટાક્ષર સ્મરણ રાખવાથી કોઈ વિરોધી ભાવ કે આસુરી ભાવ હૃદય જોડે ટકરાશે નહીં.

૩૪. ટ્રેનમાં બેઠા પછી હું પહોંચીશ કે નહીં એવી ચિંતા કરવી મૂર્ખાઈ છે. ટ્રેનમાં બેઠા પછી પણ તમે નિશ્ચિંત ન રહી શકો તો કોઈ તમને શું મદદ કરી શકે? તેથી

સેવાત્મિકા ભક્તિ અથવા શરણાગતિના માર્ગ ઉપર સંનિષ્ઠ રહેનારને ચિન્તા અનાવશ્યક હોય છે.

૩૫. લૌકિક કે અલૌકિક બન્ને કારણ માટે ચિન્તા ત્યાજ્ય છે. અંગીકૃત જીવનાં કાર્ય પ્રભુ સ્વત: કરે છે એવો વિશ્વાસ જરૂરી છે. કોઈ કોઈ વાર પ્રારબ્ધ ભોગ યા પરીક્ષાર્થ ફલ દેવામાં વિલંબ કરે છે.

૩૬. પ્રભુ પરીક્ષા પણ ક્રીડાભાવથી કરે છે; નહિ તો શું તેમને નથી ખબર કે આપણે કેટલા પાણીમાં છીએ?

જેવી રીતે ગુનેગારને સજા દેવામાં પોલીસ કે જજને તેના પ્રત્યે કોઈ દ્વેષભાવ નથી હોતો પણ ફક્ત કાનુનને વશ થઈને સજા દે છે. તેમ જ આપણે પ્રભુની સૃષ્ટિમાં કર્મનાં ફળ ભોગવીએ છીએ પણ તે ભોગવતી વખતે ઉદ્વિગ્નતા લાગુ ન પડવી જોઈએ. કારણ એક શાયરે કહ્યું છે, ''મૈં ખુશ હું અય નસીમ મુઝે કોઈ ગમ નહિ. મેરી તબાહીઓ મેં ભી યારોકા હાથ હૈ'' કર્મથી વધારે ઘનિષ્ઠ આપણો મિત્ર કોણ હોઈ શકે કે જે દેહ છૂટતા પણ આપણો સાથ છોડતો નથી.

૩૭. ચિંતા ભગવદ્અર્થે પણ ન કરવી જોઈએ કારણ પ્રભુ જેટલી સેવા આપણાથી લેવા માગે છે તેટલી અનુકૂળતા તે ખુદ કરી દેશે અને એટલો જ ભાવ પ્રદાન કરશે.

દેશકાળની પરિસ્થિતિથી શું પ્રભુ વાકેફ નથી? જેમકે ખાંડનું રેશનિંગ હોય ત્યારે છપ્પનભોગ આરોગાવવો છે તો ચિંતા ઉપસ્થિત થશે. પણ આપણે એમ સમજવાનું છે કે જેટલી ખાંડ available છે એટલી ખાંડની જ સામગ્રી પ્રભુ માગી રહ્યા છે. તો વિચારવું જોઈએ કે આપણે જે સામગ્રી ધરી રહ્યા છીએ તેનો મહિમા કેટલો છે તે પ્રભુ આપણી પાસે માંગી રહ્યા છે. એટલે કોઈ પણ અફસોસ સાથે કંઈ પણ સામગ્રી ન ધરવી કારણ ચિંતાથી ભાવ રૂખો થઈ જશે, હૃદયમાં કઠોરતા, ક્લિષ્ટતા આવશે, પછી જે કરીશું તે સેવા નથી પણ આપણી હઠથી કરેલી ક્રિયા જ છે.

૩૮. અગર સેવા પછી નિરંતર ઉદ્વેગ જ રહેતો હોય, ઘરમાં સદા કલેશ જ રહેતો હોય તો સેવા છોડી દેવી જોઈએ. સેવામાં જો મન પ્રફુલ્લ ન રહે તો તેવી સેવા નથી, ફક્ત કર્મકાંડ છે.

૩૯. શ્રી મહાપ્રભુજી એમ નથી કહેતા કે સુખદુ:ખની સંવેદનાથી જડ થઈ જાઓ. પણ કહે છે કે બન્ને સંવેદના ચિંતામુક્ત થઈને ભોગવો.

૪૦. અગર સેવા પછી કુટુંબાસક્તિ રહી જાય તો પણ ચિંતા ન કરવી, કારણ તે પણ પ્રભુની ક્રિડા છે. કદાચ પછીનાં જન્મમાં ગુણાસક્તિ અને પછી સ્વરૂપાસક્તિ થશે, એમ ક્રમથી આગળ વધશો.

૪૧. 'જ્યારે મહાપુરુષ (શ્રી મહાપ્રભુજી) દ્વારા આપણું નિવેદન પ્રભુ પ્રત્યે થયું છે તો તે આપણી લૌકિક ગતિ નહિ કરે, આપણે તેના છીએ' એવો Positive Attitude રાખવાથી ઉત્સાહથી, ધીરજ જળવાઈ રહેશે.

૪૨. ભગવદ્ અનુરક્તિને કારણે જો વિષયમાં વૈરાગ્ય આવે તો તે પુષ્ટિવૈરાગ્ય છે અને વિષયમાં વૈરાગ્ય થવાથી ભગવદ્ અનુરક્તિ ઉત્પન્ન કરીએ તે મર્યાદા વૈરાગ્ય જન્યા મર્યાદાભક્તિ છે.

૪૩. ચિંતા એટલે થાય છે કે જેને આપણે આત્મનિવેદન કર્યું છે તેના બળ પર ભરોસો નથી. જેમ કન્યાદાન કર્યું હોય પણ જમાઈ પર ભરોસો ન હોય કે કન્યાદાનમાં આપેલ દ્રવ્ય પચાવી તો નહિ જાય ?

૪૪. જે વસ્તુ શાસ્ત્રોક્ત હોય, લૌકિકમાં ઉત્તમ હોય, પોતાને પણ પ્રિય હોય, તેવી વસ્તુ પ્રભુને જરૂર અંગીકાર કરાવવી, પણ આમાંથી એક-બે વસ્તુની કમી હોય તો વિવેક વાપરવો જોઈએ.

૪૫. પ્રભુ કાલ, કર્મ, સ્વભાવના નિયામક હોવાથી કાલાદિથી કરવામાં આવેલો પ્રતિબંધ પણ તેમની ઈચ્છાથી જ છે. બ્રિટનના મહાન તત્વચિંતક બર્ટ્રાન્ડ રસેલના કહેવા મુજબ પ્રાર્થના કરનાર ભગવાન પર બે આરોપ મૂકે છે :

(૧) તે સર્વજ્ઞ નથી

(૨) તેની યોજનામાં કંઈક ખામી છે જે બાબતમાં ધ્યાન દોરવતાં તે સુધારી લેશે.

પ્રભુ પોતાની ઈચ્છાથી જ કરે છે તેથી દુ:ખ પડે ત્યારે તે સહન કરી લેવું, પણ પ્રભુ પર અવિશ્વાસ પ્રગટ ન કરવો. દુ:ખ અનુભવ કરાવનારા પણ પ્રભુ જ છે. તેથી પ્રાર્થનાની જરૂર નથી.

૪૬. શિક્ષાપત્રમાં શ્રી હરિરાયજીએ કહ્યું છે કે શુદ્ધાદ્વૈતીનો સંગ પણ ક્યારેક બાધક છે. એમાં શ્રી મહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતનું ખંડન નથી કર્યું પણ ફક્ત આવા વિચારો જો ભક્તિને ખંડિત કરતા હોય તો જ તે બાધક છે. દા.ત. ભોગ ધરનાર બ્રહ્મ છે ભોગ આરોગનાર બ્રહ્મ છે અને ધરાવવામાં આવતી સામગ્રી પણ બ્રહ્મ છે; એવા જ્ઞાનથી જો ભક્તિભાવ છૂટી જાય તો તેવું શુદ્ધાદ્વૈત જ્ઞાન બાધક છે.

૪૭. પ્રભુ કેવળ પરમેશ્વર જ નથી. પરમાત્મા પણ છે. કેવળ આત્મા જ નથી, ઈશ્વર પણ છે. તેથી ભક્તિમાં પ્રેમ અને દીનતા બન્નેની જરૂર છે. જેવી રીતે નટ દોરી પર ચાલતી વખતે લાઠીને જરૂર પડે તે બાજુ નમાવીને સમતુલા જાળવે છે; તેમ ભક્તિની દોરી પર ચાલતી વખતે અતિશય સ્નેહવશ ઉદ્ધત ન બની જઈએ અથવા તો અતિશય દૈન્યવશ નિ:સ્નેહ ન બની જઈએ તે માટે ભજનીય ભગવાનને પરમેશ્વર પણ અને પરમાત્મા પણ માનવો જોઈએ.

૪૮. શ્રી દ્વારકાધીશજીના ઘરના એક બાળકે કાશીમાં પંડિત થવાની ઈચ્છાથી કોઈની સલાહથી જીભ પર સરસ્વતી મંત્ર લખાવ્યો અને પાછા ફર્યા ત્યારે શ્રી દ્વારકાધીશજીની આજ્ઞાથી તેમના પિતાશ્રીએ એકના એકપુત્રનો ત્યાગ કર્યો. તે પ્રસંગ પરથી એમ નથી સમજવાનું કે દરેકે મૂરખ રહેવું, અથવા પંડિતાઈ હોવી તે દોષ છે, પણ એમ સમજવાનું છે કે પંડિત હોવું એ ઈશ્વરનું વરદાન છે. પંડિત ન હોવું એ ઈશ્વરેચ્છા છે. તેથી તેને માટે પણ અન્યાશ્રય ન કરવો. વળી જોવાનું એ કે જે વ્યક્તિના અન્યાશ્રયથી પ્રભુને માઠુ લાગે તે વ્યક્તિ પ્રભુની કેટલી આત્મીય હશે. ઘરનાની ગાળ અને કંડકટરની ગાળ, બેઉની આપણા પર થતી અસરમાં કેટલો તફાવત છે? દ્વારકાધીશજીએ તેને ઘરનાની ગાળ ગણી. જ્યારે **આપણા અન્યાશ્રયનું પ્રભુને માઠું ન લાગે તો આપણો સંબંધ કેવો?**

૪૯. ''ષોડશ ગ્રંથ''નું તાત્પર્ય માત્ર એક જ છે તે 'સેવા'. ઘણીવાર સેવા છોડવાનું વિધાન પણ ભગવદ્સેવા માટે જ હોય છે. દા.ત. કોઈ ડૉક્ટરની ચિકિત્સા કે ઔષધિ તમને માફક ન આવે કાંઈક માઠી અસર જણાતી હોય તો તેને છોડવામાં આપણું તથા ડૉક્ટરનું બન્નેનું હિત છે.

૫૦. પોતાના સમર્પણ સાથે પરિવારની દરેક વ્યક્તિનું પણ સમર્પણ થાય છે. પરંતુ તેઓને તેમનો ખુદનો અહંકાર પણ છે. તેથી તેનું સમર્પણ તો તેમના પોતાના બ્રહ્મસંબંધથી જ થાય છે. પુત્રાદિક સેવામાં ઉપયોગી ન થાય તો ચિંતા ન કરવી. પ્રભુને સમર્પિત કરી દીધા પછી પ્રભુ ઈચ્છશે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરશે.

૫૧. જેવી રીતે કોઈને દસ પુસ્તક વાંચવા આપ્યાં હોય પછી કયું પુસ્તક વાંચવું, ક્યારે વાંચવુ, કે ન વાંચવું તે તેની જવાબદારી, આપણી નથી અને એવી દખલગીરી વાંચનારને પસંદ પણ ન પડે.

૫૨. ''મેં બ્રહ્મસંબંધ પ્રથમ લીધું છે અને મેં બધાને સમર્પિત કર્યા છે'' એમ અહંકાર ન રાખવો. કારણ કે બ્રહ્મસંબંધ લેનાર અને તેના પરિવારનાં સર્વનો પ્રભુ સાથે

સંબંધ સમાન છે. પ્રથમ બ્રહ્મસંબંધ લેનારનું વધુ મહત્વ ન માનવું. ઘણીવાર એવું બને છે કે બ્રહ્મસંબંધ લીધા પછી તેનાં પરિવારની કોઈ અન્ય વ્યક્તિમાં ભાવ વધતો જોવામાં આવે છે. તમારા બ્રહ્મસંબંધને કારણે બીજાને ભાવનું દાન થઈ શકે છે, પણ આ અપવાદ છે. ટૂંકમાં બ્રહ્મસંબંધ લેનાર વ્યક્તિ કરતાં તેણે સમર્પિત કરેલ કુટુંબનો પ્રભુ સાથે સંબંધ ગૌણ નથી; માટે બ્રહ્મસંબંધ લેનારે ક્યારેય અભિમાન ન રાખવું.

૫૩. બ્રહ્મસંબંધ લીધા પછી તમારાથી સેવા કઈ રીતે લેવી તે પ્રભુની ઈચ્છા ઉપર છે. ઘણીવાર સ્ત્રી પુત્રાદિકની જ સેવા લે છે. ઘણી વાર પ્રભુ પોતાની સેવા લે છે. કોઈક વાર પોતાનાં ભક્તોની સેવા કરાવે છે. કુટુંબની જ સેવા કરવી પડે તો પ્રભુ ઈચ્છા સમજીને ચિંતા ન કરવી પણ મનમાં Promotionની ઈચ્છા રાખવી કે ક્યારે પ્રભુ હવે ઉંચી સેવા કરાવે.

૫૪. વૈભવ જ્ઞાન અપરસ વગેરે ઉત્તમ વસ્તુઓ છે. આ ઉત્તમ વસ્તુઓનો પ્રભુમાં વિનિયોગ ઉત્તમ ગણવામાં આવ્યો છે, અનિવાર્ય નહીં. તેથી વૈભવ હોય તો પ્રભુની સેવા વૈભવથી કરવી, પણ વૈભવ ન હોય તો પણ સેવા છૂટવી ન જોઈએ. તેવી જ રીતે જ્ઞાની પણ સેવા કરી શકે, મૂરખ પણ કરી શકે. અપરસ પણ સુંદર વસ્તુ છે, તેનો વિનિયોગ પણ પ્રભુની સેવામાં કરવો ઉત્તમ વાત છે પણ પૂરતી અપરસ પળાતી નથી માટે સેવા છોડી દેવી અયોગ્ય છે. આ પ્રમાણે સેવાકર્તાનો પૈસાનો વૈભવ, જ્ઞાનનો વૈભવ અને અપરસનો વૈભવ, સર્વનો વિનિયોગ કરવાની છૂટ છે, પણ સેવા માટે તે અનિવાર્ય છે તેવી આજ્ઞા નથી.

૫૫. યોગીને લાગતી સમાધિમાં કશું આશ્ચર્ય નથી, શરીરના ક્રિયાકલાપો બંધ કરી દઈ સમાધિ લેવી એ એક ક્રિયાસિદ્ધિ છે. એમ તો દેડકા, કાચબા પણ માટીમાં ઘૂસી જઈ સમાધિ જેવી સ્થિતિ ધારણ કરે છે; જેને 'હાયબરનેશન' કહેવાય છે. તેથી દેડકાના દર્શન કરવા જવાની આવશ્યકતા નથી, મહત્તા સમાધિની નહિ પણ પરમાત્મવિષયક સમાધિની છે.

૫૬. પહેલે ભિક્ષુક કી ગરિમા થી. વે ભિક્ષા લે કર દેનેવાલે પર ઉપકાર કરતે થે. ઔર-ભિક્ષુક કો ખાના ખિલાકર ખાના-ઐસા જીનકા નિયમ રહતા થા વે લોગ ગાંવકે બહાર ભિક્ષુક કો ઢુંઢને કે લિયે ખડે રહતે થે. અબ સબ ચિત્ર બદલ ગયા હૈ.

૫૭. જિસ તરહ સે તુમસે ભજન લેના હૈ ઉતના લેને મેં પ્રભુ સમર્થ હૈ.

૫૮. તુમ્હારા ભટકને કા સ્વભાવ હૈ, પ્રભુકા રોકને કા સ્વભાવ હૈ.

૫૯. શ્રી ગુંસાઈજીને વિજ્ઞપ્તિ મેં કહા હૈ: યહ જીવ તેરી તુલના મેં કિતના છોટા હૈ. વહ અગર તુઝે ખુશ કરને કે લિયે કુછ કરે તો ભી કિતના કરે, ઐસે જીવકી કૃતિકી તૂ અપેક્ષા રખે યહ સંભવ નહીં હૈ.

૬૦. શ્રી મુરલીધરજી મહારાજ સે પૂછા ગયા કિ 'અગર સેવા મેં ચિત્ત ન લગે તો કથા કર શકતે હૈ? ઉન્હોંને જવાબ દિયા-જહાં સિંગાર-સામગ્રી આદી કિતને મૌજુદ હૈ ઉનમેં તેરો ચિત્ત ન લગ્યો તો કથામેં કયા લગેગો?'

૬૧. શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ કો પૂછા ગયા કિ મૂર્તિ મેં તો આવાહન કરના પડતા હૈ ઔર શાલિગ્રામ મેં તો નિત્ય સંનિધાન હૈ, ઔર શ્રી ગિરિરાજજી મેં ભી. તો શ્રી ગિરિરાજ ઔર શાલિગ્રામ કી સેવા જ્યાદા અચ્છી નહીં? ઉન્હોને કહા: મૂર્તિ-જીસમેં તુમ આંખ, નાક, કાન આદિકા દર્શન કર શકતે હો, સુંદર સિંગાર કરકે ઉનકી સુંદરતા ઔર ઉનકે ભાવ દેખ સકતે હો, ઐસી મૂર્તિ મેં તુમ્હે કયોં દોષ નજર આતા હૈ-શાલિગ્રામમેં તો ઐસા કોઈ આનંદ નહિ મિલેગા.

૬૨. પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ શ્રીયુક્ત હૈ જો અપની શોભાસે તુમ્હેં જબરજસ્તી અપની ઔર ખીંચ લેતે હૈ - રત્નાકર કા પદ હૈ :

ન ચલી કછુ લાલચી લોચનકી
હઠ મોચનકે યહનો હી પર્યો.
'રત્નાકર' બંક બિલોકની બાન
સહાય બિના સહનો હી પર્યો
ઉતતે વે ગાત છૂવાય ચલે
તબ તો પ્રાણકો ડેહનો હી પર્યો,
ભરી આઈ કરાહ સુનો જી સુનો
નંદલાલ સો યોં કહેનો હી પર્યો

પ્રભુ જ્યારે કૃપા કરે છે, પહેલ કરે છે ત્યારે એમને ચાહવું કે ન ચાહવું એ તમારા વશની વાત નથી. એ તમારા તનમનને જબરજસ્તીથી છિનવી તમને અસહાય કરી મૂકે છે. તેથી કવિ રત્નાકર કહે છે :

ન ચલી કછુ લાલચી લોચનકી
હઠ મોચનકે યહનો હી પર્યો.

૬૩. સેવા એટલે જેનાથી પ્રભુને સુખ આપી શકાય તે. નહિ કે પોતાનો અહંકાર પોષવા

કે પોતાની કર્તવ્યભાવના પોષવા કરાયેલી તે સેવા.

સેવામાં આત્મવિકાસને બદલે પ્રભુ-સુખનું ધ્યેય હોવું જોઈએ. વાર્તામાં પ્રસંગ આવે છે શ્રીગુંસાઈજીનો, કે આપનો એક સેવક ખુબ નામ-જપ કરતો પણ આપ તેની સાથે કદી સામેથી બોલ્યા નહોતા. પણ જ્યારે એક વાર તેણે શ્રી ગિરિરાજજીના રસ્તામાં કાંકરા-પથ્થર સાફ કર્યા એવી ભાવનાથી, કે શ્રી ઠાકોરજીના ચરણમાં ખૂંચે નહિ ત્યારે શ્રી ગુંસાઈજી સામેથી બોલ્યા. કારણ પૂછતાં જણાવ્યું કે આજ સુધી તે આત્મવિકાસનું જ ધ્યેય રાખ્યું હતું. આજે પ્રભુ સુખનો વિચાર કર્યો.

જ્યારે ઘરમાં આગ લાગે ત્યારે તમે તમારા બાળકને ભૂલી તમારી જાતને બચાવવા ભાગો છો. આમાં તમે તમારી જાતને બચાવી રહ્યા છો. પછી આવીને બાળક માટે રડવું નહિ. પરંતુ આગ લાગે ત્યારે જો તમે તમારા બળવાની પરવા કર્યા વગર બાળકને બચાવવા પ્રયત્ન કરો છો તો એમાં પ્રેમનું પ્રાધાન્ય છે. તેવી જ રીતે સંસારની અગ્નિમાં તમને આત્મોદ્ધારની ચિંતા હોય તો પ્રભુને ભૂલી જાઓ, અને પ્રભુને મેળવવા હોય તો આત્મોદ્ધારની ચિંતાને Postpone કરો.

કારણ કે શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે તમારો ઉદ્ધાર સંસારથી છૂટવામાં નથી પણ ભક્તિમાં છે. શક્ય છે કે ભક્તિથી તમારો આત્મોદ્ધાર ન પણ થાય. આત્મોદ્ધાર એટલે સંસારમાં અહંતા-મમતાથી મુક્તિ.

પ્રભુ સાથે પ્રેમનો, ભક્તિનો સંબંધ બાંધવા માગતા હોઈએ તો urgency પ્રભુ-સુખની પ્રભુ-પ્રેમની હોવી જોઈએ, આત્મોદ્ધારની નહિ.

૬૪. મહાત્મ્યજ્ઞાન સાથેનો સ્નેહ તે ભક્તિ છે. મહાત્મ્યજ્ઞાન વગરની ભક્તિ તે સ્નેહ છે.

૬૫. ભક્તિમાં જીવ ટ્રસ્ટી છે. પ્રભુ beneficiary છે. પુષ્ટિમાં પ્રભુ ટ્રસ્ટી છે. જીવ બેનીફીશરી. આવી હોય છે પુષ્ટિભક્તિ ! ટ્રસ્ટી માવજત રાખે, લાભ નથી લેતો, નહિ તો બ્રીચ ઓફ ટ્રસ્ટ કહેવાય.

૬૬. શ્રી ગુંસાઈજીએ એક ખાવાપીવાની શોખીન વ્યકિતને બ્રહ્મસંબંધ આપ્યું પણ બીજી એક વ્યક્તિ, જેને તીવ્ર વૈરાગ્ય હતો તેને બ્રહ્મસંબંધ ન આપ્યું. તાત્પર્ય એ છે કે લૌકિક રસને અલૌકિક રસમાં બદલી શકાય. પણ રસહીન-રૂક્ષ વ્યક્તિને અલૌકિક રસમાં ડુબાડી ન શકાય.

૬૭. પહેલાં ક્રોધ આવવાથી છોવાઈ જવાતું હતુ, પણ હવે કોણ તેની ચિંતા કરે છે. કારણ કે સેવામાં પ્રભુ સુખનો વિચાર નથી પણ કર્તવ્યનો વિચાર મુખ્ય છે.

સેવામાં પણ ભાવનામાં ફરક પડે છે. (૧) પ્રભુ સુખમાં પોતાનું સુખ માનવું (૨) પોતાને સુખ મળે માટે પ્રભુસેવા કરવી. દા.ત. (૧) દાનવીર કહેવડાવવા માટે દાન કરવું. સુખ લેવા માટે સુખ આપવાની વૃત્તિ (૨) કોઈને સુખ થાય માટે દાન કરવું = બીજાના સુખમાં સુખ લેવાની વૃત્તિ.

૬૮. અમુક સ્નેહજનિત ચિંતાઓ એવી હોય છે કે જે નિવારી જ ન શકાય. કારણ દિલ આખરે દિલ છે, તે સંવેદનશીલ તંતુથી બનેલું છે, કંઈ ઈંટ-પથ્થરથી નથી બનેલું. હૃદય થોડું દર્દ અનુભવે તો હરકત નહીં, પણ ફોડકીને ખંજવાળીને હાથે કરીને ફોડલો ન બનાવવો.

૬૯. ચૈતન્ય સંપ્રદાયના શ્રી રૂપ ગોસ્વામીનું એક સુંદર લખાણ આ પ્રમાણે છે; જ્ઞાન-વૈરાગ્યની કોઈક ઉપયોગિતા છે તો ફક્ત આટલી જ કે તમને ભક્તિની તરફ વાળે છે. તે ભક્તિના માર્ગ ઉપર ચલાવી નથી શકતા, જ્ઞાન-વૈરાગ્ય સિગ્નલ જેવા છે વ્હીલ જેવા નહીં, અને તેમની જરૂરિયાત ફક્ત પ્રારંભમાં છે. તે ભક્તિના અંગ ન બની શકે.''

૭૦. જેટલું જ્ઞાન-વૈરાગ્ય વધુ તેટલું ચિત્ત વધુ કઠોર બનશે; જેવી રીતે સ્નેહી કે આપ્તજનના મૃત્યુનું દુઃખ નિવારવા મનને જ્ઞાનની વાતો સમજાવવી પડે છે કે દરેક વ્યક્તિ મરવાની જ છે. આ સંસાર અસાર છે, મિથ્યા છે... આવા વિચારથી આર્દ્ર મન કઠણ થઈ જશે અને દુઃખ સહી શકશે.

૭૧. કઠોર ચિત્તથી ભક્તિ ન થઈ શકે. ભક્તિ એ સુકુમાર પુષ્પ જેવી છે, તેને કોમળતાથી પકડવી પડશે નહિંતર તેની પાંખડી ખરી પડશે. માટે જ જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી કઠોર બનેલું ચિત્ત ભક્તિ નહિ કરી શકે. જ્ઞાન-વૈરાગ્ય તો આધ્યાત્મિક-આધિદૈવિક ઉપવનના માર્ગ ઉપર sign-board (ભક્તિનો રસ્તો દેખાડનાર) જેવા છે. તેને ચીપકી ન રહેવું. આગળ વધી સુરમ્ય ઉપવન સુધી પહોંચી જવું જોઈએ.

૭૨. ભક્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પણ અજ્ઞાન સાથે રાખે છે. ''પ્રભુને સુવડાવવા, ખવડાવવાની શી આવશ્યકતા છે?'' વગેરે જ્ઞાન ભક્તિમાં કામ નથી લાગતું, સ્નેહ પ્રાપ્ત કરવા કયારેક મહાત્મ્યજ્ઞાન ભૂલવું પણ પડશે.

૭૩. કયારેક પ્રભુ ચિત્તમાં આનંદ પેદા કરી લીલા કરે છે. કયારેક ઉદ્વેગ પેદા કરીને

લીલા કરે છે. ઉદ્વેગને પ્રભુ-લીલા માનશો તો પ્રભુના ગુણમાં આદર થશે અને ભક્તિ પ્રગટ થશે પણ ઉદ્વેગમાં 'આ બધું મિથ્યા છે' એમ માનવાથી જ્ઞાન પ્રગટ થશે, ભક્તિ પ્રગટ નહિ થાય. એટલે લીલા માનીને ચિંતાની ઉપર કાબૂ મેળવો, માયા માનીને નહીં, તો જ ભાવ ટકી રહેશે.

૭૪. નવરત્નમાં ચિંતા દૂર કરવા માટે અનેક ઉપાયો બતાવ્યા છે. કોઈ ચિંતા, પ્રભુ સર્વેશ્વર છે એમ માનવાથી, કોઈ ચિંતા પ્રભુ સર્વાત્મા છે એમ માનવાથી, કોઈ ચિંતા પ્રભુલીલા સમજવાથી, કોઈ ચિંતા બ્રહ્મસંબંધ કર્યું છે પછી શું ચિંતા એમ વિચારવાથી દૂર થાય છે.

૭૫. સેવા બ્રહ્મસંબંધદાતા અને સેવ્યસ્વરૂપદાતા ગુરુને પૂછીને જ કરવી જોઈએ. અલગ-અલગ વલ્લભકુળના બાળકોને પૂછ્યા કરવાથી અને જુદા જુદા ભગવદીયોના મતોનું અથાણું ભેગું કરવાથી ખૂબ જ ગરબડ થાય છે.

૭૬. પોતાની સેવાનાં દર્શન બીજા અભગવદીયને કરાવવા નહીં. પ્રભુને તમે કેવા લાડ કરો છો એ દુનિયાને દેખાડવાની જરૂર નથી. વરણાગી ગામની શેરીમાં ફરે તેમાં વાંધો નથી પણ વરવધૂ ગામની શેરીમાં ફરતા-ફરતા પ્રણય પ્રસંગનું પ્રદર્શન કરે તે પ્રણયનો ભૂંડો ભવાડો છે.

જલભેદ

૧. પુષ્ટિભક્તિ એટલે જે ભક્તિ કૃપાથી ઉત્પન્ન થઈ છે તે, એટલે કે હૃદયમાં જે સ્નેહ પ્રગટ થાય છે તે પ્રભુકૃપાથી પ્રગટ થાય છે. આ અર્થમાં આપણા માર્ગને કૃપામાર્ગ કહેવાય છે. એમ તો ખ્રિસ્તી ધર્મ પણ કૃપામાર્ગ કહેવાય છે; પણ તેમાં પાપનો છુટકારો પોતાના પ્રયત્નથી નહીં પણ પ્રભુકૃપા દ્વારા થાય છે; એ અર્થમાં કૃપા સમજવામાં આવે છે.

૨. જે પ્રકારનાં ભક્તિનાં ફુલ ખીલે છે તે પ્રકારનું બીજ હૃદયમાં વાવેલું છે એમ સમજાય છે. સેવા કરતી વખતે સાનુભાવ થાય, આનંદ થાય, મન ચોંટી જાય તો તે પુષ્ટિભક્તિનાં ફૂલો છે.

૩. ભક્તિભાવ દૃઢ ન હોય તો તે વારંવાર ખંડિત થયા કરશે. બીજભાવ દૃઢ ન હોય તો ઘર છોડવાની ઉતાવળ ન કરવી. સ્નેહની બારાખડી તમે ઘરમાં પણ ભણી શકો છો, ઘરની બહાર નહિ.

૪. સેવા ત્યારે જ કરાય જ્યારે ફુરસદ હોય, રુચિ હોય, યોગ્ય વાતાવરણ હોય, તંદુરસ્તી હોય; પણ જેઓ ઘર, કુટુંબ કે ધંધામાં અતિવ્યસ્ત હોય તેમણે સેવા ન પધરાવવી, કારણ કે એ સેવામાં અતિ ઉતાવળ કરવાથી પ્રભુના સુખનો વિચાર નહિ રહે અને અંતે એક ક્રિયાકાંડ બની રહેશે.

૫. સેવા ન કરી શકે તેવી વ્યક્તિએ સત્સંગ કરવો અથવા તો બીજી વ્યક્તિ જે સેવા કરે છે તેના પરિચારક બનીને રહેવું.

૬. પહેલાના જમાનામાં જે મુખિયા, ભીતરીયા હતા; તે નોકર નહોતા પણ વૈષ્ણવ હતા. તેઓ ઘરમાં સેવા કરી શકતા ન હોવાથી મહારાજના પરિચારક તરીકે રહેતા. આ લોકોને ખૂબ માનથી રાખવામાં આવતા, તેમની આજ્ઞા વગર મહારાજ પણ કાંઈ ન કરતા.

૭. આવા ભગવદીયોના સંગથી સેવાપ્રકાર વિપુલ થયો. પછી ભગવદીયો મળતા બંધ થયા ને વિપુલ વિસ્તૃત સેવા એકલા હાથે નભી નહિ તેથી નોકરી માટે કંઠી આપી વૈષ્ણવ બનાવવાની પદ્ધતિ શરૂ થઈ, તેનાં દુષ્પરિણામરૂપે આજે નાથદ્વારાના મોટા ભાગના મુખિયા-ભીતરીયા અવૈષ્ણવ, કંઠી પહેરેલા શૈવો છે. ભોગ ધરતી વખતે "શિવાય ઓમ નમઃ" જપે છે.

૮. જાત વ્યસન અને અજાત વ્યસનનો અર્થ ?

ભક્તિમાર્ગીય જીવના પ્રકાર

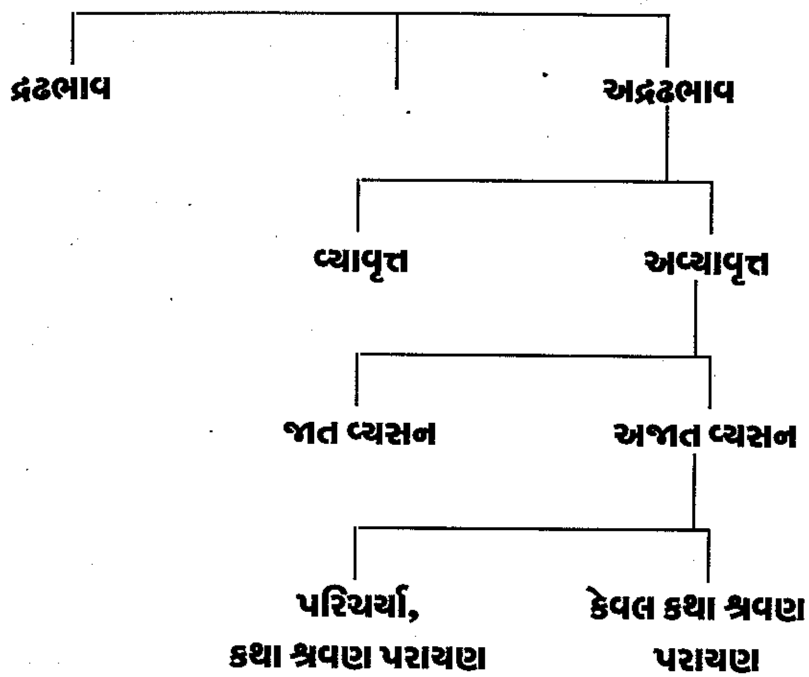

૯. **વ્યાવૃત્તિનો અર્થ** busyness, **(વ્યસ્તતા) છે.** business, **(વ્યવસાય) નહીં. એટલે કે જે માણસ ધંધો, કુટુંબ, રોગ કે ધર્મ કોઈમાં પણ** accupied **હોય, ફુરસદ ન મળતી હોય તેણે સેવા ન કરવી.**

૧૦. **અવ્યાવૃત્ત એટલે જેને સમય, સંજોગ તથા રુચિની અનુકૂળતા હોય.**

૧૧. પ્રતિકૂળતા હોય ત્યારે તમારે પોતે અંદાજ કાઢવો પડશે કે કયું પલ્લું ભારે છે પ્રતિકુળતાનું કે તેને પહોંચી વળવાની તમારી શક્તિનું.

૧૨. **કથા કિર્તન સર્વ પુષ્ટિમાર્ગીઓને અનિવાર્ય છે. સેવા બધાને માટે નથી.**

૧૩. કેવી વ્યક્તિને મોંએ કથા સાંભળવી એ 'જલભેદ' ગ્રંથમાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

૧૪. કેવી વ્યક્તિને કથા કહેવી એ 'પંચ પદ્યાનિ' ગ્રંથમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

૧૫. યોગ્ય સાંભળનાર તથા યોગ્ય કહેનાર હોય તો રસાભાસ ન થાય, હૃદયમાં રસ

જળવાઈ રહે.

૧૬. વિષયી લોકોની ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ રાગ આદિના માધુર્યને લીધે થાય છે. કીર્તનનાં ભાવ કરતાં તેમનાં રાગની સુંદરતાને લીધે કીર્તનો ગમે છે. શ્રી ઠાકોરજીનાં દર્શનને બદલે-આજે કેસરના હીંડોળા છે માટે દર્શનની વધુ ઈચ્છા થાય છે.

૧૭. ''સર્વ ધર્મ પ્રભુ તરફ જ જાય છે'' એમ કહેવામાં આવે છે તેનો અર્થ એમ ન કરવો કે સર્વ માર્ગની ખીચડી કરો. આમ કરવાથી સ્વમાર્ગમાં નિષ્ઠા ઘટી જશે. ઉપરોક્ત વાક્ય સ્વધર્મમાંથી નિષ્ઠા ઘટાડવા માટે નથી કહેવામાં આવ્યું પણ સ્વમાર્ગમાં નિષ્ઠા દ્રઢ કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે.

૧૮. એક પ્રભુ અનંત રૂપોમાં, અનંત રીતે, અનંત લોકોને મળે છે. ભાવ અને રુચિની ભિન્નતાને કારણે માર્ગની ભિન્નતા તો રહેશે જ.

૧૯. મથુરાનાં મહેલમાં પ્રભુ પ્રવેશ્યા, ત્યારે દરેકને જુદી જુદી રીતે દર્શન થયાં. કોઈને સુંદર બાળક રૂપે, કોઈને કાળ રૂપે કોઈને કામદેવ સ્વરૂપે, કોઈને ધર્મરક્ષક સ્વરૂપે-એમ હૃદયનો સ્વાભાવિક ભાવ પ્રભુમાં આરોપિત થાય છે.

૨૦. **વિષયી :** એટલે જેને વિષયમાં રુચિ છે અને છુટવા પ્રયત્ન પણ નથી કરતો.

મુમુક્ષુ : એટલે જેને વિષયમાં રુચિ છે પણ છૂટવા પ્રયત્ન કરે છે.

૨૧. ગંધર્વો માટે ગાવું એ સહજધર્મ છે. તેથી ગાવાને કારણે તેમનું પ્રભુ પ્રત્યે ધ્યાન ન જતું હોય તો તે તેમનો ગુણ કે દોષ નથી. જેવી રીતે ક્રૂરતા એ સિંહનો સહજ ધર્મ છે. દોષ નથી. તેમના દ્વારા થતું ભગવદ્ યશોગાન ઉત્તમ જ છે. પણ પરમફલ તો અન્ય વિષયનો પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરીને કેવળ ભગવદ્ ગુણગાન કરવાથી જ થશે. **જો કે ગાવાની વસ્તુનો સ્વભાવ જ એવો છે કે ભગવદ્‌ગુણ ગૌણ બની જાય છે.**

સુંદર ગાયકોનાં મુખથી ભગવદ્‌ગુણ સાંભળતી વખતે તમારે એકાગ્રતા કેળવવી પડશે - કે જેથી તેના સ્વર, રાગ, તાલના પ્રવાહમાં તમે વહી ન જાઓ.

૨૨. **આપણા કીર્તનોમાં તાલ, શબ્દ, સ્વરની સમપ્રધાનતા છે અને તેનાથી સર્વોપરી ભાવ છે. કીર્તન ગાતી વખતે કયાંય શબ્દ તૂટવો ન જોઈએ. શાસ્ત્રીય સંગીતમાં તાલ, રાગ સર્વોપરી છે. તેમાં શબ્દ તૂટે કે ગીતનો ભાવ ખંડિત થાય તો પણ તે દોષ ગણાતો નથી.**

૨૩. **પહેલાનાં જમાનામાં કોઈ પણ શાસ્ત્ર (સંગીત, નૃત્ય, ચિત્રકલા) ભણાવતા ત્યારે પ્રભુનાં માધ્યમથી ભણાવતા, જેથી કલા સાથે પ્રભુનું જ્ઞાન સહજ રીતે**

મળે, રમતો (પાનાં, સાપસીડી) માં પણ ધર્મજ્ઞાનની વાતોનો સહારો લેવાતો પણ હાલ બધું જ વિપરીત છે. તેથી ભગવદ્કથામાં પણ લૌકિક વાતો વચ્ચે નહિ પણ પ્રમુખતાથી લાવવી પડે છે.

૨૪. વૈષ્ણવોનાં ઠાકોરજી અને બાળકોનાં ઠાકોરજીમાં ભેદ ન માનવો. ભેદ વૈષ્ણવો અને બાળકોમાં દરજ્જાનો છે, ઠાકોરજીનો નહિ. કેમકે શ્રી મહાપ્રભુજીએ જ વૈષ્ણવોને શ્રીઠાકોરજી પધરાવી આપ્યા હતા. અને એ વૈષ્ણવોના જ ઠાકોરજી પાછા આપશ્રીના ઘરે પધાર્યા છે. જે શ્રી ગુંસાઈજીએ આપશ્રીના બાળકોને પધરાવી આપ્યા હતા તેથી બેયમાં ભેદભાવ રાખવો નહીં.

૨૫. **પોતાના ઠાકોરજી દરેકને માટે સર્વોપરી હોવા જોઈએ. નિધિસ્વરૂપો કરતાં પણ વિશેષ માનવા જોઈએ.**

૨૬. **ચૌદ બ્રહ્માંડનો નાયક તમારે ઘરે બિરાજીને તમારી સેવા લે એ તેમની કૃપાની ટોચ કહેવાય.**

૨૭. આપણે દરરોજ તો સૂઈ જઈએ છીએ; પણ ઘરમાં વિવાહાદિ પ્રસંગ હોય તો રાત્રે પણ જાગીએ છીએ. તેમ ફક્ત સવારની જ સેવા હોય તો પણ હીંડોળા કે બીજા તહેવાર હોય ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીને સાંજ સુધી જગાડી શકાય છે.

૨૭. **તામસ વધે ત્યારે ક્રોધ-દ્વેષ આવે.**

રાજસ વધે ત્યારે લોભ-આસક્તિ વધે.

સત્વ વધે ત્યારે શાંતિ વધે.

આકર્ષણ અને દ્વેષ બન્ને માનસિક અશાંતિ છે. જોકે આકર્ષણ એ પોઝિટિવ અશાંતિ છે અને દ્વેષ એ નેગેટિવ અશાંતિ છે.

આ ત્રણે ગુણો જગતની દરેક વસ્તુમાં હોય છે. સત્વગુણની અસરમાં બુદ્ધિ નિશ્ચયાત્મક હોય છે. રજોગુણની અસરમાં બુદ્ધિ સંશયાત્મક હોય છે અને તમોગુણની અસરમાં બુદ્ધિ ભ્રમિત હોય છે.

૨૯. **ગુંજામાળામાં ચારે ભાવ આવી જાય છે. સફેદ રંગના ગુંજા= સત્વગુણ, લાલ રંગ = રજોગુણ અને કાળું ટપકું = તમો ગુણ. દોરો= નિર્ગુણભાવ દર્શાવે છે. ગુંજામાળા ધરવાથી શૃંગાર પૂર્ણ મનાય છે. કારણ કે હૃદયમાં રહેલા ચારે ભાવ પ્રભુને અર્પણ કરાય છે. અર્થાત્ - હે પ્રભુ, ક્રોધ આવે તો તે મારા માટે જ જાગે, હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા સર્વ ભાવ તારા સંબંધી જ હોય અને તને જ અર્પણ થાય.**

૩૦. જેવી પ્રભુની લીલા, તેવો ભાવ જાગે. ભાવ પ્રભુ પોતાનાં હાવભાવથી જગાડે છે. આપણા બળથી ભાવ જન્મતો નથી.

૩૧. ચારે વર્ણને શુદ્ધ કરવાની રીત જુદી જુદી હોય છે. જેવી રીતે સુતરાઉ, રેશમી, ઉનનાં વસ્ત્રો સાફ કરવાની રીત જુદી જુદી હોય છે પણ જે વ્યક્તિઓ ચારમાંથી એકે વર્ણમાં તેનાં સંસ્કાર મુજબ ન રહેતી હોય તે સર્વે મ્લેચ્છ છે.

મ્લેચ્છો પાસે કોઈ સંસ્કાર કે શુદ્ધિની અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી, જેવી રીતે અતિ ગંદુ કપડું- તેને ધુઓ કે ન ધુઓ- ખાસ ફરક ન પડે.

વર્ણીને વર્ણમાં રહેવા માટે શાસ્ત્રમાં શુદ્ધિ બતાવી છે. બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણ રહેવા માટે જેટલી શુદ્ધિની જરૂર છે તેટલી શુદ્ધિની શુદ્રને શુદ્ર રહેવા માટે જરૂર નથી.

૩૩. સ્વચ્છતા =જે નરી આંખે દેખાય તે

શુદ્ધિ = જે આંખથી જોઈ નથી શકાતી

દા.ત. હોસ્પિટલની ચાદર સ્વચ્છ હોઈ શકે, શુદ્ધ નહિ.

૩૪. **અપરસ પાળવામાં પણ શાસ્ત્રે સમજદારી વાપરવા કહ્યું છે. જડતા ન કરવી. તેમાં પણ જણાવ્યું છે કે દિવસ કરતાં રાત્રે અડધી અપરસ પાળવી, રાત્રિ કરતાં અડધી બીમારીમાં પાળવી, બીમારી કરતાં અડધી પ્રવાસમાં પાળવી.**

દા.ત. કૂવાની પાળ ઉપર કોઈ થૂંક્યો હોય તો તે પાણી ઘરમાં છોવાઈ જાય. પણ પ્રવાસમાં નહિ. દેશકાળને અનુરૂપ અપરસ પાળવી.

૩૫. શ્રી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞા છે કે દેવદ્રવ્ય ખાનારી વ્યક્તિ પતિત છે જે શ્રી મહાપ્રભુજીનો હશે તે દેવદ્રવ્ય નહિ ખાય. અને જે દેવદ્રવ્ય ખાશે તે શ્રી મહાપ્રભુજીનો નહીં રહી જાય. શ્રી મહાપ્રભુજીએ સ્વપ્નમાં પણ આવી અપેક્ષા નહિ રાખી હોય કે તેમના વંશજો અને વૈષ્ણવોની આવી દુર્ગતિ થાય. આજે આ અર્થમાં માર્ગનાં ૫૦૦ વર્ષ પૂરા થઈ ગયા છે.

૩૬. શ્રી દામોદરદાસજીનાં શ્રીઠાકોરજી સર્વ સંપત્તિ સાથે પધાર્યા ત્યારે શ્રી મહાપ્રભુજીને ખબર આપ્યા કે લક્ષ્મી સાથે નારાયણ પધાર્યા છે. ત્યારે આપશ્રીએ કહ્યું કે લક્ષ્મીને શ્રીયમુનાજીમાં પધરાવી, શ્રીનારાયણને ઘરે પધરાવી લાવો. આજે આપણે તે સંપત્તિને સાચવવા શ્રીઠાકોરજીને જાહેર સખાવતમાં વિસર્જિત કર્યા છે. જો કે કોઈએ પણ પોતાનાં બાળકોને અનાથાલયમાં મૂકયા નથી.

૩૭. શ્રીમહાપ્રભુજીએ સોનાની કટોરી ગિરવે મૂકીને શ્રીઠાકોરજીને ભોગ ધરાવ્યો, પણ તે પ્રસાદ આપશ્રીએ ન લીધો પણ ગાયને ખવડાવી દીધો. કારણ તે દેવદ્રવ્ય ગણાય. પછી જ્યારે બીજી જગ્યાએથી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પ્રથમ કટોરી છોડાવી, પછી ભોગ ધરીને પ્રસાદ લીધો.

૩૮. ભગવદ્ સેવા કે કથાને વેપારીવૃત્તિ સાથે સંબંધ થવાથી તેમાં પુષ્ટિતત્વ રહેતું નથી. દા.ત. સપ્તાહમાં યજમાન નક્કી કરવા, શ્રી ઠાકોરજીની સેવા માટે ટ્રસ્ટ કે મનોરથી નક્કી કરવા જેથી ધન મળે પણ ટેક્સ ઓછો લાગે.

૩૯. દ્વારિકાના શ્રીકૃષ્ણ અને ગોકુલ-મથુરાના શ્રીકૃષ્ણ એ બન્નેમાં ભેદ ન સમજવો, જેવી રીતે આપણા ઘરની વ્યક્તિ ઘરમાં (ગોકુલ) આપણી સાથે જુદી રીતે વર્તે છે અને તે જ વ્યક્તિ ઓફિસ (મથુરા-દ્વારકા) માં મર્યાદાથી વર્તે છે, એમ ભેદ સમજવો.

૪૦. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે પ્રભુના સર્વગુણનું વર્ણન કરે તે જ પૂર્ણ વક્તા છે. પ્રભુના બ્રહ્મસ્વરૂપનું જ વર્ણન કરે અને તેની લીલા ન સ્વીકારે અથવા તો માત્ર લીલા જ સ્વીકારે અને બ્રહ્મસ્વરૂપ ન જાણે તે અધૂરો વક્તા છે. સંપૂર્ણ ભગવદ્ ગુણનાં જ્ઞાન વગર ભક્તિ દઢ થતી નથી.

૪૧. જે વ્યક્તિ પર આપણને સ્નેહ હોય તેના દુર્ગુણ જાણવા છતાં પણ તેના પર સ્નેહ રહે છે.

દા.ત. બીજાનું બાળક હોય તો તે તોફાની છે કે જુક્કો છે એમ લોકો તરત કહી દે છે. અને તેવું જ પોતાનું બાળક હોય તો તે નટખટ છે કે ચતુર છે એમ તેના દુર્ગુણમાં પણ ગુણદષ્ટિ રાખે છે. તેવી જ રીતે પ્રભુની વિપરીત લીલા જોવા છતાં અથવા પ્રભુ આપણને દુ:ખ-કલેશ ભોગવાવે છતાં તેના પર વહાલ ઓછું ન થાય તે જ સાચો સ્નેહ.

૪૨. સામાન્ય રીતે દરેક કર્મ કામના સાથે સંકળાયેલું છે. પણ નિષ્કામ કર્મથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે. જેમ સાકર વગરનું દૂધ શરૂઆતમાં મોળું લાગશે. પણ આદત પડતાં મોળા દૂધની મીઠાશ પણ અનુભવાશે, તેમ નિષ્કામ કર્મની મીઠાશ પણ લાંબે ગાળે અનુભવાશે.

૪૩. કર્મ ન કરવામાં પણ કામના છુપાયેલી હોય છે. દા.ત. કોઈ પણ નફરતને કારણે ખૂન કરવાની ઈચ્છા થાય પણ સમાજ અને પ્રતિષ્ઠાના ડરથી તે કર્મ આપણે કરતા નથી.

૪૪. 'જ્ઞાન ભક્તિ લિફ્ટ જેવાં છે.' સાધક ઝડપથી ઉપર ચડી શકે છે. નિષ્કામ કર્મ પગથિયાં જેવાં છે. ઉપર ચડતાં વાર લાગે છે.

૪૫. બહુ નિષ્કામ કર્મી. અતિ વિરક્ત માણસ જીવનમાં કઠોર અને સૂકો થઈ જાય છે. (આ તેની Side-effect છે.) કારણ કે પોતાના જેવી જ નિષ્કામતા અને વિરક્તિની અપેક્ષા તે બીજા પાસે રાખે છે. ગાંધીજીએ પોતાનાં પત્ની અને બાળકો પ્રત્યે ઘણી વાર ક્રૂરતા બતાવી છે.

૪૬. બહુ અપરસ પાળનારામાં ક્રોધ વધુ આવે છે. બહુ તપશ્ચર્યા કરનાર ઋષિમુનિઓ તરત શ્રાપ દઈ દેતા.

કડક અપરસ પાળનારા છોવાઈ ન જાય માટે દરેક બાબતનું સંપૂર્ણ ધ્યાન રાખે છે. માત્ર ક્રોધથી પણ છોવાઈ જવાશે તેનું જ ધ્યાન નથી રાખતાં.

૪૭. **શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે જે જીવ બ્રહ્મસંબંધ લીધા પછી સેવા ન કરે તેને માટે તેના પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ હોવા બાબત શંકા રહે છે. છતાં, આપશ્રીએ આજ્ઞા કરી છે કે સેવાને કારણે ઘરમાં અતિ કલેશ રહેતો હોય તો સેવા ન પધરાવવી. અપમાનજનક વાતાવરણમાં કરાયેલી સેવા સેવ્યને સુખરૂપ નહીં થાય.**

૪૮. મમતા છોડે તેની અહંતા વધી જાય છે અને અહંતા છોડે તેની મમતા વધી જાય છે. કારણ કે બીજાનો સહારો લઈને એકને છોડાય છે.

૪૯. સવિકલ્પ સમાધિ એટલે જેમાં જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્ઞેય ત્રણેનું ભાન રહે. એટલે હું આની સમાધિ લગાવી રહ્યો છું એમ ભાન રહે અને નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં એ ભાન છૂટી જાય. જ્ઞાતા જ્ઞેય લુપ્ત થઈ જાય છે. માત્ર જ્ઞાન બાકી રહે છે.

૫૦. યોગીઓ ભક્તિમાર્ગની વાતો કરે ત્યારે તે ગરબડ પેદા કરે છે, ... અમુક મૂર્તિનું ધ્યાન ધરો. પછી મન સ્થિર થાય ત્યારે તેનો ત્યાગ કરો... તેઓ ભક્તિને સાધન માને છે અને ''પ્રભુમાં એકતા'' એ સાધ્ય માને છે.

આવી વાતો સાંભળવાથી તમે ગેરમાર્ગે દોરવાઈ જશો, આપણે માટે ભક્તિ સાધન નથી. જે સ્વરૂપને ધ્યાન માટે પકડીએ છીએ તે અંતમાં છોડવા માટે નથી પકડતાં પણ તેને વધુને વધુ પકડવા માટે પકડીએ છીએ એ Stepping Stone કે જંપીંગ બોર્ડ નથી.

૫૧. ટેકસીનો ઉપયોગ અમુક જગાએ પહોંચવા માટે કરીએ છીએ. પછી તેને છોડી દઈએ છીએ. ટેકસી સાથે આપણને કોઈ લગાવ નથી. પણ પોતાની ગાડીનો

ઉપયોગ પૂરી માવજત સાથે કરીશું. તેને છોડી દેવા માટે નથી વાપરતા. તેવો જ ફરક યોગીની ભક્તિ અને ભક્તની ભક્તિમાં છે.

૫૨. ભક્ત કૃષ્ણનો ગ્રાહક નથી; પ્રેમી છે. રૂપનો ગ્રાહક રૂપનો લાભ લઈ રૂપવતીને છોડી દે છે જ્યારે પ્રેમી તલ્લીન બની જાય છે.

૫૩. પુરુષપ્રકૃતિના જીવો છે તે ભગવદ્‌લીલાની મઝા લેવાવાળા છે અને સ્ત્રીપ્રકૃતિના જીવો લીલામાં ભાગ લેનારા છે. જેમ રેસમાં પ્રેક્ષક વર્ગ રસની મજા લેતો હોય છે અને ઘોડાઓ મજા લીધા વિના રેસમાં ભાગ લેતા હોય છે.

૫૪. પશુ અને સ્ત્રી પ્રકૃતિના જીવો આસુરી જીવો છે પણ આને ખરાબ અર્થમાં નથી લેવાનું કેમકે શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે આસુરી જીવો પણ પ્રભુના સેવક છે, જેઓ ખુદ મજા લીધા વિના પ્રભુએ આપેલ કાર્ય કર્યે જાય છે.

૫૫. પુરુષોત્તમના પ્રથમ પરિચયમાં તે 'પું' ભાવ દેખાડશે. એટલે કે તે ભક્તના હૃદયમાં રહેલા રસની મજા માણશે. પણ વધુ પરિચય થવાથી તેનો ગૂઢ સ્ત્રીભાવનો પરિચય થશે. એટલે કે ભક્ત ભોક્તા બનીને પુરુષોત્તમની મજા લઈ શકે છે.

૫૬. વરસાદનું જળ કૂવામાં પડે, અગાસીમાં પડે, ખાબોચિયામાં પડે, સમુદ્રમાં પડે ત્યારે તે જુદા જુદા ગુણદોષવાળું થાય છે આમ વરસાદનું પાણી પોતાના સ્વભાવ અનુસાર નહિ પણ પાત્ર અનુસાર ફલ આપે છે, તેમ વક્તાનાં ભેદથી પ્રભુનાં ગુણમાં ભેદ લાગે છે. આ જલભેદનો સાર છે.

૫૭. પ્રભુનો આપેલો ભાવ રહે છે, ખેંચેલો નીકળી જાય છે. ભાવ પ્રભુદત્ત છે.

૫૮. જેમ ભક્તને પ્રભુ સંબંધી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પ્રભુને પણ ભક્ત માટે ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રભુ પણ ભાવુક છે.

૫૯. ભગવદ્‌કથાની નોકરી તો અધમાધમ છે. જો વક્તા વેચાઈ જાય તો બોલવામાં સત્ય ન રહે.

૬૦. શ્રીગોકુલનાથજી દિલ્હીથી આગળ રાત્રે મુસાફરી કરી રહ્યા હતા ત્યારે આપના સેવકે કહ્યું કે "કંઈક ભગવદ્‌ચર્ચા કરો, ઉંઘ આવે છે." આપશ્રીએ તરત જ જવાબ આપ્યો, "ઉંઘ ઉડાડવા માટે ભગવદ્‌ચર્ચા? આ માટે આપણે લૌકિક ચર્ચા કરીશું. ભગવદ્‌ચર્ચા સાધન નથી." આ પરથી જાણવા મળે છે કે ભગવદ્‌ચર્ચા નિર્હેતુક કરવી જોઈએ. તેને સસ્તી ન બનાવવી જોઈએ.

૬૧. પાકિસ્તાનનાં refugee **ડૉ. પરમાનંદને અહીં ઘર માટે તલાશ હતી. તેઓને**

વૈષ્ણવ હોવાને કારણે એક સેનેટોરિયમમાં જગા મળી ત્યારે તેમણે ન સ્વીકાર્યું, કે તિલક અને વૈષ્ણવતાને નામે ઘર ન જોઈએ. પોતાનો ધર્મ એ સુવિધા કે પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનું સાધન ન બનવું જોઈએ.

૬૨. પુરાણનો સ્ત્રોત અગાધ છે. પૌરાણિકો તેની નહેર જેવા હોવાથી ભગવદ્‌આનંદ, ભગવદ્‌વિરહ વગેરે ગુણો મૂળ સ્ત્રોતમાંથી તેમનામાં વહી રહ્યા છે. જેવી રીતે અભિનેતા તેમની કથામાં અતિ તન્મય થઈ જાય છે ત્યારે તે કથાનું જાણે વાસ્તવિક પાત્રહોય તેમજ વર્તે છે. છતાં ગાયકમાંથી ભગવદ્ ગુણગાન સ્વપ્રયત્ને મેળવવો પડશે. જ્યારે પૌરાણિક નહેર હોવાથી એ વહેતો ભગવદ્‌યશ વિના પ્રયત્ને આપણામાં પ્રવિષ્ટ થશે.

૬૩. સ્મૃતિ, મતિ, પ્રજ્ઞા ને પ્રતિભા એ ચારે બુદ્ધિની તેજસ્વિતાનાં માપ છે.

સ્મૃતિ : ભૂતકાળનું જ્ઞાન, **મતિ :** ભવિષ્યકાળનું જ્ઞાન, આગમચેતી **પ્રજ્ઞા :** ભૂત ભવિષ્ય, વર્તમાનનું જ્ઞાન. આ ત્રણ બહારની વસ્તુનું ભીતર પ્રતિબિંબ છે. પણ **પ્રતિભા :** ભીતર રહેલ જ્ઞાનની બહાર અભિવ્યક્તિ છે.

૬૪. શ્રી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞા છે કે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને સેવા કરો જેથી અન્ય ભક્તિ કે મત દ્વારા ભોળવાઈ જવાનો ડર ઓછો રહે.

૬૫. શ્રી ગોકુલનાથજી અપરસમાં હતા ત્યારે એક વૈષ્ણવ અડી જતાં આપશ્રીએ તેને ત્રણ વાર પૂછ્યું કે તું કોણ? ત્રણે વખત એક જ જવાબ મળ્યો કે રાજ હું, વૈષ્ણવ છું. શ્રી ગોકુલનાથજીને થયું કે આને જાતિનું ભાન નથી પણ વૈષ્ણવભાવ સુદૃઢ છે. તેથી તે વૈષ્ણવથી પોતે ન છોવાયા.

૬૬. વર્ણાશ્રમધર્મનો જાણી જોઈને બાધ ન થાય. પણ જ્ઞાન-ભક્તિનાં આવેશમાં બાધ થઈ જાય તો વાંધો નહીં.

૬૭. સેવાનાં નિયમોનું સતત અનુસંધાન રાખવાથી ભાવ પ્રભુ તરફ જવાને બદલે નિયમોમાં ફંટાઈ જશે.

૬૮. ઘણાં વ્યક્તિમાં પ્રસંગોપાત્ત ભાવનું દર્શન થાય છે. નંદમહોત્સવ વખતે નાચવા માંડે, કથા સાંભળતાં આંસુ આવે પણ ઘરે જાય ત્યારે આમાંના એકે ભાવ હૃદયમાં ન હોય. તેને માટે કહ્યું છે કે 'ભાવ ભક્તિ ભાદોં નદી, આવત હી ગહેરાય, ગહેરાઈ તબ જાનિયે, જબ જેષ્ઠ માસ ઠહેરાય.

૬૯. પ્રભુનાં સુખ અને તેમના સૌંદર્ય બન્નેનું અનુપાત જાળવવું જોઈએ. ઉત્સવમાં શૃંગાર જરૂર કરો પણ દરરોજ અતિ શૃંગાર ધરવો એ પ્રભુને હિતકર નથી.

૭૦. તેવી જ રીતે માપસરની અપરસ તમને સાધક થઈ જશે, નહીંતર તે બાધક પણ નીવડે.

૭૧. અપરસ પાળવાનું કારણ એ છે કે તમને એવી વસ્તુ કે વ્યક્તિનો પરસ સંગ ન થવો જોઈએ કે જેથી તમને વિજાતીય ભાવ આવે. આ વસ્તુનો ખ્યાલ અપરસ છોડી દેવાથી જ આવે. હોસ્પિટલમાં દરદીનું ઓપરેશન સ્વચ્છતાથી કરીએ ત્યાં સુધી સ્વચ્છતાનો શું ફાયદો છે એ ન સમજાય પણ એ સ્વચ્છતા છોડી દેવાથી જે તકલીફો ઉભી થાય છે ત્યારે તેની કિંમત સમજાય છે.

૭૨. બ્રાહ્મણોએ વેદાભ્યાસ કરવો જ જોઈએ પણ તે વસ્તુનો સમજ્યા વગર અતિરેક થઈ ગયો. આ બ્રાહ્મણો સમજ્યા વગર ગડબડ મંત્ર બોલી જાય અને પૈસા માગે, પરિણામે લોકોનું મન ઉતરી ગયું. પૈસા ન મળતાં વેદાભ્યાસ પણ બંધ થઈ ગયો. અનુપાત ન સમજવાથી અમૃતના કુંડમાં ડૂબી જવાથી પણ મરી જવાય. અને માત્રામાં ઝેર લેવાથી પણ કયારેક બચી શકાય.

૭૪. સમજ્યા વગર વેદ વાંચનારામાં શબ્દનો ગડગડાટ જ સંભળાય છે. જેમ જાહેર હવેલીઓમાં માત્ર ઝાંઝનો જ અવાજ સંભળાય. કીર્તનોનાં ભાવની મીઠાશ ખોવાઈ જાય છે.

૭૫. ધર્મ-અધર્મનો આધાર દેશ, કાળ, મંત્ર, કર્તા, કર્મ વગેરે પર અવલંબે છે, કોઈ વસ્તુ એક દેશમાં ધર્મ હોય, બીજા દેશમાં અધર્મ હોય. બ્રહ્મસંબંધનો મંત્ર અપરસમાં જ બોલાય. અસૂચિ અવસ્થામાં બોલવાથી અધર્મ થઈ જાય. ક્ષત્રિય માટે યુદ્ધ ધર્મ છે. સંન્યાસી, બ્રાહ્મણ માટે તે અધર્મ છે.

૭૬. આપણું સર્વ લૌકિક (જન્મદિવસ, વિવાહ, શ્રાદ્ધ) પ્રભુમાં જોડાઈ જવું જોઈએ. સારા દિવસે જમવામાં બે વસ્તુઓ વધારે બનાવીએ પણ તે શ્રી ઠાકોરજીને માટે જ બને. શ્રાદ્ધમાં પણ શ્રાદ્ધની વસ્તુ શ્રી ઠાકોરજીને ભોગ ધર્યા બાદ જ શ્રાદ્ધ ભોજન કરાવાય.

૭૭. શ્રી ગિરિધરજીએ શ્રી ગુંસાઈજી પાસે- સાતે સ્વરૂપને સાથે અન્નકુટ આરોગાવવાની બે વાર આજ્ઞા માગી, આપ બન્ને વખત મૌન રહ્યાં. ત્રીજી વખતે ફરી આજ્ઞા માગતાં જવાબ આપ્યો, ''યાસોં લૌકિક બઢેગો'' અને તેનો દાખલો તે જ વખતે સાબિત કરી આપ્યો. શ્રી શોભાબેટીજી ઘરનાં શ્રી ઠાકોરજીની સેવા જલદી પહોંચીને ત્યાં દર્શન કરવા પધાર્યાં, ત્યારે શ્રી ગુંસાઈજીએ કહ્યું કે શું ઘરના ઠાકોરજી કરતાં આ સાત સ્વરૂપની મહત્તા વધુ છે? આમ જ્યારે પુષ્ટિમાર્ગના

સારથિ ભૂતલ ઉપર બિરાજતા હતા ત્યારે જ ગાડી પાટા પરથી ઉતરી ગઈ હતી. તો હાલના સમયની તો શું વાત કરવી.

જેમ લગ્નમાં, મેળાવડામાં જઈએ તે લૌકિક વ્યવહાર સાચવવા માટે જ જઈએ છીએ, તેમ ઘરની બહાર દર્શનાદિકમાં જઈએ તે વહેવાર સાચવવા જ જવું જોઈએ. બાકી પ્રભુ તો ઘેર બિરાજી રહ્યા છે.

૭૮. ફૂલ મંડલીમાં ફૂલોને લોકો તરફ રાખવામાં આવે છે. પ્રભુ તરફ તો ફૂલનાં ડીટીયા અને દોરાની ગાંઠ જ હોય છે. તો તમે પ્રભુને રીઝવી રહ્યા છો કે લોકોને? તેથી અન્નકુટમાં ભાતના કોટને ઉંચો દેખાડવા માટે નીચે ખાલી ટોપલાઓ જમાવવામાં આવે છે. દેખીતી રીતે ખાલી ટોપલા પ્રભુને ભોગ ધરવા નહિ, પણ જનતાને ખુશ કરવા હોય છે.

૭૯. સ્નેહ ઓછો હોય, સેવા ન નભે તો તંત્રોક્ત રીતે વિષ્ણુપૂજન તો કરવું જ જોઈએ, એ ન નભે તો સ્મરણ અને તે પણ ન નભે તો શરણાગતિનો ભાવ નભવો જોઈએ, જો આ ભાવ પણ ન નભે તો આ માર્ગમાં તમારે માટે કોઈ સ્થાન નથી.

૮૦. સાસુ જેવી રીતે દીકરીને કહીને વહુને સંભળાવે છે. તેમ જલભેદ ગ્રંથમાં શ્રી મહાપ્રભુજી વક્તાનાં ગુણદોષ રજૂ કરી શ્રોતાઓને સંભળાવી રહ્યાં છે.

૮૧. શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે જે તમને અતિપ્રિય લાગે, જેને ધરવાથી ચિત્ત પ્રસન્ન થતું હોય, સરળતાથી, સહજતાથી કલેશ વગર મળી શકે તેના વડે સેવા કરવી.

૮૨. કર્માંગભૂત દેવની ઉપાસનાને શ્રી મહાપ્રભુજી વખોડતા નથી (વિવાહમાં ગણપતિપૂજન) પણ પ્રધાનતા દેવની થાય તો અન્યાશ્રય થાય. કાશી ગયા હોઈએ ને વિશ્વનાથને નમસ્કાર કરીએ તો અન્યાશ્રય નથી પણ વિશ્વનાથને નમસ્કાર કરવા કાશી જઈએ તો તે અન્યાશ્રય છે. બીજા દેવનો અનાદર કરવો તે અપસિદ્ધાન્ત છે.

૮૩. શ્રી ઠાકોરજીને શણગાર ધરાવતી વખતે યશોદામાના ભાવથી ગાદી પર બેસવું જોઈએ પણ સેવામાં આસન કે ગાદી ન વાપરવી, પણ જપમાં આસન હોવું જ જોઈએ.

૮૪. શ્રી ઠાકોરજીની સામે જપ ગ્રહણમાં જ થઈ શકે, મારા બાળકને (ઠાકોરજીને) ગ્રહની બાધા ન થાય તે માટે આ જપ-શ્રી ઠાકોરજી વતી આપણે કરીએ છીએ.

૮૫. **અ = મહાત્મ્ય જ્ઞાન** **અ + બ + ક = ઉત્તમ ભક્તિ**

બ = શાસ્ત્રવિહિત નવધા ભક્તિ **અ + બ = મધ્યમ ભક્તિ**

ક = પ્રેમ સેવા **બ + ક = મધ્યમ ભક્તિ**

૮૬. શ્રી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞા છે કે જેઓથી સેવા પ્રણાલી ન નભતી હોય તેવાઓએ પંઢરપુર, તિરુપતિબાલાજી વગેરેમાં પૂજા-પ્રવાહમાં સંમિલિત રહેવું.

૮૭. અહમ્ દોરો છે જેના વડે આત્મા, અંતઃકરણ, દેહ, પ્રાણ, ઈન્દ્રિય વગેરે સર્વને બાંધવામાં આવ્યા છે.

૮૮. જો સર્વથા જ અહમ ન રહે તો પ્રભુને જોવું, સાંભળવું, સ્પર્શ કરવું કંઈ જ ન બને.

૮૯. અહમ્‌નો દુરૂપયોગ અને અનુપયોગ થઈ શકે.

સદ્‌ઉપયોગ : ભક્તિ કરવાથી અહમ્‌નો સદ્‌ઉપયોગ થાય છે.

અનુપયોગ : જ્ઞાનીઓ શરૂઆતમાં તેનો જરૂર પૂરતો જ ઉપયોગ કરે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં અંતે તેને ફેંકી દે છે.

દુરુપયોગ : પ્રવાહી જીવો માયામાં રચ્યાપચ્યા રહી તેનો દુરુપયોગ કરે છે. અથવા તો જે અહંકારી જીવ એમ માને છે કે આ અહમ્‌નાં હોડકાથી હું સંસારસાગર પાર કરી જઈશ. તેઓ પણ દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે.

૯૦. **નાની મોટી સિદ્ધિ મેળવી સૃષ્ટિનાં પાલનહાર થઈ જવાનો અહંકાર રાખવાથી પ્રભુનો ખોફ વહોરવો પડે છે.**

૯૧. બ્રહ્મમાં જે સાયુજ્ય સાધે છે તેને બ્રહ્મ ચાહે તો સાથે અથવા ચાહે તો નોખા રાખી શકે છે. જેવી રીતે સાગરમાં નદી મળે છે, તો પણ પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ જાળવી રાખે છે, તેની ઉષ્ણતા જુદી હોય છે. તેના તથા સાગરનાં માછલાં અલગ હોય છે. આને under water current કહે છે. આ પ્રવાહ ઘણા વખત સુધી સમુદ્રમાં જુદો વહે છે. પ્રભુને ફલદાન દેવાની ઈચ્છા હોય તો પ્રભુ જીવને પૂરી રીતે emerge કરી નથી દેતાં, દ્વૈત ટકાવી રાખે છે અને ફલદાન કરવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે અલગ કરે છે.

૯૨. ભગવાનની ગુણાસક્તિને કારણે થતી સ્વરૂપમાં આસક્તિ = મર્યાદા ભક્તિ. પ્રભુના સ્વરૂપમાં આસક્તિને કારણે થતી ગુણાસક્તિ =પુષ્ટિ ભક્તિ.

૯૩. **વલ્લભ રોમ રોમ રસ ઝલકે**

જો જા રસકે અધિકારી ભરત સમ્હાલે ન છલકે

જે તે રસનો અધિકારી નથી તેમાં તે રસ ભરવાથી તે છલકાઈ જાય.

૯૪. બુલામિશ્રને પહેલાં જ ભગવદ્‌સાક્ષાત્કાર થયો હતો. પછી તેઓ શ્રી મહાપ્રભુજી પાસે આવ્યા. આપશ્રીએ કહ્યું કે તને તો સાક્ષાત્કાર થઈ ગયો છે, તું અહીં કેમ આવ્યો? તેણે કહ્યું કે સાક્ષાત્કાર પછી મુક્તિ મળે પણ મારે ભક્તિ જોઈએ છે માટે આવ્યો છું.

૯૫. **પાતંજલ યોગના આઠ અંગ :-**

મન તથા દેહની શુદ્ધિ -
- **યમ** : અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અસ્તેય, અપરિગ્રહ.
- **નિયમ** : શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, ઈશ્વરપ્રણિધાન.

પ્રાણાયમ : શ્વાસને નિયમિત લેવો-છોડવો કે રોકવો.

આસન : સ્થિર સુખાસનમાં બેસવું, દેહનો સહયોગ લેવો.

પ્રત્યાહાર : વિષયોથી ઈન્દ્રિયોને વાળવી.

એટલે જોવા છતાં ન દેખાવું, અવાજ હોવા છતાં ન સંભળાવું. એમ સર્વ આપણી ઈચ્છાથી કરી શકાય.

ધારણા : નાભિકમલ, હૃદયકમલ, મસ્તક, નાસિકા... વગેરે જગાએ દ્રષ્ટિ ચોંટાડવી.

ધ્યાન : જ્યાં ઈચ્છા હોય ત્યાં મન ચોંટાડવું.

સમાધિ : ધ્યેય, ધ્યાન ને ધ્યાતા આ ત્રણેયનો ભેદ લુપ્ત થવો અને અત્યંત અભેદ વૃત્તિથી સ્થિત થવું.

૯૬. ભાગવત યોગ જુદો છે.

ધારણા = દેશબંધન = મૂર્તિને ચિત્તમાં ધારણ કરવી. સર્વાંગપૂર્ણ મૂર્તિની કલ્પના તે ધારણા. તેના એક એક અંગ પર ધ્યાન દેવું તે ધ્યાન.

૯૭. ભક્તિનું અંગ યોગ બને ત્યારે શ્રી પુરુષોત્તમ દર્શન થઈ શકે. પણ યોગનું અંગ ભક્તિ બને ત્યારે માત્ર આત્મદર્શન જ થઈ શકે.

૯૮. ધારણા પોતાના અંગમાં નહિ પણ પરમાત્માના અંગમાં થશે.

૯૯. ભક્તિમાં ધ્યાન-ધારણાનું ચક્રવત આવર્તન છે.

૧૦૦. પહેલા ચરણારવિંદનું ધ્યાન કરવાનું, પછી એક એક શ્રી અંગનું ધ્યાન કરતા-કરતા ઉપર ચડવાનું મુખારવિંદ સુધી, જો ચરણારવિંદનું ધ્યાન કરતા હોઈએ અને તેમાં કંઈ વિઘ્ન ન આવે ત્યારે જ ઉપર ચડવું.

૧૦૧. આપણે ચિતની એકાગ્રતા કરતાં ભાવ-પ્રવણતા પર વધુ ભાર મૂકીએ છીએ.

૧૦૨. પહેલાં રાણીબાગમાં સિંહને નાનકડા પાંજરામાં પૂરી રાખતા, આટલી નાની જગામાં પૂરાઈને સિંહ બકરી જેવો બની જતો. પણ હવે સિંહને મોટા વિસ્તારમાં છોડવામાં આવે છે. જેમાં ગુફા હોય, પાણીનો ઝરો હોય, ટેકરી હોય, ઝાડપાન હોય. આવી રીતે રાખવાથી સિંહ સિંહની જેમ જીવે છે. તેનું મન પ્રફુલ્લ રહે છે.

તેવી જ રીતે વિરક્તિથી સૂકાઈ ગયેલું મન પ્રભુને અર્પણ કરવામાં પ્રભુને શું મજા? પણ સેવા પ્રણાલીમાં મનને મોટા area માં છોડવામાં આવે છે. સેવા, શણગાર, સામગ્રી, કીર્તન વગેરેમાં છૂટથી ફરવા દેવામાં આવે છે તે પ્રફુલ્લિત રહે છે. આવું પ્રસન્ન અને ભાવ-તરબોળ મન પ્રભુને અર્પણ કરવામાં પણ મજા છે.

સિદ્ધાંત મુક્તાવલી

૧. કર્ણ પોતે અકુલીન હતો, તેવી તેને ભ્રમણા હતી. તેમ આ દેહ હું છું એવી ભ્રમણા સર્વેને છે.

૨. માયાવાદીઓ દેહજગતને ભ્રમણાત્મક બંધન માને છે તેથી તેનો ઉપાય તેમને માટે જ્ઞાન છે. સાંખ્યમાં જગત-દેહને વાસ્તવિક બંધન માને છે તેથી તેમને માટે તેમાંથી છૂટવાનો ઉપાય યોગ-વૈરાગ્ય છે. મીમાંસકો, જગત કર્મથી ઘડાય છે એમ માને છે પુર દુષ્કાળ વગેરે પૂર્વનાં દુષ્કૃત્યોને કારણે છે એમ માને છે. તેથી તેમને માટે સત્કર્મ એ જ ઉપાય છે. સાયન્સ માને છે કે જડ પ્રકૃતિના નિયમો પર જગત ચાલે છે. તેથી આ નિયમો પર જેટલો કાબૂ તેટલાં આપણે વધુ સુખી. જેમ રોગ પ્રમાણે દવા તેમ જગતનું સ્વરૂપ તમે કેવું માનો છો અથવા બ્રહ્મનું કયું પાસું તમને વધુ હેરાન કરે છે તેના પર સાધનાનો આધાર છે.

૩. સાયન્ટિસ્ટોની મનોવૃત્તિ એવી છે જાણે અંધારામાં બસ ઢોળાવને કારણે ધીમે ધીમે સરકી રહી છે. બહાર સર્વત્ર અંધારું છે. કાંઈ દેખાતું નથી. છતાંય તેમની દ્રષ્ટિએ ઉપાય માત્ર એક સ્ટીયરિંગ પર કાબૂ મેળવવામાં જ છે.

૪. જેવી રીતે જશોદામાએ શ્રીકૃષ્ણને બાંધવા અનેક દોરડાનો ઉપયોગ કર્યો, દરેક બે આંગળ ટૂંકા જ પડયાં તેમ પ્રભુને પામવાના દરેક નિયમો કે માર્ગો અધૂરા જ છે. છતાં પ્રભુ તેની કૃપા દયાથી બંધાઈ રહ્યા છે.

૫. આપણે જેટલું જાણીએ શકીએ, અનુભવી શકીએ એટલો જ બ્રહ્મ નથી, બ્રહ્મના અનંત પાસાઓ છે જે આપણે નથી સમજી શકયા, નથી બાંધી શકયા.

૬. પ્રભુના અનંત નામમાં 'કૃષ્ણ'નામ ફલાત્મક છે. કારણ કે તે નામ બોલીને કશું મેળવવાનું નથી. માત્ર બોલવામાં જ આનંદ છે.

૭. જેવી રીતે અંતરના આનંદને અભિવ્યક્ત કરવા આપણે ગીત ગણ ગણીએ છીએ તે ગીત ગાવાનું કારણ માત્ર મસ્તી જ છે આવુ ગીત ફલાત્મક છે. આવું ગીત ગાવાનું કારણ મસ્તી જ છે. આવું ગીત ગાતી વખતે કોઈ 'વાહ' કહી દે તો આપણને તે 'વાહ' આનંદ નથી આપતુ પણ મસ્તીની ધારામાં રુકાવટ કરે છે. પરંતુ Play-Back Singer માટે આનાથી ઉલટું જ છે. તેમનું ગાવાનું કારણ માત્ર પ્રશંસા મેળવવાનું જ છે. તેવી જ રીતે ફલાત્મક નામ 'કૃષ્ણ' લેવાનું કારણ માત્ર હૃદયની મસ્તી પ્રેમ જ છે.

૮. શ્રી ગોવિંદસ્વામી પોતાની મસ્તીમાં પ્રભુ માટે ભૈરવી રાગ ગાઈ રહ્યા હતા. ત્યારે ઝાડની ઓથમાં છુપાયેલા અકબરે 'વાહ' કહી દીધું અને શ્રી ગોવિંદ સ્વામીનો ઉમળકો ખંડિત થઈ ગયો. તેમણે કહ્યું 'ભૈરવી રાગ છોવાઈ ગયો' અને પછી કદી આ રાગ ગાયો નથી.

૯. સેવા પોતે જ પુરુષાર્થ છે. આપણે સેવા કરીને કંઈ મેળવવા નથી માગતા, આપણે સેવા કરીએ છીએ કારણ કે તે આપણને ગમે છે. તે કર્યા વગર આપણે રહી શકતા નથી. 'તમે સેવા શા માટે કરો છો' એમ પૂછનારને જવાબ આપવાની પણ તમને ગરજ ન હોવી જોઈએ. હું સેવા માત્ર સમય વેડફવા કરું છું. એમ કહેવાની હિંમત અને બેપરવાઈ તમારામાં હોવી જોઈએ.

૧૦. જે શરાબી પોતાની મસ્તી માટે જ પીવે તે જ પાકો શરાબી. જે પોતાનું દુ:ખ ભૂલવા પીવે તે કાચો શરાબી. જે પોતાની મજા માટે રમે તે જ સાચો જુગારી. તેને પૈસા ગુમાવવા સાથે કંઈ જ નિસ્બત નથી. પણ જે પૈસા હારવા માંડે એટલે ઉભો થઈ જાય તે કાચો જુગારી, તેવી જ રીતે સેવા માત્ર સેવા માટે કરવામાં આવે તે જ સાચી સેવા, તે દ્વારા કોઈ વસ્તુ, મુક્તિ, મનની શાંતિ, પુણ્ય મેળવવાં નથી.

૧૨. સેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નથી. સેવા સતત ચાલવી જોઈએ. અનોસરમાં સેવા માટે તૈયારી, સાચા સેવકનું દરેક કાર્ય સેવાર્થે છે. સાચા સેવકનું સૂવું, જાગવું, કમાવા જવું, ખાવું, પીવું, સર્વ કાર્ય, સારી રીતે સેવા કરી શકાય તે માટે જ છે. જેમ શ્વાસ લેવાની ક્રિયા સહજ છે. તેમ સેવા તેને માટે સહજ છે.

૧૩. દરેક વ્યક્તિના સહજ ધર્મ જુદા છે. કોઈને નિંદારસ માણવાની વૃત્તિ સહજ છે. કોઈને માટે રાજનીતિ સહજ છે. કોઈને માટે સામાજિક વાતોમાં રસ સહજ છે. તેથી જેવી જેની સહજવૃત્તિ તેવી જ વાતો તેના મોઢામાં વારંવાર આવી જાય છે પણ સેવક માટે સેવા જ જીવનનો સહજ રસ હોવો જોઈએ.

૧૪. **જે દેખાઈ રહ્યું છે તે 'પ્રપંચ'**
જેવું દેખાઈ રહ્યું છે તે 'સંસાર'.

૧૫. **ક્ષત્રિય પરણવા માટે પોતાની તલવાર મોકલે છે. કારણ ક્ષત્રિય માટે તલવાર સર્વસ્વ છે. ત્યારે કન્યા તલવારને પતિનું રૂપ માની પરણે છે અને ક્ષત્રિય, તલવારને પરણેલી કન્યાને 'પોતાની' કરી સ્વીકારે છે. તેમ પ્રભુ પોતે શીલામૂર્તિ બનીને આપણી સેવા સ્વીકારે છે. તો આપણે તેમનાં સામર્થ્યમાં શંકા ન કરવી.**

૧૬. શ્રી મહાપ્રભુજીનો સિદ્ધાંત જ માનસી સેવાનો હતો તો તેમણે શરૂઆત કેમ

શિલામૂર્તિ કે ધાતુમૂર્તિ કે ચિત્રની સેવાથી કરાવી? કારણ કે મનમાંથી એ ભેદ નીકળી જાય કે આ બ્રહ્મ નથી અને બ્રહ્મ તો કોઈ બીજી જ દૂરની વસ્તુ છે.

૧૭. નાટકમાં અભિનેતા જ્યારે પોતાના પાત્રમાં ખોવાઈ જાય છે અને પોતાના અસલ સ્વરૂપની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે ત્યારે તે નાટકનાં આવેશમાં આવી જાય છે. તેવી જ રીતે આપણા તો પ્રભુ જ અભિનેતા છે. પણ લીલાનાં આવેશમાં અને અહંતાને કારણે આપણે પોતાને 'અમુક' માનીએ છીએ. આ આવેશને કારણે બ્રહ્મ જ સર્વ છે, તેની અનુભૂતિ થતી નથી.

૧૮. અહંતાની ધબકતી નાડી દેહમાં જણાય છે અને મમતાની નાડી ધનમાં; દેહનું સેવામાં કેટલું સમર્પણ થાય છે તે અહંતાના સમર્પણનું માપ છે અને ધનનું પ્રભુ અર્થે કેટલું સમર્પણ થાય છે તે તમારી મમતાના સમર્પણનું માપ છે.

૧૯. શંકરાચાર્યનો સિદ્ધાંત છે : બ્રહ્મના પરદા ઉપર માયાનું Projection છે. અસલમાં ત્યાં કંઈ જ નથી માત્ર સફેદ પડદો જ છે આપણો સિદ્ધાંત નાટકનો છે : નાટકમાં અભિનેતા સાચા, તેમના મેક-અપ સાચા, તેનું બોલવું ચાલવુ સાચું છતાં સર્વ નાટક છે અને કરાવનાર બ્રહ્મ છે.

૨૦. નાના બાળકો ઘર-ઘરની રમત રમે છે ત્યારે તે પોતે જે પાત્ર બને છે તેને અસલ રૂપમાં નભાવે છે તેમ હે પ્રભુ ભલે આ તમારી રમત હોય; અમે ભક્તપણું નભાવીએ છીએ તો તમે તમારું ભગવાનપણુ નિભાવો. (આપણી ભક્તિ સાચી હોય તો આપણે પ્રભુને આમ કહી શકીએ.)

૨૧. સેવામાં આપણે પ્રભુ સંબંધિત સર્વ વસ્તુને સ્વરૂપાત્મક માનીએ છીએ. ઝારી, સિંહાસન, સર્વને સ્વરૂપાત્મક માનીએ છીએ. ઝારીજી 'લાવો' નથી કહેતાં, 'પધરાવો' કહીએ છીએ. શ્રીઠાકોરજીની સેવા કે તેમનાં વસ્ત્ર, પાદુકાજીની સેવા સર્વને એક ગણીએ છીએ. એટલે કે શ્રી ઠાકોરજી અને તેમનાં સંબંધિત વસ્તુમાં અભેદ છે. અનુભવ ભલે જડ જેવો થતો હોય પણ ભાવ ચેતનનો થાય છે. ધીમે ધીમે ભાવ વિસ્તરતો જશે અને છેવટે તેનું વર્તુળ વધતું જશે ત્યારે જગતની કોઈ પણ વસ્તુ પ્રભુના સંબંધ વગરની નહિ લાગે, **આ છે સર્વાત્મભાવ.**

૨૨. ઝારીમાં શ્રી યમુનાજીની ભાવના. ગાદીજીમાં શ્રી યશોદામાની ગોદની ભાવના વગેરે શરુઆતમાં અઘરું લાગશે પણ ધીમે ધીમે ભાવ સિદ્ધ થાય છે. શરુઆતમાં ભાવ નથી થતો, ભાવના કરીએ છીએ. ''જે કરી રહ્યા છીએ તે ભાવના છે, જે થવા માંડે છે તે ભાવ છે.''

ભાવના નદી જેવી છે, તેમાં વધઘટ થઈ શકે છે, ભાવના મનની શાંતિ, સંજોગોપર આધારિત છે. જ્યારે ભાવ સમુદ્ર સમાન છે, તેમાં વધઘટ નથી થતી. આચાર્યચરણે કહ્યું છે કે ભાવના કરતાં રહેવાથી ભાવ સિદ્ધ થાય છે.

૨૩. વાદળાઓ અનેક જગાએ વરસે છે. અમુક સીધા સાગરમાં જ વરસે છે. આ જળ પુષ્ટિ જીવો સમાન છે જે સીધા પ્રભુને જ મળે છે. અમુક વાદળાનું જળ પર્વત પર પડે છે. ત્યાંથી ઝરણાં, નાની મોટી નદી દ્વારા મોટો 'કોર્સ' પૂરો કરી સમુદ્રને મળે છે. આ જળ મર્યાદા જીવો સમાન છે. જ્યારે અમુક જળ તળાવ, વાવડીમાં વરસે છે જે સૂકાઈને નષ્ટ થાય છે. આ જળ પ્રવાહી જીવો સમાન છે.

૨૪. બ્રહ્મસંબંધ મંત્રમાં 'હું દાસ છું' એમ માત્ર બોલવાથી શું દાસપણું આવે? તેને માટે દાસને અનુરૂપ વર્તન કરવું પડે છે.

૨૫. બ્રહ્મસંબંધ મંત્રમાં 'દાસનું' સ્મરણ કેમ કરાવ્યું? 'અંશ'નું સ્મરણ કેમ નથી કરાવ્યું? 'હું અંશ છું' એવી અહંતા તો જ્ઞાની, ભક્ત, પ્રવાહી સર્વને common (સામાન્ય) છે. પણ પુષ્ટિમાં ખાસ વિશિષ્ટ અહંતા 'દાસ'ની છે.

૨૬. ગ્રીનરૂમમાં ડાયરેક્ટર કહે છે કે 'તું રામ બનજે', 'તું રાવણ'-... એમ જે સૂચના આપે છે તે સર્વ નિભાવે છે. તેવી જ રીતે પ્રભુએ જ્યારે એકમાંથી અનેક કર્યા ત્યારે અમુક જીવોને સિલેક્ટ કર્યા કે આને હું મારા દાસ બનાવીશ, મારાં કાર્ય કરાવીશ. મર્યાદામાર્ગીઓને પ્રભુએએવો role દીધો છે કે તું ઉપાસક, હું તારો ઉપાસ્ય. કર્મમાર્ગીઓને તું કર્મી, હું તારું કાર્ય અને પ્રવાહી જીવોને તું મને ગાળો દે જે હું સહન કરીશ,તું મને ભૂલીને ભમતો રહેજે, એમ સર્વને જુદા જુદા રોલ દીધા. કદાચ સર્વમાં પ્રવાહી જીવો જ પોતાનો ધર્મ બરાબર નભાવે છે.

૨૭. લીલામાંથી બહાર ભાગવું એટલે ? એટલે મુક્ત થવાની ઈચ્છા. મુક્તિમાં પણ જો સાયુજ્ય મુક્તિ હોય તો તે લીલા નથી પણ સાલોક્ય, સારુપ્ય, સાર્ષ્ટિ, મુક્તિ એ લીલાનો જ ભાગ છે. પણ તે લીલા ઉપરની છે, ભૂતલની નહિ. શ્રી મહાપ્રભુજીએ નિબંધમાં કહ્યું છે કે મુક્ત જીવોની પણ પોતાની સૃષ્ટિ છે અને બદ્ધજીવોની પણ પોતાની સૃષ્ટિ છે.

૨૮. અહંતા મમતાની નિવૃત્તિ નથી કરવી પણ અહંતામમતાત્મક સંસારની નિવૃત્તિ કરવી છે. અહંતા-મમતા સત્ય છે. તેની મદદ વડે અર્થાત્ તેને સેવામાં જોડી દાસપણું નિભાવવાનું છે.

A. દોરડામાં સર્પની ભ્રાંતિ થાય છે. દોરડું તથા સર્પ બન્ને સત્ય છે. જો સર્પ જ ન હોય તો તેની ભ્રાંતિ પણ કેમ થાય? પણ રસ્સીને સર્પ માનવું ગલત છે.

B. અહંતા સત્ય છે, તેનો વિષય દેહ સત્ય છે, પણ દેહમાં અહંતા રાખવી ખોટું છે.

C. ટિકિટ ખોટી નથી, સીટ ખોટી નથી પણ એક યાત્રા માટે લીધેલ ટિકિટને લીધે હંમેશ માટે સીટને પોતાની માની લેવી ખોટી વાત છે.

D. ઘર સાચું, હું સાચો પણ 'મારું ઘર' મિથ્યા છે. અહંતા-મમતા વાપરવા માટેની ટિકિટ છે. દેહ તમારો નથી પણ આ જન્મની યાત્રા કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવા પૂરતો તમારો છે.

૨૯. સતત સેવાના આવેશમાં રહેતા જીવને સંસારની મમતા ઘટી જાય છે અને ઈષ્ટ-અનિષ્ટનું ભાન નથી રહેતું. આમાં કોઈ ચમત્કારની વાત નથી. જેમ કોઈ ગુંડો ક્રોધાવેશમાં હોય ત્યારે મારપીટ-ખૂન કરતી વખતે તેને બૈરી-છોકરાંની મમતા યાદ નથી આવતી અને ઈષ્ટ-અનિષ્ટનું પણ ભાન નથી રહેતું.

૩૦. સર્વ બ્રહ્મ જ છે. કશું નવું પેદા થતું નથી, કશું નાશ પામતું નથી. સાયન્સ પણ એ જ કહે છે energy નાશ નથી પામતી, માત્ર તે બીજા સ્વરૂપમાં transform થાય છે. જેવી રીતે સમુદ્રમાં લહેરો ઉઠે છે અને નાશ પામે છે પણ સમુદ્રરૂપી દ્રવ્ય કાયમ રહે છે. માત્ર તેના સ્વરૂપ, આકાર બદલાય છે.

૩૧. પરબ્રહ્મ ફૂલ છે. સચ્ચિદાનંદરૂપી અક્ષરબ્રહ્મ તેની ખુશ્બુ છે. પરબ્રહ્મ સૂર્ય છે. અક્ષરબ્રહ્મ તેનો પ્રકાશ છે. જેટલી સુગંધ પુષ્પમાં છે તેટલી તેની આસપાસ પ્રસરેલા વાતાવરણમાં ન હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેવી જ રીતે આનંદનું જે પ્રમાણ પરબ્રહ્મમાં છે તેનાથી અક્ષરબ્રહ્મમાં થોડું ઓછું છે.

૩૨. જ્યારે સર્વ બ્રહ્માત્મક લાગે છે તે જ્ઞાન સુગંધનું છે. અર્થાત્ સુગંધ (અક્ષરબ્રહ્મ) આવી રહી છે અને પુષ્પ (પરબ્રહ્મ) ને આપણે શોધી રહ્યા છીએ.

૩૩. બ્રહ્મમાં જ્યારે ચિત્ત એકાગ્ર થશે ત્યારે આત્માની અંદરથી બ્રહ્મનો ઉભરો આવશે અને સંપૂર્ણ જગતમાં છવાઈ જશે. પછી તમારી ભીતર સંવેદનશીલતા ખીલી જશે અને બ્રહ્મનો અનુભવ કરવાની તમારામાં તત્પરતા આવશે.

૩૪. જેને ભસ્મક રોગ થાય છે તે ગમે તેટલું ખાઈ શકવાની શક્તિ ધરાવે છે પણ તે ખોરાકથી તેનું શરીર પુષ્ટ નથી થતું, તે પોતે તો દુબળો જ રહે છે. તેવી જ રીતે

આજકાલ પ્રવચન કરવાનો અને સાંભળવાનો સર્વને ભસ્મક રોગ થઈ ગયો છે. બે ચાર શાસ્ત્રવાંચીને બકબક કરવાનો રોગ લાગુ પડે છે. પછી પ્રસિદ્ધિ અને પ્રવચનમાં એટલો સમય જાય છે કે આગળ અધ્યયન કરવાનો મોકો જ મળતો નથી. તેવી જ રીતે બધે ઠેકાણે પ્રવચન સાંભળ્યા કરવાનો ઘણાને રોગ લાગુ પડે છે તે સાંભળવાથી આત્મા પુષ્ટ થાય છે કે નહીં તે વિચારવાની કોઈને પડી નથી.

૩૫. અક્ષરબ્રહ્મને જાણીને કૃષ્ણને માણવું એ ભક્તિ છે. તેવી જ રીતે કૃષ્ણને જાણીને અક્ષરબ્રહ્મને માણવું એ જ્ઞાન છે.

૩૬. ઘણા લોકો કૃષ્ણની લીલા સાંભળીને તેના ચાહક થઈ જાય છે તે ભક્તિ નથી. તેઓને માત્ર કૃષ્ણની "હીરો" ગીરીથી પ્રેમ હોય છે. એવા તો બીજા ૧૦ હીરોની કલ્પના કોઈક લેખક કરી શકે છે. બીજા કેટલાક શ્રીકૃષ્ણને સ્વરૂપત: પરબ્રહ્મ તરીકે બિરદાવીને એની લીલાને માયીક અથવા ઉપાસનાર્થ કલ્પિત અથવા શાખારૂન્ધતી ન્યાયથી સૂક્ષ્મ વિષયો પ્રત્યે ધ્યાન દોરવવા માટે રૂપક તરીકે લેખે છે. આમાં ખરી રીતે શ્રીકૃષ્ણ લીલાની અપેક્ષા જ નથી, તમારી કે મારી લીલા પણ અંતે પરબ્રહ્મની જ લીલા છે. તેથી કેવળ લીલા કે કેવળ કૃષ્ણ નહિ પણ લીલા વિશિષ્ટ કૃષ્ણનું ભજન તે આપણો સિદ્ધાંત છે.

૩૭. જેના થકી કાંઈક શોધીએ તે માર્ગ, ભક્તિ અને ભક્તિમાર્ગ જુદા છે. કર્મી અને જ્ઞાની પણ ભક્તિ કરી શકે. અવકાશમાં ખુલ્લી જગા હોવા છતાં વિમાન પણ પોતે બનાવેલા કૃત્રિમ માર્ગ પર ચાલે છે. માર્ગ એટલે સાધકની એક નિષ્ઠા કે હું આ જ માર્ગે પુરુષોત્તમને શોધીશ, તેથી ભક્તિમાર્ગી, કર્મ અને જ્ઞાનની ખટપટમાં નહીં પડે. જરૂર પડયે કર્મ કરશે પણ પુરુષોત્તમને બીજા માર્ગથી નહિ શોધે. તેવી જ રીતે જ્ઞાનમાર્ગી ભક્તિ કરશે; પણ તેનો પૂર્ણ ઝોક ભક્તિ પર નહિ હોય. તે જ્ઞાનમાર્ગથી જ બ્રહ્મને શોધશે. ભક્ત ગમે તેટલું જ્ઞાન મેળવે છતાં તે જ્ઞાનમાર્ગી નહીં ગણાય કારણ કે પુરુષોત્તમને શોધવાનો સહજ માર્ગ તેને માટે ભક્તિનો જ છે. તેમજ જ્ઞાની ગમે તેટલી ભક્તિ કરતો હોય પણ તે ભક્તિમાર્ગીય નથી કારણ કે બ્રહ્મને શોધવાનો સહજ માર્ગ તેના માટે જ્ઞાન છે.

૩૮. અક્ષરબ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ બે જુદી વસ્તુ નથી પણ એક જ વસ્તુનાં બે પાસાં છે.

૩૯. કરુણતા, ભયંકરતા, બીભત્સતા કોઈને ગમતી નથી પણ જ્યારે આજ વસ્તુને કલાની દ્રષ્ટિએ જોઈએ ત્યારે તે પણ કરુણરસ, ભયંકરરસ અને બીભત્સરસ થઈ જાય છે. પછી તેમાં અનુક્રમે જેટલી કરુણતા, ભયંકરતા, બીભત્સતા વધુ તેટલી

કલાત્મકતા વધુ.

પ્રભુએ આ જગત લીલાર્થ પ્રગટ કર્યું છે. તો આપણે તેમાં દરેક વસ્તુને કલાની દ્રષ્ટિએ જોવી જોઈએ. એક ભૂંડને જોઈને આપણને કેટલી જુગુપ્સા થાય છે. ત્યારે પ્રભુને કહેવું જોઈએ. 'well done', પ્રભુ આમાં આપે જુગુપ્સાની પરાકાષ્ઠા બતાવી છે. તેવી જ રીતે મોહ માયાથી ઉત્પન્ન થતી કરુણતા અનુભવાય ત્યારે આ સંસારનાં દુ:ખો જોઈને પ્રભુને કરુણરસ માટે શાબાશી આપવી જોઈએ.

જેવી રીતે ફિલ્મમાં ખલનાયક લોકોના હૃદયમાં તિરસ્કારનો ભાવ જેટલો વધુ ઉત્પન્ન કરે છે તેટલી તેના રોલની પ્રશંસા વધુ થાય છે.

૪૦. શંકરાચાર્યજીને થયું કે બ્રહ્મમાંથી આટલો દુ:ખદ નાશવંત સંસાર, જગત કેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે? તેથી આ દુ:ખદ જગત ઉત્પન્ન કરવાનો અંચળો માયાને ઓઢાડયો.

પણ શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છેકે પૂર્ણ બ્રહ્મમાંથી પૂર્ણ જગત ઉત્પન્ન થયું છતાં પૂર્ણબ્રહ્મ નિર્વિકાર રહ્યું તેથી સર્વ ખરાબ વસ્તુઓ પણ બ્રહ્માત્મક જ છે.

જો ઋષિઓ બે રૂપ ધારણ કરી શકે, દેવો અલગ અલગ જગાએ એક જ રૂપથી અનેક ભક્તોની ભક્તિ સ્વીકારી શકે; શારીરિક ભાષ્યમાં પોતે શ્રી શંકરાચાર્ય એમ સ્વીકારે છે. ગંગાજી આધિદૈવિક, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ત્રણ રૂપો ધારણ કરી શકે. આ સર્વની સામર્થ્યતામાં તમને શંકા નથી થતી તો માત્ર બ્રહ્મ સાથે તમને શું દ્રેષ છે? બ્રહ્મ શા માટે એક રૂપથી જગત બની ન શકે અને બીજા રૂપથી વિલક્ષણ ન રહી શકે? જગતને માયાનું કાર્ય શા માટે માનવું જોઈએ?

૪૧. જગતની જે વસ્તુ આપણે સમજી શકતા નથી (દા.ત. ઉંઘમાં દેહની ક્રિયા કોણ કરે છે, પૃથ્વી અદ્ધર કેમ ટકી રહી છે?) તે દ્વારા ઈશ્વર છે એમ સિદ્ધ કરવું યોગ્ય નથી. પણ જે જાણીએ છીએ, જે અનુભવીએ છીએ તે દ્વારા ઈશ્વર છે એમ સિદ્ધ કરવું વધુ યોગ્ય છે કેમકે આજે જે સમજાતું નથી તે કાલે સમજાય અને બ્રહ્મ ત્યારે કારણરૂપે ન ભાસે તો બ્રહ્મના અસ્તિત્વમાં પણ શંકાઓ થવા લાગશે.

૪૨. બ્રહ્મ એ તો પદવી છે. શ્રીકૃષ્ણ તેનું વ્યક્તિ નામ છે.

૪૩. પ્રભુની પદવીમાં અલગ અલગ નામો-બ્રહ્મ, પરમાત્મા, ભગવાન, પરમેશ્વર,

પુરુષોત્તમ.... વગેરેમાં અનુક્રમે અપેક્ષા વધતી જાય છે. બ્રહ્મ કહેવામાં કોઈ અપેક્ષા નથી, પરમાત્મા કહીએ ત્યારે કોની તુલનામાં પરમ આત્મા એમ પ્રશ્ન થાય છે... અને ભગવાન કહીએ ત્યારે અપેક્ષા ઘણી વધી જાય છે. ભગવાન એટલે જે બંધન, મોક્ષ, ઉત્પત્તિ, લયને જાણતો હોય અથવા ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ગુણો જેનામાં હોય તે. જ્ઞેય હોય તો જ્ઞાનનો ગુણ દેખાય. વિષયો હોય ત્યારે વૈરાગ્યતા બતાવાય. વીર્ય, યશ બતાવવા માટે પણ કોઈ જોઈએ. શ્રી જોનારી આંખો પણ જોઈએ. તે સિવાય પોતાની મેળે બ્રહ્મ હોઈ શકે પણ ભગવાન ન હોઈ શકે. તેમજ ઈશિતવ્ય કાંઈક હોય ત્યારે કોઈક પરમેશ્વર થાય. તેમજ ઘણા બધા પુરુષો હોય ત્યારે કોઈક તેઓની સરખામણીમાં પુરુષોત્તમ હોઈ શકે.

૪૪. કવિ માઘે કૌરવોની સભામાં જ્યારે નારદજી આવ્યા તેનું વર્ણન આમ કર્યું છે : સૌ પ્રથમ જાણે તેજપુંજ આવતો હોય તેમ લાગ્યું (અક્ષરબ્રહ્મ), વધુ નજીક આવતા દેહની આકૃતિ દેખાઈ (પરમાત્મા), વધુ નજીક આવતાં કોઈ જ્ઞાની તેજસ્વી વ્યક્તિ હોય તેમ લાગ્યું (ભગવાન), એકદમ નજીક આવતાં નારદજી વરતાયા (શ્રીકૃષ્ણ).

૪૫. ઘર ઉપર પ્રેમ હોય છે કારણ કે શરીર ઘરમાં રહે છે. શરીર પ્રિય છે કારણ કે તેમાં આત્મા છે. આત્મા પ્રિય છે કારણ કે તેમાં પરમાત્મા છે. પ્રેમનો મૂળ સ્ત્રોત પરમાત્મા છે. તે અંદરથી બહાર વિષયો તરફ વહે છે. તે સંસાર પ્રાપ્તિ કરાવનારો છે. પણ જ્યારે બહારથી અંદર વહે છે ત્યારે તે ભક્તિ પ્રાપ્ત કરાવે છે. પ્રેમ તો એક જ છે; પણ દિશા બદલાય છે.

૪૬. જેને મધુ સંચય કરવો હશે તેને પુષ્પ પર બેસવું જ પડશે, જેને માત્રસુગંધ જ પ્રાપ્ત કરવી છે તે પુષ્પની આસપાસ રહીને મેળવી શકશે. તેવી રીતે ભક્તિ કરવી છે તેને પુરુષોત્તમ સુધી પહોંચવું જ પડશે. જ્ઞાનીનું કામ અક્ષરબ્રહ્મથી પણ પાર પડે છે.

૪૭. પૃથ્વી ધર્મી છે, ગુરુત્વાકર્ષણ તેનો ધર્મ છે. અગ્નિ ધર્મી છે, ઉષ્ણતા તેનો ધર્મ છે. પુષ્પ ધર્મી છે, સુગંધ તેનો ધર્મ છે. તેમ કૃષ્ણ ધર્મી છે, સત્, ચિત્ત, આનંદ તેના ધર્મ છે. ધર્મ એટલે જેના વડે ધર્મીની ઓળખાણ થાય.

૪૮. ઉંઘ મુક્તિનો એક પ્રકાર છે. તેથી વધુ મુક્તિ મૃત્યુમાં છે. તેથી વધુ મુક્તિ પ્રલયમાં છે. તેથી વધુ મુક્તિ અક્ષરબ્રહ્મમાં લીન થવામાં છે અને મુક્તિની પરાકાષ્ઠા કૃષ્ણભક્તિમાં છે.

૪૯. શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે બાહ્યરમણ કરવા ઈચ્છે ત્યારે જગત પ્રગટ થાય છે. જ્યારે તે આત્મરમણ કરવા ઈચ્છે ત્યારે જગતનો લય થાય છે અને સારા ખરાબ સર્વ જીવાત્મા મુક્ત થઈ જાય છે.

૫૦. જે ઉષ્ણતા સૂર્યમાં છે તે તેની ધૂપમાં નથી. તીવ્રતા ઘટી જાય છે. છતાં તે ધૂપમાંથી solar battery દ્વારા એટલી બધી ગરમી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે કે તેના વડે રસોઈ કરી શકાય છે. તેવી જ રીતે eye-glass વડે રૂને સળગાવી શકાય છે. તો ધૂપમાં ગરમી તો હતી જ પણ પૂર્ણ પ્રગટ નહોતી. તેવી જ રીતે અક્ષરમાંથી પુરુષોત્તમ પ્રગટ કરી શકાય છે.

૫૧. પ્રપંચ અક્ષરબ્રહ્માત્મક છે, સત્, ચિત્ત અને આનંદાત્મક જ છે, પણ તેની image ઉલટી છે. (અરીસામાં જેમ ઉલટું દેખાય છે તેમ.) એટલે કે આનંદ તત્ત્વ અક્ષરબ્રહ્મમાં સૌથી વધુ પ્રગટ છે જ્યારે પ્રપંચમાં તે સૌથી વધુ ગુપ્ત છે.

૫૨. પ્રપંચનું સરવૈયું કાઢો તો માત્ર સત્ અંશ જ દેખાશે. જ્યાં ચિત્ત અંશ પણ અપ્રગટ છે, ત્યાં આનંદ અંશ પ્રગટ થવાની શક્યતા દુષ્કર છે.

૫૩. શરૂઆતમાં ચંદ્રમાં પર રૉકેટ ઉતરતું ત્યારે તે એટલું ઝડપથી ઉતરતું કે પોતે જ નષ્ટ થઈ જતું. પણ પછી રૉકેટને ગુરુત્વાકર્ષણ વિરુદ્ધ ઉપરનું ખેંચાણ આપીને રૉકેટને soft landing કરાવવામાં આવ્યું. પરિણામે શરૂઆતમાં રૉકેટ જે કંઈ પણ માહિતી આપ્યા વગર ખતમ થઈ જતાં તેને બદલે પછીનાં રૉકેટ પોતે ખતમ થયા વગર ચંદ્રની માહિતી આપી શકતાં.

તેવી જ રીતે જ્ઞાનીઓ 'સોહમ્' કરતા કરતા અક્ષરબ્રહ્મમાં એટલા ઝડપથી ઘસી જાય છે કે પોતે તેમાં લીન થઈ જાય છે. ત્યાંના કંઈ સમાચાર આપી નથી શકતા, પણ ભક્ત 'હું બ્રહ્મ નથી, હું બ્રહ્મનો છું'. એ રટણ કરતાં અક્ષરબ્રહ્મમાં soft landing કરે છે. પરિણામે પોતાનું અલગ વ્યક્તિત્વ જાળવી રાખે છે અને પુરુષોત્તમના સમાચાર મેળવી શકે છે.

સમુદ્રમાં બિંદુ પડે તો સમુદ્ર તેને એક થતાં છોડે? પણ ભક્તિરૂપી પોલિથીનની બેગમાં પેક જીવરૂપી જળબિંદુ બ્રહ્મરૂપી સમુદ્રમાં ઝંપલાવે, પરિણામે તે એક નહીં થાય.

૫૪. સુખદુ:ખ બન્નેને પચાવી શકે તે આનંદરૂપ કહેવાય. દુ:ખ થાય તો પણ તેટલો જ આનંદ, સુખ થાય તો પણ તેટલો જ આનંદ, ત્યારે જ જીવ સચ્ચિદાનંદરૂપ કહેવાય.

૫૫. પુષ્ટિમાર્ગ વિશ્વધર્મ છે તેથી વધુ જુઠ્ઠાણું બીજું નથી. આ માર્ગ માત્ર તેને યોગ્ય અધિકારીઓનો છે, વિશ્વ માટે નહિ.

૫૬. કાર્ય-કારણના સંબંધની વ્યાખ્યા કરવા માટે એકંદરે ચાર વાદો છે :

A **વિકૃત પરિણામ વાદ** : દા.ત. જેમ દૂધમાંથી દહીં બને.
(સાંખ્ય મત મુજબ પ્રકૃતિ જગતરૂપે વિકૃત થઇ છે.)

B **આરંભવાદ** : એક એક પાર્ટને જોડીને કોઈ મશીન બનાવવામાં આવે છે.
(ન્યાયમત મુજબ આ જગત પરમાણુંઓના જોડાણથી બન્યું છે.)

C **વિવર્તવાદ** : રજ્જુમાં સર્પનો ભાસ થવો.
(શંકરાચાર્યજીના મત મુજબ આ જગત બ્રહ્મ ઉપર માયા વડે ઉત્પન્ન થઈ ભાસે છે, બ્રહ્મમાં સ્થિત હોય તેમ ભાસે છે અને માયામાં લીન થનાર છે.)

D **અવિકૃત પરિણામવાદ** : દા.ત. જેવી રીતે સોનામાંથી ઘરેણા બનવા.
(શ્રી મહાપ્રભુજીના મત મુજબ બ્રહ્મમાંથી જગત ઉત્પન્ન થાય છે, બ્રહ્મમાં જ સ્થિત છે, બ્રહ્મમાં જ લીન થવાનું છે, જગત ઉત્પન્ન થવાથી બ્રહ્મમાં કોઈ વિકૃતિ આવતી નથી.)

૫૭. શ્રુતિ કહે છે કે નિષ્પ્રપંચ બ્રહ્મમાંથી જગત (સપ્રપંચ બ્રહ્મ) ઉત્પન્ન થાય છે અને જગત બ્રહ્મમાં જ સ્થિત રહે છે. (અહીં દૂધમાંથી દહીં થવાનો દાખલો ખોટો પડે છે, કારણ દહીં બન્યા પછી તે દૂધમાં સ્થિત ન રહી શકે.)

શ્રુતિ આગળ કહે છે કે જ્યારે જગત પોતાનું સ્વરૂપ ખોએ છે ત્યારે બ્રહ્મમાં જ લીન થાય છે. અહીં રજ્જુ પર સર્પનું ઉદાહરણ ખોટું પડે છે. કારણ રજ્જુ પર સર્પનો ભાસ થાય છે અને જ્ઞાન થતાં સર્પ રજ્જુમાં લીન નથી થઇ જતો.

કાર્યકારણનું અદ્વૈત, જેના મુજબ ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-લયક્રિયાઓ કારણથી ભિન્ન કાર્યમાં નહી પણ કારણાભિન્ન કાર્યમાં વર્ણવાયેલી હોવાથી આરંભવાદને પણ શ્રુતિએ રદિયો આપેલ છે.

૫૮. જગત અને જગદીશ માટે જેના મનમાં ભેદ નથી તેને માટે જગતમાં જગદીશનું પ્રાગટ્ય સહેલું થઈ જાય છે, કારણ ભેદ જ બાધક થાય છે અને અભેદતા જ સાધક થઈ જાય છે. કેમકે જગદીશ જગતની ભીતર પણ છે અને બહાર પણ.

૫૯. કર્માંગ દેવ, જ્ઞાનાંગ દેવ અને ઉપાસનાંગ દેવ અલગ અલગ હોય છે. અલગ અલગ શાસ્ત્રોમાં અલગ અલગ દેવોને મહાન બતાવ્યા છે. પણ તે વાંચીને આપણે ગભરાટ કે શંકા લાવવાની નથી. કારણ જે દેવતાનું જ્યાં પ્રાધાન્ય હોય ત્યાં જ તેનું પ્રાધાન્ય માનવામાં આવે છે.

જ્ઞાનકાંડમાં જે દેવ જ્ઞેયનાં પ્રતીક દેવ છે તેની જ સાધના ફળદાયી છે. કર્મકાંડમાં કર્મનું ફળ દેવાવાળા દેવનું જ પ્રાધાન્ય છે.

શૈવ આરાધનામાં વિષ્ણુ ગૌણ છે અને વિષ્ણુ આરાધનામાં શિવ ગૌણ છે. વિવાહ કર્મમાં ગણપતિ મુખ્ય અને તેમના પિતા શિવ ગૌણ ગણાય છે.

૬૦. કર્મમાં કર્મ માટે દેવ છે, દેવ માટે કર્મ નથી. જ્ઞાનમાર્ગમાં જ્ઞેયનાં પ્રતીક દેવને, જ્ઞાન મેળવ્યા પછી ચીપકવાનું નથી પણ ભક્તિમાં દેવ માટે ભક્તિ છે, ભક્તિ માટે દેવ નથી.

૬૧. કર્મીઓ સોપારીમાં ગણપતિનું આવાહન કરે છે. વિસર્જન પછી તે સોપારીનું કોઈ મહત્વ નથી, પણ જ્યાં ગણપતિજીની મૂર્તિની સ્થાપના છે ત્યાં ભક્તિની મહત્તા છે. ત્યાં નિત્ય આવાહન નિત્ય વિસર્જનની આવશ્યકતા નથી.

૬૨. કર્મીઓને કર્મનાં ફળ સાથે મતલબ છે, કર્મના દેવતા સાથે નહીં. ઉપાસના મુખ્ય હોય ત્યાં ઉપાસ્ય ગૌણ થઈ જાય છે અને ઉપાસ્ય મુખ્ય હોય ત્યાં ઉપાસના ગૌણ થઈ જાય છે.

૬૩. **ભક્તિમાં આપણે દિવ્ય સામર્થ્યને નથી પોકારતા, પણ સમર્થ દેવને પોકારીએ છીએ. જેને બોલાવીએ તે જ આવે. પ્રભુના સામર્થ્યથી તમારી કામનાની પૂર્તિ થઈ જતી હોય તો સમર્થની શું ગરજ નથી? જો એમ લાગતું હોય તો નક્કી સમજો કે તમારામાં ભક્તિ કદાચ હશે; પણ ભક્તિમાર્ગીયતા નહીં.**

મહાભારતમાં દુર્યોધનને સામર્થ્યની જરૂર હતી. તેને પ્રભુએ પોતાની સેના આપી. પણ અર્જુનને સમર્થની જરૂર હતી તેથી પ્રભુએ પોતે સાથ દીધો.

૬૪. ઘણા રાજાઓ પોતાના પ્રતીક રૂપે તલવાર મોકલતા અને કન્યા તેની સાથે પરણી જતી, જ્યારે અમુક કન્યાઓને પરણવા રાજાને ખુદ તેનું બળજબરીથી હરણ કરવા જવું પડતું.

મુસલમાનોને પ્રભુના પયગંબરથી સંતોષ હતો તેથી પ્રભુ તેમને પયગંબર મોકલતા પણ આપણે તો પ્રભુની ગરજ છે તેથી પ્રભુએ ખુદ આવવું પડયું. જેવી જેની ગરજ.

૬૫. આપણને અનન્યાશ્રયની અતિરેકતા માટે ટોકવામાં આવે છે; પણ ઘણુંખરું દરેકને એકનો જ આશરો છે. કર્મીઓ માટે કર્માંગ દેવ કેટલા બધા છે, પણ તે તે કર્મોમાં તે તે દેવતાનું જ પૂજન થાય છે.

૬૬. શ્રી ગોવિંદ સ્વામીને શ્રી યમુનાજી પર અતિ ભક્તિ હોવાથી તેમને જલમાં અને શ્રી યમુનાજીમાં અભેદબોધ સિદ્ધ થઈ ગયો પરિણામે તેઓ જલમાં કદી સ્નાન ન કરતાં.

૬૭. ઉપાસ્ય કે સેવ્ય મૂર્તિમાં આધિભૌતિકતા સ્વત: સિદ્ધ છે. આધ્યાત્મિકતા ભક્તની અભેદબુદ્ધિથી આવે છે. આધિદૈવિકતા અતિસ્નેહભાવથી આવે છે.

૬૮. ભક્તને અતિશય સ્નેહને કારણે ભક્તમાં કે ભગવદ્‌સ્વરૂપમાં પ્રભુનો આવિર્ભાવ દેખાય છે. પરિણામે તેના હૃદયમાં ભગવદ્‌પ્રાગટ્ય થાય છે. દર્શન દેનાર ભક્તના હૃદયમાં આ પ્રાગટ્ય કદાચ ન પણ અનુભવાય. અહીં માત્ર ભાવ કે કલ્પનાની વાત નથી પણ ખરેખર તેના ભાવનું પોષણ કરવા માટે પ્રભુ તેમાં પ્રગટે છે.

૬૯. લૈલાની ગલીનાં કૂતરાંને જોઈને પણ મજનુને અતિ રોમાંચ થાય છે. તેમ કાચા ભગવદ્‌ભક્તને જોઈને પણ સ્નેહી પાકા ભક્તમાં પ્રભુ મળ્યા જેટલો જ રોમાંચ થાય છે.

૭૦. તમે કોઈને દોસ્ત માનો અને તે તમને ન માને તો તે તમારી માત્ર કલ્પના જ છે, પણ તમારી ભાવનાના જો તેનામાં પડઘા પડે અને તે પણ તમને દોસ્ત માને તો આ કલ્પના નથી રહેતી. (શેરીના મજનુઓ છોકરીઓની છેડતી કરે છે ત્યારે તેને જૂતા મળે છે, કારણ તેના ભાવના પડઘા તેનામાં નથી પડતાં.)

૭૧. એક ચિત્રકાર કે શિલ્પી ચિત્રપટ કે શિલાને જુએ છે ત્યારે તેનામાં તે કલ્પના નથી કરતો પણ ભાવથી જુએ છે. પરિણામે તેના ભાવને અનુસરી આકાર ધારણ કરે છે : ચિત્રપટ ચિત્રનો અને શિલા શિલ્પનો.

આવી જ રીતે સ્વરૂપ જ્યારે ભાવાનુસરણ કરે છે ત્યારે તેમાં કલ્પના નથી રહેતી.

ગીતામાં કહે છે કે 'જે મને જેવા ભાવથી ભજે છે તેને તેવી રીતે હું ભજું છું'. પ્રભુને ભયંકર રૂપે જુએ છે તેને માટે પ્રભુ ભયંકર છે વત્સલતાથી જુએ છે તેને માટે પ્રભુ બાળક બની જાય છે. જે કાંતરૂપે જુએ તેને માટે પ્રભુ કાંત બની જાય છે.

૭૨. સામાન્ય રીતે ભાવ પ્રગટ થવો એ હૃદયના સામર્થ્ય પર છે, પણ ભાવાનુસરણ કરાવવાનું સામર્થ્ય હૃદયમાં નથી પણ પ્રભુમાં છે.

એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિનાં ભાવનું અનુસરણ કરે, અરે જાનવરમાં પણ પ્રેમના પડઘા પડે છે તો પ્રભુ કેમ ભાવાનુસરણ ન કરે?

મર્યાદા આપણામાં હોઈ શકે, પ્રભુમાં તો નહીં.

૭૩. જુદી જુદી વ્યક્તિના ભાવનું અનુસરણ કરવાનું સામર્થ્ય સંયુક્ત પરિવારના વડીલમાં વધુ હોય છે. ઘણી વાર આ સામર્થ્ય અમુક નેતાઓમાં પણ હોય છે. આવું સામર્થ્ય સામાન્ય માનવમાં હોય તો પ્રભુમાં ન હોય?

૭૪. કોઈ માર્ગ, કોઈ દેવ, કોઈ સાધના, ખોટી, ગૌણ નથી, માત્ર તમને જે ફળ અભીષ્ટ છે, તે માર્ગ, તે દેવ તમારે માટે મુખ્ય; બાકી સર્વે તમારે માટે ગૌણ બની જશે. 'સર્વમાર્ગનું ફલ એક જ છે' એ ભ્રામક વિધાન છે, જુઠ્ઠાણું છે.

૭૫. ફલનો ભેદ હૃદયમાં હોય, વસ્તુમાં નહિ. પોતાના હૃદયમાં જે અભીષ્ટ લાગે તેને માટે બીજાનાં સમર્થન કે પરવાની જરૂર નથી.

કવિ બોધા પ્રીત કરી હૈ ગોપાલસું, ટેરી કહો સુનો ઉંચે ગલે, હમે નીકી લગી સો કરી હમને, તુમ્હે નીકી લગી ન લગો તો ભલે.

બીજા તેને માન્ય કરે તો પણ શું અને ન કરે તો પણ શું?

૭૬. કર્માંગ દેવો ઈષ્ટ હોઈ શકે, અભીષ્ટ નહીં પણ ભક્તિમાં પ્રભુ અભીષ્ટ છે.

દા.ત. જ્યાં વિઘ્નહરણ ઈષ્ટ હોય ત્યાં ગણપતિ અભીષ્ટ નથી રહી જતા.

૭૭. સાચો ભક્ત દર્શનની રાહ નહીં જુએ, નહિતર તેની ભક્તિમાં કચાશ છે. દર્શન પછી તેને પ્રેમકામના થાય તેમાં કયો વાધ માર્યો?

૭૮. ઉછળતી અનન્ય ભક્તિ કેવી હોય?

બૈઠકે દરપે તેરે અબ કિસકે દરપે જાયેંગે

તેરે જબ હમ બન ગયે ક્યા ગૈર કે કહલાયેંગે?

૭૯. શ્રી ગોકુળનાથજીના ભક્તોએ કહ્યું, 'આપશ્રી પુરુષોત્તમ છો.' આપશ્રીએ જવાબ આપ્યો 'હું પુરુષોત્તમ નથી, તમારો ભાવ પુરુષોત્તમ છે.' ભક્તોનો આ ભાવ એટલો પ્રબળ હતો કે તેઓએ પોતાનો પંથ જુદો કર્યો.

૮૦. ગોપીના ભાવને લીધે પ્રભુ કાંત થયા? ના, શ્રીકૃષ્ણે તે ભાવ જગાડયો, તેથી તે કાંત થયા. તેવી જ રીતે શ્રીકૃષ્ણે કંસમાં ભયનો ભાવ જગાડ્યો તેથી પોતે ભયંકર બન્યા અને શ્રી યશોદા માં વાત્સલ્ય ભાવ જગાડી પોતે બાળક બન્યા.

૮૧. શ્રી ગીતાજીમાં વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયનો ગુણ નીચેના વાકયો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે :

૧. ભક્ત મને જેમ ભજે છે તે જ ભાવથી હું તેને ભજું છું.

૨. સર્વ મને અનુસરે છે, હું કોઈને અનુસરતો નથી.

૮૨. આપણે પ્રભુને માન નથી આપી રહ્યા પણ પ્રભુ જેટલું માન આપણાથી લેવા માગે છે તેટલું જ લે છે. જેમ આપણે આપણી જાતને જેટલી શણગારીએ તેટલું જ દર્પણમાં દેખાય છે. તેવી જ રીતે આપણું હૃદય દર્પણ જેવું છે. શણગાર તો પ્રભુ સજે છે. આપણે તો માત્ર તેનું પ્રતિબિંબ પાડીએ છીએ.

૮૩. જેવી રીતે 'ગીતા'માં પ્રભુએ કહ્યું કે, 'મેં તો સૈનિકોને મારી નાખ્યા જ છે, હવે તુ માત્ર નિમિત્ત બન. તેમ સર્વ કાર્ય કરનાર, ભાવ જગાડનાર પ્રભુ જ છે. જીવ તો નિમિત્ત છે.

૮૪. ભમરાને કોઈએ પૂછ્યું કે તું આ કાંટાવાળી ડાળને કેમ વળગ્યો છે? તેણે કહ્યું : કારણ અહીં જ ગુલાબ ખીલવાનું છે.

પાનખરથી તો તે જ બીએ જેને નવવસંતના આગમનનો વિશ્વાસ નથી, જેને વિશ્વાસ છે કે વહેલી મોડી વસંત ઋતુ આવવાની જ છે તેને બીક શાની?

દેડકાં, કાચબા વર્ષાઋતુ પછી માટીમાં દટાઈને સમાધિઅવસ્થા ધારણ કરે છે અને બીજી વર્ષાઋતુ સુધીનો સમય ખેંચી કાઢે છે. એક વર્ષ વરસાદ ન આવ્યો તો પણ ગભરાતા નથી. કંઈ નહીં, બેચાર વર્ષે પણ વરસાદ જરૂર આવશે. એવી જ રીતે સાધક સાધનાપથ પર અકળાયા વગર ધીરજથી ચાલે છે. ફળના વિલંબથી ગભરાતો નથી.

૮૫. એક ભક્ત મંદિરમાં સોહની કરી ભક્તોની ચરણની ધૂળ સાથે લઈ જતો અને રોગના ઉપચાર તરીકે તે ધૂળ વાપરતો. જે ધૂળ આજના યુગમાં ગંદી તથા રોગના

જીવાણુવાળી મનાય છે તે ભક્ત માટે દવા સમાન હતી.

૮૬. **પાપની નિવૃત્તિ માટે ગંગાસ્નાન નહિ, પણ ગંગાજીનો ભક્ત ગંગાસ્નાન માટે પાપ છોડશે, તે ગંગામાં પાપ નહીં છોડે.**

૮૭. ઘણા માત્ર તાપવાદી હોય છે, સતત તાપમાં સળગ્યા કરવાનું જ તેમને ઈષ્ટ લાગે છે. આનંદવાદી તાપ પછી આનંદને માણનારા હોય છે.

૮૮. વેદમાં શું છે તે જ રીતે સ્મૃતિ કહે તેમ સમજવાનું છે, અર્થાત્ શ્રુતિ સાથે સ્મૃતિની સંવાદિતા જાળવવી જોઈએ. તેમ જ સ્મૃતિ સાથે સદાચાર (પરંપરા, tradition) સંવાદિત હોવા જોઈએ અને સદાચાર આત્માના અવાજ સાથે સંવાદિત હોવો જોઈએ. કોઈ કાર્ય કરવા માટે priority કોને આપવી? તો જેમાં વધુમાં વધુ સંવાદિતા હોય તેને.

૮૯. પ્રપંચ, સત્ત્વ, રજ, તમ: ત્રિગુણાત્મક છે. આ આધિભૌતિક પાસો છે. કર્મ, (કોઈ વસ્તુ ઉત્પન્ન થવામાં કર્મ હેતુભૂત હોય છે.) સ્વભાવ, (દરેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત થાય છે.) કાલ (અંતે સર્વ કાલને વશ થઈ નષ્ટ પામે છે.); આ ત્રણ આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે. તેનાં નિયામક દેવતા બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ એ ત્રણ આધિદૈવિક સ્વરૂપ છે.

૯૦. (૧) વાચિક તપ (સ્વાધ્યાય આદિ) બ્રહ્મચારીએ કરવાનું છે.

(૨) કાયિક તપ (યજ્ઞયાગ આદિ) ગૃહસ્થે કરવાનું છે.

(૩) માનસિક તપ વાનપ્રસ્થે કરવાનું છે.

આ જ વસ્તુ સેવા માટે લાગુ પાડી શકાય : (૧) પ્રપત્તિ (૨) તનુવિત્તથી સેવાત્મિકા ભક્તિ (૩) માનસી સેવા અનુક્રમે પુષ્ટિમાર્ગમાં બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને પ્રૌઢાવસ્થા છે.

પ્રપત્તિમાર્ગ એ બાલપણનો ભાવ છે. કેવલ સ્વાધ્યાયનો આનંદ બાળકો લઈ શકે, મોટા નહીં. (બાળકો જેટલા રસથી વાર્તા વાંચે છે તેટલો રસ મોટા ન લઈ શકે.)

૯૧. જ્યારે પ્રભુ પોતાના આત્મરૂપ લાગે ત્યારે માગવામાં કોઈ સંકોચ નથી રહેતો, જેવી રીતે પોતાના મિત્ર પાસે માગીને હકથી લે છે.

૯૨. બાળક માને છે કે મા મારી છે- કારણ તેના દરેક સ્વાર્થ સંતોષાય છે, તો બાળભાવમાં આ ભાવ ભૂષણરૂપ લાગે છે. તેવી જ રીતે આ બધું મારું છે તે

બાળભાવ છે હું બધાનો છું તે પ્રૌઢભાવ છે. બન્ને ભાવ પોતપોતાની અવસ્થામાં સાચા છે.

૯૩. ભક્તિની પૂર્વકક્ષામાં 'હું તારો' એ ભાવ હોય છે. ફળકક્ષામાં 'તુ મારો' એ ભાવ પ્રબળ બને છે.

જ્યારે હું તારો એમ કહીએ ત્યારે પ્રભુનું માહાત્મ્યજ્ઞાન પ્રબળ જાણવું. શંકરાચાર્યજીએ જ્યારે કહ્યું કે સમુદ્રના તરંગ હોય, તરંગના સમુદ્ર ન હોય તેમ હું તારો છું, તું મારો નથી, આમાં માહાત્મ્યજ્ઞાન ખુબ છલકી રહ્યું છે.

પણ જ્યારે પ્રભુ સાથે પૂર્ણ મમતા બંધાઈ જાય ત્યારે તું મારો એ ભાવ પોતાની મેળે જ આવી જાય છે. આમાં જીવ અહંતાને ભૂલી જાય છે. તું મારો માં અહમ્ નથી બોલી રહ્યું, માત્ર પ્રભુ માટેની મમતા બોલી રહી છે.

૯૪. જેને ભજનીય સ્વરૂપનું તથા પોતાના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે તેને માટે શ્રી મહાપ્રભુજીએ પૂજા + ઉત્સવમાં સ્થિત રહેવા કહ્યું છે.

પૂજા = પોતાથી મહાન ની થાય. (અર્થાત્ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક દૈન્ય).

ઉત્સવ = જેની સાથે મારાપણાનો ભાવ હોય તેનો ઉત્સવ ઉજવાય (સ્નેહ).

તેવી જ રીતે 'મર્યાદા' સ્થિત પુષ્ટિ ભક્ત છે તેણે ગંગાકિનારે વસવું (મહાત્મ્ય જ્ઞાન + દૈન્ય) અને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં (સ્નેહ માટે) તત્પર રહેવું કહ્યું છે.

૯૫. પ્રભુતાનો ભાવ હોય ત્યાં સુધી જ પૂજા હોય અને એમ માહાત્મ્ય જાણ્યા પછી જ સેવા શરૂ થાય છે, સેવામાં માહાત્મ્યજ્ઞાનની જરૂર નથી.

૯૬. ગોસ્વામી બાલકોની વૈષ્ણવોને ઘરે પધરામણી થાય ત્યારે માળા વગેરે ધરાવવામાં આવે છે, તે પૂજા કહેવાય છે; પણ બાલકોના ઘરમાં તેમનાં પત્ની દ્વારા કે નોકર દ્વારા સેવા થાય છે, પૂજા નહિ. મતલબ કે સેવા તો એની થાય કે જેની સાથે આપણે ઘરમાં રહેતાં હોઈએ. બાકી પૂજામાર્ગીય આવાહન-વિસર્જન-પધરામણીમાં તો પૂજાનો જ ભાવ હોય.

૯૭. ઘણાં કહે છે કે કર્મ તો ભગવાનને પણ ભોગવવાં પડે. આમ તેઓ નિયમ બાંધનાર ઉપર જ નિયમ થોપી દે છે. તેઓ ભૂલી જાય છે કે જો બાંધવાનું સામર્થ્ય છે તો તોડવાનું તો હશે જ.

૯૮. ભક્તને 'ગંગાદેવી'નાં દર્શન મેળવવાં હોય તો તીર્થરૂપા ગંગા પ્રતિ ભાવ દ્વારા

મેળવી લે છે. પણ દેવી માટે કોઈ મર્યાદા નથી.

જેવી રીતે officer ને મળવા માટે ચપરાસીની પરવાનગીથી જ જઈ શકાય. પણ officer ને ખુદને કોઈને મળવા બહાર આવવું હોય તો ચપરાસીને પૂછવું ન પડે.

૯૯. **પ્રશ્ન :** ભગવદ્ધર્મના અંગરૂપ એટલે ?

ઉ. : આપણે ત્યાં પૂજા તો છે જ, પણ સેવાના અંગ તરીકે. શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી સ્નેહભાવ ન જાગે ત્યાં સુધી પૂજા જ કરવી. સેવા કરવા માંડીએ પછી નવધા ભક્તિનું સ્વરૂપ બદલાય છે. આ નવધા ભક્તિ જે ભક્તધર્મ છે, તે સ્નેહના અંગરૂપ બની જશે.

૧૦૦. ઘરમાં હોય તેની જ સેવા થાય. (ગૃહસુશ્રુષણં મહ્યં દાસવદ્યદમાયયા) ઘરમાં જેમ માલિકની સેવા થાય તેમ સેવા થવી જોઈએ. તેથી જાહેર મંદિરોમાં કે ટ્રસ્ટ મંદિરોમાં ઘર ન રહી જવાથી મૂળ તો સેવા રહેતી જ નથી; અને છે તે વ્યામોહિકા માયાથી ભ્રમિત પુષ્ટિજીવો દ્વારા કરવામાં આવતો સેવાનો મિથ્યા આડંબર છે.

૧૦૧. આવાહન-વિસર્જનમાં પૂજાનો ભાવ છે. પૂજા ભલે વધુ સ્નેહથી થતી હોય અને સેવા ભલે ઓછા સ્નેહથી થતી હોય, પણ સેવા તે સેવા છે અને પૂજા તે પૂજા છે.

ઘંટા વગાડીને જગાડવું, અનોસર કરવા એ સર્વ પૂજા છે. પણ સેવામાં પૂજા મળી જાય તો તે સેવા થઈ જશે, સંસાર પણ સેવામાં મળવાથી સેવા થઈ જશે.

ગો. બાળકો બહારગામ પધારે ત્યારે પૂજાના શ્રી ઠાકોરજી પધરાવે, સેવાના શ્રી ઠાકોરજીને શ્રમ પડે. આ પૂજાના શ્રી ઠાકોરજી સેવાના શ્રી ઠાકોરજીની ગોદમાં પધરાવવાથી તે સેવાના બની જાય.

નોંધ : ચાર જયંતી દરમિયાન પંચામૃત સ્નાન, તંત્ર શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી પૂજાના શ્રી ઠાકોરજીને થાય છે.

૧૦૨. પૂતના લીલા ભક્તનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે નથી પણ ભજનીયનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે છે. શાસ્ત્રમાં ચકાસણી કરવી પડશે કે કઈ લીલા સેવકને માટે છે અને કઈ લીલા સેવ્યના સ્વરૂપ માટે છે.

'આંતરં તુ પરમ ફલમ્' આ શ્રી મહાપ્રભુજીનું વાક્ય છે, પણ તે કોના માટે? જેને વ્યસનદશા સિદ્ધ થઈ છે તેના અનુભવગોચર ભગવત્સ્વરૂપની

સમજ માટે છે; અંકુરાવસ્થા, પ્રેમાવસ્થા કે આસક્તિ અવસ્થાવાળા ભક્તે કેવો ભાવ રાખવો તે સમજાવવા માટે નથી.

૧૦૩. **તમે માર્ગનું અનુકરણ કરી રહ્યા છો, વ્રજભક્તોના પગલાનું નહીં. જે રીતે વ્રજભક્તો ચાલ્યા તેમ આપણે ન ચાલી શકીએ; જે માર્ગ પર ચાલ્યા તે માર્ગ પર ચાલી શકીએ.**

૧૦૪. પુષ્ટિમાર્ગ સંપૂર્ણ રીતે પુષ્ટિસંપ્રદાય નહીં થઈ શકે. પુષ્ટિ (કૃપા) ને પુષ્ટિમાર્ગની ગરજ નહીં રહે. સંપ્રદાયના નિયમો માર્ગને લાગુ નહીં પડે. માર્ગના નિયમો પુષ્ટિને લાગુ નહીં પડે. પુષ્ટિમાં નિયમો હોતા નથી તેથી પ્રભુ સ્વતંત્ર છે.

પુષ્ટિસંપ્રદાય - પુષ્ટિમાર્ગ- પુષ્ટિભક્તિ - પુષ્ટિ- પ્રભુ.

૧૦૫. બહિર્મુખતા દુર કરવાનો પ્રકાર... વગેરે બાબતો સંપ્રદાયનું બંધારણ છે, માર્ગ તો દૂરનો છે. બ્રહ્મસંબંધ લેવું વગેરે સંપ્રદાય છે તેથી માર્ગને બ્રહ્મસંબંધની ગરજ નથી.

૧૦૬. ધારો કે ભવિષ્યમાં કોઈ બાલક જ જો ન રહે તો શું પુષ્ટિમાર્ગ છોડી દેશો? શ્રી મહાપ્રભુજી તો છે ને? જ્યાં સુધી સંપ્રદાય જીવિત છે ત્યાં સુધી પરંપરા મોજુદ છે.

પરંપરા નહીં રહે ત્યારે પણ માર્ગ રહેશે. માર્ગ નહીં રહે ત્યારે પણ પુષ્ટિ તો રહેશે જ ને? શું માર્ગ નહીં રહે તો પ્રભુ પુષ્ટિ નહીં કરે ?

૧૦૭. પુષ્ટિ, પુષ્ટિમાર્ગ. પુષ્ટિભક્તિ અને પુષ્ટિ સમ્પ્રદાયમાં સૂક્ષ્મ તફાવત છે. કાલ-કર્મ- સ્વભાવના નિયમોનો પ્રભુ દ્વારા કરવામાં આવતો અપવાદ તે પુષ્ટિ. પુષ્ટિને કારણે પ્રભુ પાપીને સ્વર્ગ કે અસુરને પણ મુક્તિ વગેરે આપે છે. પુષ્ટિમાર્ગ એટલે પ્રભુની કૃપાથી પ્રભુને મેળવવાનો માર્ગ. ગોપિકાઓએ કામભાવથી પ્રભુને મેળવ્યા તે પુષ્ટિમાર્ગ. પુષ્ટિઅનુગ્રહ દ્વારા જ્યારે હૃદયમાં પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિ જાગે ત્યારે તેને પુષ્ટિભક્તિ કહેવાય. પુષ્ટિસંપ્રદાય શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિમાર્ગના આધારે પ્રવર્તિત કર્યો છે તેથી પ્રભુ પ્રત્યે કામભાવ પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં ઉપાદેય નથી. અલબત્ત, પુષ્ટિમૂલક ભક્તિ કે પ્રપત્તિ પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં ઉપાદેય છે.

૧૦૮. **બ્રહ્મ એકાકી હતો, આત્મરમણ કરતો હતો. આ અવસ્થામાં તેને કોઈ સેવા-સેવકની જરૂર નહોતી. શ્રૃતિ કહે છે કે બીજો આત્મા પ્રગટ થાય એવી તેને ઈચ્છા થઈ. પ્રયોજન? એકલા તે રમણ કરી શકતો નહોતો.**

આ રમણ જ સેવા છે. આત્મરણમાંથી તેણે સેવ્ય-સેવક, કર્તા-કૃતિ, જ્ઞાની જ્ઞેયના રૂપમાં રમણ કરવા માંડ્યું. સેવ્ય-સેવકનાં રૂપો પ્રભુએ ધારણ કર્યાં. પ્રયોજન? સેવા. જ્ઞાની-જ્ઞેયનાં બે રૂપો ધારણ કરવાનું પ્રયોજન? જ્ઞાન. કર્તા-કર્મનાં બે રૂપો ધારણ કરવાનું પ્રયોજન? કર્મ.

રમણ કર્યું તો કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિ રૂપ રમણ. રમણની બહુ મહત્તા છે અને તે સમજાય નહિ ત્યાં સુધી સેવ્ય-સેવકનું સ્વરૂપ સમજવામાં નહિ આવે.

૧૦૯. સેવામાં ત્રણ પ્રકારનાં પદ ગવાય.

(૧) જગાવવાના પહેલાં શ્રી મહાપ્રભુજી, શ્રી ગુંસાઈજી અને શ્રી યમુનાજીની સ્તુતિ ગવાય. આ પદ ગાવાનું કારણ સેવકના ભાવનું ઉદ્બોધન કરવાનું છે. તેના વિના ભાવનું ઉદ્બોધન થાય નહીં.

(૨) જગાવ્યા પછી સેવાનાં કીર્તનો ગવાય. આ સેવ્યના ઉદ્બોધન માટે છે. સેવામાં રમણ થવું જોઈએ. રમણનો ભાવ જાગશે પછી સેવ્યનું ઉદ્બોધન થશે. સેવા સુંદર રીતે થવી જોઈએ જેથી જાગવામાં તેને રુચિ આવે, ભોગ આરોગવામાં રુચિ આવે, શૃંગાર ધરવામાં રુચિ આવે. જેવી રીતે લડાઈ વખતે લડનારને શૂરાતન આવે તેવાં ગીત ગવાય છે, તેવી જ રીતે કીર્તનથી સેવ્યના ભાવનું ઉદ્દીપન થાય છે. આપણામાં સેવાનું જોશ શ્રી મહાપ્રભુજી, શ્રી ગુંસાઈજી અને શ્રી યમુનાજીની સ્તુતિથી આવે છે. જેવી રીતે જમવાની ભૂખ લાગે માટે જમતાં પહેલાં ક્ષુધાવર્ધક રસ પીએ છીએ તેવી રીતે ભાવ-ઉદ્દીપન થાય માટે જગાવ્યા પછી કીર્તનો (ચટણીની જેમ) ગવાય છે.

પછી પ્રભુમાં સેવા લેવાના ભાવનું ઉદ્દીપન થઈ જાય તો હું સેવા બરાબર કરું કે ન કરું, સેવા બરાબર થશે.

(૩) સેવા કર્યા પછી અહંકારનો અજુગતો ઓડકાર ન આવે માટે દીનતાનાં પદ ગવાય છે. જમ્યા પછી વાસણ તો માંજવાં પડે ને ! માટે મેં સેવા કરી છે એ અહંકાર ન રહેવો જોઈએ, સેવા પ્રભુએ લીધી કૃપા કરીને શ્રી મહાપ્રભુજી, શ્રી ગુંસાઈજીની કાનિથી, તે માટે દીનતા-આશ્રયનાં પદો પણ ગાવા જોઈએ.

૧૧૦.

	સેવાનું સ્વરૂપ	**સેવાના ગુણ**
ક.	સદાકાર્યા	ઐશ્વર્ય

ખ.	માનસી પરમફલ	વીર્ય
ગ.	ચેતસ્તત્પ્રવણં	શ્રી
ઘ.	તનુવિત્તજા	યશ
ઙ.	સંસારદુ:ખનિવૃત્તિ	વૈરાગ્ય
ચ.	બ્રહ્મબોધન	જ્ઞાન

આવી ષડગુણવતી સેવા છે.

૧૧૧. (ક) સદાકાર્ય : જે વસ્તુ સદા કરીએ તે હંમેશ પ્રમુખ બની જાય છે. સેવા ઐશ્વર્ય ભાવયુક્ત કરવી જોઈએ જેથી બીજી કોઇ વસ્તુ તેના કરતાં પ્રમુખ ન થઈ જાય. 'સદા' એટલે સૂતાં, જાગતાં, જમતાં સર્વ વખતે સેવા કરવી. દરેક કાર્ય સેવાને આધીન હોવાં જોઈએ. તો સેવામાં ઐશ્વર્ય આવે.

(ખ) માનસી : કોઈકને બીજા કોઈ સાથે મહાદ્વેષ થાય અને તેથી તેને મારવાની હિંમત હોય તો તે સાચે જ મારશે, પણ હિંમત વગરનો માણસ મનમાં મારશે, મનમાં ગાળો દેશે. લૌકિક કાર્ય જ્યારે માનસી થઈ જાય ત્યારે તેનું વીર્ય ખતમ થઈ જાય, પણ અહીં એવું નથી. પ્રભુની માનસી સેવા પ્રગટ થાય ત્યારે તે સેવા સૌથી વધુ અંગીકાર કરે છે. લૌકિકમાં બહારનું જગત અલગ છે અને અંદરનું જગત પણ અલગ છે. પણ પ્રભુનું વીર્ય તો અંદર-બહાર બધે જ મોજુદ છે. માનસી થાય ત્યારે સેવામાં વીર્ય પ્રગટ થાય. બહારની સેવા જેટલા સામર્થ્યથી સ્વીકારે તેટલા જ સામર્થ્યથી અંદરની સેવા સ્વીકારે. તેથી માનસી સેવા સ્વામીને સેવકના અધિન બનાવનારી હોવાથી વીર્યવતી છે.

(ગ) ચેતસ્તત્પ્રવણં : શ્રી ગુણ બતાવે છે. ચિત્ત ક્યાં પ્રવણ થાય? જ્યાં મોહકતા હોય, આકર્ષકતા હોય. જ્યારે સેવામાં ચિત્તપ્રવણ થઈ ગયું ત્યારે સેવામાં શ્રી પ્રગટ થઈ.

(ઘ) તનુવિત્તજા : યશનો આધાન કરે છે. જે તનુવિત્તજા સેવા નથી કરતા તે સેવાના યશનું ખંડન કરે છે. સેવા એટલે? સેવ્યની

સમક્ષ દીન થવું, આધીન થવું (તનથી) તેના સુખનો વિચાર (વિત્તજા).

તનુજા કોની કરીએ? જેના સામે દીન હોઈએ, જેને અધિન હોઈએ.

વિત્તજા કોની કરીએ? જેના સુખનો વિચાર હોય.

જ્યારે આ ગુણ પ્રગટ થાય છે ત્યારે સેવામાં યશ પ્રગટ થાય છે.

(ઙ) સંસારદુ:ખનિવૃત્તિ : આ વૈરાગ્ય ગુણ બતાવે છે. જ્યારે તમે સાંસારિક દુ:ખના કકળાટ સાથે સેવા કરો છો ત્યારે તમારો અનુરાગ સંસારમાં છે. સેવામાં અનુરાગ થતાં સંસારમાં વૈરાગ્ય આવશે.

(ચ) બ્રહ્મબોધન : આપણે જાણીએ છીએ કે ઝારી ચાંદીની છે, પણ આપણે તેમાં શ્રી યમુનાજીનો ભાવ સ્થાપિત કરીએ છીએ. સિંહાસનમાં શ્રી યશોદાજીની ગોદીની ભાવના કરીએ છીએ. ખિલોના કઇ જનથી છતાં તેમાં પણ આપણે બ્રહ્મબોધ સ્થાપિત કરીએ છીએ. દરેક વસ્તુમાં જડતાની ભાવના દૂર કરી સચેતનતાની ભાવના રાખીએ છીએ. આમ બધામાં ભાવ સ્થાપીને તેનામાં ચેતનતા અને આનંદત્વ લાવીએ છીએ. દરેક વસ્તુમાં ભાવાત્મકતાનું અનુસંધાન બન્યું રહે છે. આપણે 'ઝારી' ''લાવો'', એમ નહિ કહીયે, પણ ''પધરાવો'' કહીશું. આ બ્રહ્માત્મકતાનું જ્ઞાન બતાવે છે. ''ઝાડુ'' ને ''સોહની'' કહીશું કારણ કે તે લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ છે, જે સેવ્યસ્થળ સાફ કરી રહ્યું છે. સોહનીને પણ આપણે પગ નહિ અડાડીએ.

આવી ષડ્ગુણવંતી સેવા ષડ્ગુણવાન પ્રભુને લાયક છે.

૧૧૨. કીર્તન ગાતાં પહેલા આજ્ઞા લેવાય. કીર્તનીયાની ગાદી હોય, શૃંગારીની પણ ગાદી હોય.

૧૧૩. સંસારસુખની પ્રવૃત્તિ માટે સેવા ન કરવી. કોઈ કહે છે કે સેવામાં ધરાતાં ફ્લાદિ ખાવાથી આરોગ્ય વધે, દંડવત કરવાથી કસરત થાય. આમ સેવા સ્થળને બોડીબિલ્ડિંગ કે બોડી સ્લીમિંગ સેન્ટર ન માનવું જોઈએ.

૧૧૪. બ્રહ્મબોધન વિષયનો બાધ નથી. વિષય વિષય તરીકે કાયમ રહેશે, પણ તેમાં બ્રહ્માત્મકતાનો બોધ થશે. બ્રહ્મતા નથી લાવવી. પણ બ્રહ્મબોધ લાવવો છે. બધાની સેવા નથી કરવાની પણ સેવ્યની સેવા કરવી છે, બ્રહ્માત્મક સામગ્રીથી. જેમ ગોકુલમથુરામાં યમુનાપૂજનમાં જલની લોટી યમુનાજીના જલપ્રવાહમાંથી ભરીને શ્રીયમુનાજીને ભોગ ધરવામાં આવે છે. બ્રહ્મતા અને બ્રહ્મેતરતાનું ઈતરવ્યાવર્તન 'બ્રહ્મબોધન' પદથી થાય છે. સોનું રાખીએ તો ગુનો છે પણ દાગીના રાખવામાં ગુનેગારી નથી. સેવામાં બે બ્રહ્મ હશે તો કદાચ ગરબડ થશે. પણ સેવામાં બ્રહ્માત્મકતાથી કોઈ ગરબડ નહિ થાય.

સેવોપયોગી પદાર્થને બ્રહ્મથી ભિન્ન સમજવું યા બ્રહ્મ સમજવું ખોટું છે કારણ તેનાથી રમણનો ભાવ ખતમ થઈ જશે. સેવા સેવ્ય-સેવક વચ્ચે રમણ છે. આત્મરમણતા નથી.

૧૧૫. (ક) સંસારદુ:ખનિવૃત્તિપૂર્વક કૃષ્ણમાં ચિત્તપ્રવણતા એઆધિભૌતિક છે. પ્રવાહપુષ્ટિનું કાર્ય છે.

(ખ) બ્રહ્મબોધનપૂર્વકની ચિત્તપ્રવણતા એ આધ્યાત્મિક છે. મર્યાદા પુષ્ટિનું કાર્ય છે.

(ગ) માનસી એ આધિદૈવિક છે. પુષ્ટિ પુષ્ટિનું કાર્ય છે.

૧૧૬. મોટરગાડીમાં જેમ બેટરી હોય તેમ આપણી ભીતર અહંકાર કે બુદ્ધિ છે. કેવળ બેટરીના આધારે ગાડી ચાલે નહિ પણ ડાયનેમો જેવા ચિત્તને સક્રિય કરવા તે અપેક્ષિત છે. ડાયનેમો બેટરીની મદદથી ચાલુ થાય અને ડાયનેમો ચાલવાનું શરૂ કરે પછી તેને બેટરીની જરૂર રહેતી નથી. બુદ્ધિપૂર્વક સેવા કરવાથી ચિત્ત સેવામાં પ્રવણ થાય પછી તે પોતાની મેળે ચાલી શકે.

૧૧૭. પહેલાં બુદ્ધિ કે પહેલાં સેવા? જે ઉત્તમાધિકારી છે તેને શ્રવણ જ પર્યાપ્ત છે. જે ઉત્તમાધિકારી નથી તેને મનન આદિ બીજી તકલીફો ઉઠાવવી પડશે તેથી કયારેક સેવાના નિયમ ન બાંધી શકાય. સિદ્ધાંતમુક્તાવલીથી જો સેવા કરવાનું સમજાય

તો પછી તેને અણુભાષ્ય, તત્ત્વાર્થ દીપનિબંધ વાંચવાની જરૂર નથી.

રોગ કેટલો છે, ખરાબી કેટલી છે તેના પર ઉપચારનો આધાર. ૮૪,૨૫૨ વૈષ્ણવોએ શ્રી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞાથી સેવા તરત સ્વીકારી લીધી તેથી તેઓને અણુભાષ્ય ભણાવવાની જરૂર ન પડી. જેઓ ન સમજ્યા તેમની સાથે આપને શાસ્ત્રાર્થ કરવો પડયો.

૧૧૮. આ તો ગુરુ-શિષ્યની કુદડી છે, બન્નેએ એકબીજાને બરાબર પકડવું પડે. શ્રી મહાપ્રભુજી સાથે કુદડી ફરનારા પણ છૂટી પડયા છે તો આજના વૈષ્ણવોનું તો શું કહેવું ?

૧૧૯. **પ્રવાહીમાર્ગી** : માત્ર દેહ સંભાળે, આત્માની ઉપેક્ષા કરે છે.

જ્ઞાનમાર્ગી : દેહની ઉપેક્ષા કરે છે, આત્માને સંભાળે છે.

ભકત : આત્મા અને દેહ બન્નેને પરમાત્મા માટે સંભાળે તે. તેને તો પરમાત્મા જ સર્વસ્વ.

૧૨૦. **જ્ઞાનમાર્ગી** : આત્મોદ્ધારની ચિંતા કરે.

પ્રવાહી : દેહોદ્ધારની ચિંતા કરે.

ભક્તિમાર્ગી માટે આત્મા કે દેહ કંઈ જ સર્વસ્વ નથી. પરમાત્મા જ સર્વસ્વ છે.

ભક્તિ પરમાત્મા માટે દેહ, આત્મા, સંસાર જે કંઈ કામ આવે તેને સેવામાં લગાવે છે. તે ભકત કોઈનો દુશ્મન નથી.

૧૨૧. **સેવાનો સહજ આંતરભાવ** : તેમાં ચિત્ત લાગેલું રહે તે વિહિત બાહ્ય ભાવ : રાગ, ભોગ, શૃંગારથી પ્રભુને લાડ લડાવવા.

સેવ્ય પ્રત્યે સહજ આંતરભાવ : પ્રિય સ્વામીના રૂપે સ્વીકારવું અને તેવું વર્તન રાખવું.

વિહિત બાહ્યભાવ : શાસ્ત્રની નવધા ભક્તિ કરવી.

સેવકનો પોતાને માટે સહજ આંતરભાવ : હું અને મારું બધું તારુ છે. વિહિત બાહ્યભાવ ભીતર-બહારની શુદ્ધિથી સેવા માટે જવું.

બાહ્ય નિયમોને એવી રીતે પાળવા જેથી આંતરભાવ ખંડિત ન થાય. આંતરભાવનું બરાબર રક્ષણ કરો. બાહ્ય નિયમો પર અતિ જોર ન

દેવું. સમતુલા જાળવી રાખો.

૧૨૨. **સંસારી :** જેને પોતાના પ્રાપ્ત સંસારથી સંતોષ છે. તેને બીજી ખટપટ નથી.

લોકાર્થી : પ્રાપ્તથી અસંતુષ્ટ હોવાથી કાંઈક વધુ પડતી આકાંક્ષાધરાવે છે.

૧૨૩. વિનિયોગ બે પ્રકારના છે. (૧) સાક્ષાત (૨) પારંપારિક. સેવ્યને સાક્ષાત્ સમર્પી શકાય તે સાક્ષાત્ વિનિયોગ. પણ સેવ્યની સેવા માટે અથવા સેવકાદિ માટે અપેક્ષિત હોય તે પારંપારિક વિનિયોગ.

૧૨૪. દ્રવ્યની શુદ્ધિથી જેટલી વસ્તુ શુદ્ધ થાય તેટલી માટી કે જલથી થતી નથી તેથી શ્રી ઠાકોરજીના નામે બીજાના પાસેથી ધન લઈને ભેગી કરેલી સામગ્રી દસ વખત પણ પાણીથી ધોવા છતાંય અપરસ નથી, ઘોર અનાચાર જ છે.

૧૨૫. મહાપ્રભુજી કહે છે : બ્રહ્મને કોઈ પણ વાદની ચોખટમાં બાંધી શકાતું નથી પણ બ્રહ્મ ચાહે તે વાદની ચોખટમાં પ્રવિષ્ટ થઈ શકે છે. શ્રુતિનાં અનેકવિધ વચનો છે. કારણ? શ્રુતિ કોઈ એક વાદનો પક્ષ નથી લેવા માગતી પણ બ્રહ્મની વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયતા અને સર્વભવન સામર્થ્યનું વર્ણન કરવા માગે છે.

૧૨૬. એક એક વાદ બ્રહ્મના એક એક ગુણનું પ્રતિપાદન કરે છે.

૧૨૭. અક્ષરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિનો માર્ગ અને પામવું એક જ છે. મર્યાદામાર્ગવિધિથી જેનાથી જાણવા મળે છે તે જ તેને પામવાની વિધિ છે. વેદાંત, યોગ, સંન્યાસથી જ્યારે જીવશુદ્ધ સત્વ થઈ જાય છે ત્યારે તે પામે છે.

૧૨૮. બ્રહ્મને વેદથી જ જાણી શકાય, બીજી કોઈ અવૈદિક રીતથી નહીં. આ વાતમાં શ્રી શંકરાચાર્ય અને મહાપ્રભુજી એકમત છે.

૧૨૯. વેદમાં પુષ્ટિ, પ્રવાહ, મર્યાદા વર્ણન છે. પ્રવાહી માટે કોઈને મારવાની પણ વિધિ બતાવી છે. પુષ્ટિમાર્ગની વિધિ નથી પણ વર્ણન છે. મર્યાદાની અનેક વિધિઓ છે.

૧૩૦. શ્રુતિ કહે છે કે પરમાત્મા પ્રવચનથી કે વધુ સાંભળવાથી પ્રાપ્ત નથી થતો; પણ તે જેનું વરણ કરે છે તે જ તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧૩૧. આપણે અક્ષરનાં જ્ઞાન, ઉપાસનાની નિંદા નથી કરતા પણ ભક્તિની સ્તુતિ માટે તેને ગૌણ માનીએ છીએ. ડાળી (અક્ષરજ્ઞાનની) કાપવી નથી. ફૂલ (કૃષ્ણભક્તિ) માં તન્મય થઈ જાઓ તેથી ડાળીમાં તન્મય થવાની જરૂરત નથી કે નથી ડાળીને કાપવાની.

૧૩૨. મહાપ્રભુજીએ રાધા-લક્ષ્મીના સ્વરૂપને અક્ષરબ્રહ્માનંદરૂપ માન્યું છે તેથી રાધા શ્રીકૃષ્ણને જે શોધે છે તે સ્વભાવાત્મક આકર્ષણ છે અને શ્રીકૃષ્ણ રાધાને જે શોધે છે તે લીલાત્મક આકર્ષણ છે.

૧૩૩. સેવ્યનું વર્ણન : સેવ્ય પ્રભુના છ ગુણધર્મ અને એક ધર્મી.

૧. જ્ઞાન : અભેદ બુદ્ધિ ગમ્યતા : આપણા સેવ્ય પ્રભુના આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક પાસામાં ભેદ નથી.

૨. ઐશ્વર્ય : દેશનિયમ્યતા : તેને સેવા સ્વીકારવા માટે કોઈ પણ દેશનું બંધન નથી.

૩. વૈરાગ્ય : ભકતીત્તરસાધનાગમ્યતા : તેને ભક્તિ વિના ન મેળવી શકાય.

૪. ધર્મીગુણ : સર્વજનગ્રાહ્યતા : પ્રગટ થાય પણ સર્વને દેખાય નહીં. પ્રગટ થાય પણ તે જ વ્યક્તિ જાણી શકે કે જેના માટે પ્રગટ થયા છે.

૫. વીર્ય : પ્રાકામ્યતા :આધિભૌતિકતારૂપમાં પણ આધિદૈવિકત્વનું આધાન કરવું એ તેનું વીર્ય છે.

૬. યશ : સ્વર્ગાપવર્ગાધિકતા : વિહિત ફલ સ્વર્ગ અપવર્ગ કરતાં વિશિષ્ટ લાગે. ગમે તેવું ફલ દેખાડો પણ તે પરમફલ સાથે કોઈની તુલના થઈ શકતી નથી.

૭. શ્રી: સ્વપ્રતીત્યાપિ વિશિષ્ટતા : પંડિત જગન્નાથ કહે છે, "અરે જીવ ! તે મીસરી, દ્રાક્ષ, સ્વર્ગનાં અમૃતનું પણ પાન કર્યું છે તો એક વાર તો કહે કે 'કૃષ્ણ' કહેવામાં જે મીઠાશ આવી તે બીજા કોઈમાં આવી ખરી? "તેથી જ એક શાયરે કહ્યું છે,

નિગાહોંને દેખી, મુહબ્બતને માની
તેરી બેમિસાલી, તેરી લાજવાબી

૧૩૪. મનોરથ એટલે આપણી મનગમતી સેવા-ભાવનાના રથમાં પ્રભુને પધરાવવા, પણ જ્યારે જનતાને દેખાડવા માટે મનોરથ કરીએ છીએ ત્યારે મનોરથ મોટા ભાગે શ્રીનાથના માટે ન હોઈ શકે શ્રી લક્ષ્મી માટે હોય છે. સ્વોપાર્જિત શ્રીને

શ્રીનાથના મનોરથ માટે ખરચવી તે ભક્તિ છે પણ શ્રીના મનોરથથી શ્રીનાથને વેડફવા તે ભગતિ છે.

૧૩૫. સ્થાયી ભાવ જ્યારે સાકાર થાય ત્યારે તે રૂપ તે ભક્ત સામે જ પ્રકટ થાય છે, બીજાની સામે નહિ કારણ કે બીજાના હૃદયમાંનો તે ભાવ નથી. હૃદયનો ભાવ જ ઘનીભૂત થઈને બહાર પ્રગટ થાય છે, તેથી જેનો હોય તેને જ દર્શન આપે છે; તેથી જે મનોરથ ગામને પોતાના ઠાકોરજી દેખાડવા માટે કરવામાં આવે છે તે ભાવમૂલક નથી પણ અભાવમૂલક હોય છે.

૧૩૬. જેને માટે પ્રેમ છે તે પ્રેમ ખુદ પ્રિયતમનુ રૂપ ધારણ કરી લે છે.

૧૩૭. સર્વાત્મભાવ થાય ત્યારે સર્વમાં પ્રિયતમ દેખાય.

૧૩૮. રસશાસ્ત્રમાં પ્રેમ ધર્મી છે. પ્રિયતમ ધર્મ છે. ભક્તિશાસ્ત્રમાં ભગવાન ધર્મી અને ભક્તિ ધર્મ છે.

૧૩૯. જ્ઞાનીની ક્રિયા દોષનિવર્તનની છે. પહેલાં મનની ગંદકી, આસક્તિ સાફ કરો પછી જ્ઞાન થશે. જ્યારે ભક્તિની પ્રક્રિયા ગુણાધાનની છે. જે જે પ્રક્રિયાથી ગુણનું આધાન થાય તે પ્રક્રિયા કરો, દોષ આપોઆપ દૂર થઈ જશે. ગુણાધાનની મનોવૃત્તિ સદા વહેતી રાખો જેથી વૃત્તિ નિષ્પ્રવાહમાન થઈ નિરુપયોગી ન થઈ જાય.

૧૪૦. ગુણાધાન કેમ થાય? દોષ જોવાનું બંધ કરો. જ્ઞાની પહેલો દોષ પ્રભુમાં જુએ છે, તેની કૃતિમાં જુએ છે જગતને 'માયિક અને મિથ્યા' કહે છે. ભક્ત ગુણથી શરૂઆત કરે છે. ગુણ તે શું છે? જગત પ્રભુની લીલા છે. આ જે નામરૂપનો વિસ્તાર છે તે પોતાના આનંદની અભિવ્યક્તિ માટે છે. પ્રભુમાં જે સ્વગત છે તે પ્રકટ કરવા માટે જગતનો વિસ્તાર થયો છે.

૧૪૧. ભક્તિ તે પરમાત્મામાં પૂરેપૂરી તન્મયતા છે. જે કંઈ દેખાય છે, જે સંભળાય છે તેમાં પરહેજ ન રહે.

૧૪૨. લકઝરી બસમાં પિક્ચર જોતા-જોતા ગંગાસ્નાન માટે જનારને માટે ગંગાસ્નાન એક કર્મ છે. ભાવિક ભક્તની આંખમાં ગંગાસ્નાન માટે જે ભાવતન્મયતા ઉમટે છે તે કર્મીની આંખમાં ક્યાંથી હોય.

૧૪૩. ભક્ત જ્ઞાની કે અજ્ઞાની હોઈ શકે જ્ઞાની ભક્ત કે અભક્ત હોઈ શકે. કેટલાક સ્નેહને અજ્ઞાનની વૃત્તિ માને છે પણ જ્ઞાનીને પણ સ્નેહ થાય છે જ્ઞેય માટે.

૧૪૪. જેનો સંગ કરો તેને માટે કામ પેદા થાય છે. જેવી રીતે શરાબીને શરાબ માટે ખેંચાણ થાય છે. પ્રભુનો સંગ કરી જુઓ, પ્રભુ માટે ખેંચાણ ઉત્પન્ન થશે. આ સીધીસાદી વાત છે. અટપટા સિદ્ધાંતો સમજવા પ્રયત્ન કરનારને સીધી વાત સમજતાં અઘરું લાગે છે. કહેવત છે કે 'સીધી રેખા દોરવી ઘણી અઘરી વાત છે. પણ અવળીસવળી રેખા દોરવી તદ્દન સહેલી વાત છે.'

૧૪૫. જગદીશનો અનાદર ન થાય એ રીતે જગતમાં જીવવું જોઈએ.

૧૪૬. બ્રહ્મના તટ પર આ સત્ ચિત્ આનંદની ગંગા વહી રહી છે. પણ તે ગંગા માટે ભાવ ન હોય તો જેમ માછલી, કાચબાને ગંગાસ્નાનનું ફલ કે આનંદ મળતો નથી તેમ ભક્તિ વગર જગતમાં રહેનાર ઘણા લાભથી વંચિત રહી જાય છે. આ પરમાનંદ સાગર છે. પણ પાણીમાં રહીને તરસી મરતી માછલીને જોઈને કબીરજીને રડવું આવે છે, "પાની બિચ મીન પિયાસી મોહે સુની સુની આવે હાંસી."

૧૪૭. કૃષ્ણસેવા તો દોરો છે અને ષોડશગ્રંથોક્ત સિદ્ધાંતો મોતી છે. દોરો તૂટી જાય તો સિદ્ધાંતો પણ વિખેરાઈ જશે. જો દોરો સલામત હશે તો સિદ્ધાંતો પછી પણ પરોવી શકાશે, માટે સેવા ન છૂટવી જોઈએ.

૧૪૮. સર્વનિર્ણયમાં આપે આજ્ઞા કરી છે કે ભક્તિના અતિરેકમાં કદાચ ભૂલ થઈ જાય તો તમને નુકસાન નહિ કરે, પ્રભુ ક્ષમા કરી દેશે; પણ કર્મ માર્ગીયની ભૂલને પ્રભુ ક્ષમા નહિ કરે. ઉદાહરણ તરીકે એક વાર મને તાવ હતો ત્યારે કુંદનજીને ઠંડા જલનાં પોતાં મૂકવાનું જણાવ્યું છતાં તેને ડર લાગ્યો કે પોતાં મૂકવાથી મને ન્યુમોનીઆ થશે તેથી તેણે પોતાં મૂકવાની ના કહી. છતાં તેના અતિપ્રેમને કારણે મને એના પ્રત્યેનો ભાવ ખંડિત ન થયો. તેને બદલે કોઈ પગારદાર નોકરે જો આમ કર્યું હોત તો પરિણામ જુદું જ આવત.

૧૪૯. એક વાર અકબરે બિરબલને પૂછ્યું કે હું મોટો કે ખુદા? બિરબલે તરત જવાબ આપ્યો કે આપ મોટા. કારણ પૂછતાં જણાવ્યું, હું આપને ગુસ્સે કરું તો આપ દેશનિકાલ કરો. ખુદા તો દેશનિકાલ ન કરી શકે. કારણ બ્રહ્મ સર્વવ્યાપક છે' પણ ના, ભક્તિરહિત વ્યક્તિનો બ્રહ્મમાંથી દેશનિકાલ થઈ ગયો છે. ગંગામાં રહેતી માછલીનો પણ ગંગામાંથી દેશનિકાલ થઈ ગયો છે.

૧૫૦. પહેલાંના આચાર્યો પોતાનો મત પ્રગટ કરતા કહેતાં કે આ શાસ્ત્રનો જ નિશ્ચિત અર્થ છે. આજના ઉપદેશકો શાસ્ત્રની વાત પણ ક્યારેક પોતાની કહીને વાહવાહી લૂંટે છે.

૧૫૧. શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે શાસ્ત્રોનો સો વાર વિચાર કરીને હરિની આજ્ઞાથી આ પંથ પ્રગટ થયો છે. મારો સિદ્ધાંત વેદ, રામાયણ કે મહાભારતથી વિરુદ્ધ નથી.

૧૫૨. પુસ્તકો ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે; સઘન રીતે વાંચવાનાં, પ્રસંગોપાત્ત જોવાનાં (જોડણીકોશ જેવાં) અને શોભા વધારવામાટેનાં. (આજની ફેશનમાં દિવાનખાનામાં સજાવટ માટે પુસ્તકો ગોઠવે છે તેવી રીતે.)

પુષ્ટિ જીવો : વાંચવાના પુસ્તકો જેવા છે. એટલે ભગવદ્સેવાના ઉપયોગમાં આવે તેવા છે.

મર્યાદાજીવો : પ્રસંગોપાત્ત જોવાનાં પુસ્તકો જેવા છે. જે કોઈ કોઈ વાર ભગવદ્સેવા માટે ઉપયોગમાં આવે છે.

પ્રવાહી જીવો : સૃષ્ટિ ચાલી રહી છે તે દર્શાવવા શોભા માટેનાં પુસ્તકો જેવા છે. સૃષ્ટિના અસ્તિત્વ માટે આ જીવો જન્મે છે. ભગવત્સેવા માટે તેનો કોઈ ઉપયોગ નથી. અલબત્ત, લીલાની સજાવટમાં ઉપયોગ છે.

૧૫૩. પ્રભુએ એકતામાં અનેકતા પ્રગટ કરી. આ અનેકતામાં એકતાનું જ્ઞાન થવું તે જ્ઞાનીનો સર્વાત્મભાવ અને આ અનેકતામાં એકતાનો ભાવ (સ્નેહભાવ) થવો તે ભકતનો સર્વાત્મભાવ.

૧૫૪. જ્ઞાનીમાં ભાન મુખ્ય છે, ભાવ ગૌણ છે. ભકતમાં ભાવ મુખ્ય છે, ભાન ગૌણ છે.

ઓપરેશન થિયેટરમાં દર્દી છેલ્લા શ્વાસ લેતો હોય ત્યારે ડોકટરને તેનું ભાન હોય પણ તે પ્રત્યે હૃદયનો ભાવ ન હોય. જ્યારે દર્દીનાં આપ્તજનોને ભાવ મુખ્ય હોય, ભાન ગૌણ હોય છે.

૧૫૫. આપણને વીંટી, હાર, બંગડી એમ અલગ અલગ દેખાય છે, પણ ચોરને તો સર્વમાં સોનું જ દેખાય છે. એવી રીતે જ્ઞાનીઓ અનેકતામાં એકતા માણે છે.

૧૫૬. સર્વાત્મભાવ એ મનનો ધર્મ છે. જ્યાં સુધી મન ભગવદ્રસમાં પૂરેપુરૂં ખૂંપી ન જાય ત્યાં સુધી તેને પ્રભુ સંબંધિત વ્યવહારો પૂરેપૂરા નહિ ગમે; પણ નવીનતા તરીકે થોડો સમય ગમશે, પછી મન તેમાંથી બહાર આવવા અકળાઈ ઉઠશે. જ્યારે સાચા ભકતને ભગવદ્રસમાંથી થોડો સમય પણ બહાર આવવું પડે તો માછલાની માફક અકળામણ થશે.

૧૫૭. શહેરી જીવનના અવાજોથી આપણે એટલા ટેવાઈ ગયા છીએ કે ગામડામાં અતિશાંતિ આપણને અકળાવે છે. તેવી રીતે આંખ, નાક, કાન, સ્પર્શ વગેરે

ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો રસ લેવાની જીવને જે ટેવ પડી ગઈ છે તેથી શુદ્ધ ભગવદ્રસમાં જીવ આનંદ નથી લઈ શકતો.

૧૫૮. માનસી એટલે સતત સેવાના જ વિચાર મનમાં ચાલે તે. કૃષ્ણસેવા વ્રજ, મથુરા તેમજ દ્વારકાના અનેક ભકતોએ કરી છે, પણ આપણે ત્યાં ફકત વ્રજભકતોની માનસી સેવાનો જ અમુક પ્રકાર સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

૧૫૯. હું એટલે ? હું માં ઘણી વસ્તુનો સમાવેશ થઈ જાય છે. મન, બુદ્ધિ, આત્મા, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, દેહ, કુલનું અભિમાન વગેરે. હું એટલે પ્રભુનો સેવક. જો તમને પ્રભુના સેવક હોવાનું અહમ્ છે તો જેટલી વસ્તુના "હું" પણાનો વિનિયોગ નહિ થાય તે સર્વ અનિવેદિત રહેશે. દા.ત. ગોસ્વામી મહારાજોને ત્યાં પંચદ્રાવિડના હાથનું જ ખવાય. મરજાદી વૈષ્ણવ બિનમરજાદીની સાથે આભડછેટ રાખે આપણને અમુક અહમ્ હોવાને કારણે, અને તે અહમ્ સમર્પિત કર્યો હોવાને કારણે ઘરમાં બિરાજતાં ઠાકોરજીને પણ તે મેંડ પાળવી પડે છે.

૧૬૦. ઘણી બધી ભાવભૂમિ પર સેવા કરવાની છે. માહાત્મ્યજ્ઞાન, સુદઢ સર્વતોધિક સ્નેહ, શાસ્ત્રોક્ત નવધા ભક્તિ, પોતાનું સામર્થ્ય, વગેરે. સર્વની અભિવ્યક્તિ સેવા બનવી જોઈએ. બાળકને જેમ બચ્ચી ભરીને સ્નેહ અભિવ્યકત કરીએ છીએ તેમ સેવામાં સ્નેહ અભિવ્યકત થવો જોઈએ. શરૂઆતમાં કદાચ સ્નેહ ન હોય પણ બાળકની માફક મુદ્રા કરતાં કરતાં પણ સ્નેહ પ્રગટ થઈ જશે. સેવામાં આપણે વ્રજભકતોના સ્નેહની અભિવ્યક્તિ સ્વીકારવાની છે, મથુરા તથા દ્વારકાના ભકતોની નહીં.

૧૬૧. **વ્રજભક્તોને પણ આપણે પૂરેપુરું નથી અનુસરી શકતા. શ્રી મહાપ્રભુજીએ તેમાં સીમા મૂકી છે. દા.ત. જશોદામાંએ પિટાઈ કરી છે ગોપીઓએ પ્રભુને સ્નેહના આવેશમાં ગાળો દીધી છે. આપણે તેમ ન કરીશકીએ. કારણ? ગોપીઓને માહાત્મ્યજ્ઞાન નહોતું અને આપણને ગોપીઓ જેવો સ્નેહ નથી. તેથી શ્રી મહાપ્રભુજીએ સીમા બાંધી છે કે વ્રજભકતોનું અનુકરણ કરવું પણ તેમના સર્વ ભાવોનું નહિ. માહાત્મ્યજ્ઞાનને નુકસાન થાય તેવી ભાષા ન બોલવી. જ્યાં સુધી મિયાં-બીબી બન્યા નથી ત્યાં સુધી કાજીની દખલગીરી સ્વીકારવી પડે; એટલે કે જ્યાં સુધી પ્રભુ સાથે અંગત સંબંધ નથી થયો, સાનુભાવ નથી થયો ત્યાં સુધી શ્રી મહાપ્રભુજીએ બાંધેલી સિદ્ધાંતની મર્યાદા સ્વીકારવી જોઈએ.**

૧૬૨. માહાત્મ્યજ્ઞાન પણ એટલું બધું ન હોવું જોઈએ કે 'પ્રભુને સુવડાવવા, ખવડાવવાની

શું જરૂર!' એવો વિચાર આવે.

૧૬૩. તમારી પાસે શું છે તેની ગણતરીથી સેવા કરો. વ્રજભક્તોએ ધરાવ્યાં એટલાં ઘી-દૂધ કયાંથી કાઢવાં? પરિસ્થિતિ બદલાતાં નેગ પણ ઘટાડવો પડે.

૧૬૪. જે વસ્તુનો આપણને અહમ્ ન હોય તે વસ્તુ સમર્પિત કરવાની જરૂર નથી. પહેલાં અમારા તાતજી મહારાજને અંગ્રેજનો હાથ અડી ગયો તેથી તેમણે ત્રણ દિવસના ઉપવાસ અને ગાયત્રી જપ કર્યાં. પણ હવેના જમાનામાં એવો અહમ્ પરવડે નહિ કારણ કે લોકો સાવધાન નથી. તાતજી મહારાજને બ્રાહ્મણની અસ્મિતા પ્રબળ હતી તેથી આવુ વર્તન તેમને માટે બરાબર છે, પણ એવો અહમ્ જો ન હોય તો આવી કડક અપરસ પાળવાની જરૂર નથી અને નિયમને યંત્રવત્ બનાવી જે અહમ્ નથી તેને પરાણે સમર્પિત કરવાની જરૂર તો સર્વથા જ નથી.

૧૬૫. કૃષ્ણ દ્વારકામાં કદાચ શિકાર ખેલતા પણ આપણે શિકારનો મનોરથ નથી કરતા, કારણ વ્રજમાં આપે તેમ નથી કર્યું.

૧૬૬. ગોપીઓએ પ્રભુને ખોજવામાં અહમ્‌ની માવજત નથી લીધી, નથી નવધા ભક્તિની કે શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધિ અશુદ્ધિની પરવા કરી. કારણ? તેમનામાં તન્મયતા હતી. તેમને માર્ગની ગરજ નહોતી. પોતે પ્રભુ પાસે દોડી ત્યારે બીજી ગોપીઓ આવે છે કે નહિ તેનું પણ તેમને ભાન નહોતું. આવી રીતે આવનારી વ્યક્તિઓથી પગદંડી બની જાય છે. પણ શ્રી મહાપ્રભુજીએ તો આ પગદંડી પર માર્ગ બનાવ્યો છે. માર્ગ બન્યા પછી આપણે ગોપીઓની જેમ બેફામ ન દોડી શકીએ. માર્ગના સર્વ નિયમોને ખ્યાલમાં રાખીને ચાલવું પડે છે. માર્ગમાં બ્રહ્મવાદની ટોર્ચલાઈટ આપણને જોઈશે. કારણ? ગોપીઓ જેવો શુદ્ધ ભાવ આપણી ભીતર નથી તેઓ જેવી તન્મયતા નથી. માર્ગ પર ચાલતાં હોવા છતાં બ્રહ્મવાદની લાઈટ વગર ઠેસ ખાઈ બેસીશું. એટલે કે કોઈ કહેશે કે 'આ પથ્થરની કે ધાતુની પૂજા કરો છો' તો જો આપણી પાસે બ્રહ્મવાદની ટોર્ચ નહિ હોય તો પુષ્ટિ પથ પર ચાલવાની શ્રદ્ધા હચમચી જશે અને ઠોકર ખાઈને આપણે ગબડી જઈશું.

૧૬૭. બાળક ભણવાનું ફલ કે હેતુ ન જાણે પણ વડીલના કહેવાથી જો ભણે તો ભવિષ્યમાં તેનો લાભ માણી શકે. તેમ સેવાનાં ફળને સમજ્યા વિના, ગુરુના કહેવાથી સેવા કરીએ તો ભવિષ્યમાં તેનું ફળ માણી શકીશું.

૧૬૮. જેવી રીતે ગંગાના જલની વધઘટથી તેની તીર્થરૂપતામાં ફરક નથી પડતો તેમ જગતના ઉત્પત્તિ-નાશથી અક્ષરબ્રહ્મમાં ફરક નથી પડતો.

૧૬૯. બ્રહ્મ પોતે અક્ષર છે. ક્ષરતા એ બ્રહ્મનું સામર્થ્ય છે. એ તેનો સ્વભાવ નથી, (સ્વભાવ અનિયમ્ય હોય) જેવી રીતે ક્રોધ એ સામાન્ય માણસોનો સ્વભાવ હોય છે પણ ઋષિઓ જેને ક્રોધ પર પૂર્ણ સંયમ હોવા છતાં ક્રોધ કરે એ એનું સામર્થ્ય છે.

૧૭૦. શ્રીમંતો જેમને પોતાની શ્રીમંતાઈ પચી ગઈ છે તેઓ પાસે પુષ્કળ દાગીનો હોય છે. છતાં કેટલો દાગીનો પહેરવો અથવા ન પણ પહેરવો એ એની મરજીની વાત છે. એવું તો નથી કે જેટલો દાગીનો છે તે સર્વ દુનિયાને દેખાડવા માટે પહેરવો જ જોઈએ. તેવી રીતે ક્ષર જગતમાં અક્ષર બ્રહ્મરૂપે પ્રગટ થવું કે ન થવું એ એની ઈચ્છાની વાત છે.

૧૭૧. **સત** = હોવું દા.ત. પુસ્તક, મકાન, ચશ્મા...

ચિત = પોતાના હોવાનું ભાન હોવું. દા.ત. મનુષ્ય...

મારા હોવાનું ભાન કયારેક સુખરૂપ હોય, કયારેક દુઃખરૂપ હોય. (બીમારી, ધંધામાં ખોટ જાય ત્યારે દુઃખરૂપ લાગે છે) જ્યારે હોવાના ભાનમાં હંમેશા સુખરૂપતા હોય ત્યારે તે સચ્ચિદાનંદતા કહેવાય છે.

૧૭૨. આનંદ કદી જડરૂપ નહિ હોય, ચિત્ કદી અસત્ ન હોઈ શકે. ચિત્‌માં આનંદ હોય કે ન પણ હોય, પણ આનંદમાં સત્ અને ચિત્ બન્ને આવી જાય છે. આનંદ એ જ બ્રહ્મનું પૂરેપુરું વર્ણન છે, પણ બીજા લોકો તેનેખોટી રજૂઆત ન કરે માટે આનંદને તે સત્‌ચિત્ છે એમ કહેવું પડે છે. (જેવી રીતે બીજો માણસ અથડાઈ ન પડે માટે આંધળા માણસને બેટરી રાખવી પડે છે.)

૧૭૩. ઉપનિષદ કહે છે આનંદથી જગત ઉત્પન્ન થયું છે, આનંદમાં સ્થિત છે અને આનંદમાં લય થવાનું છે માટે આનંદની જિજ્ઞાસા કરો.

૧૭૪. બ્રહ્મનું મુખ્ય લક્ષણ આનંદ જ છે. સત ચિત્ તો સમજાવવા માટેના શબ્દો છે, લક્ષણ નહીં.

૧૭૫. શ્રી મહાપ્રભુજીને શુદ્ધાદ્વૈતવાદી કહેવાય છે પણ તેમના માટે વધુ યોગ્ય સંબોધન 'સાકારબ્રહ્મવાદૈકસ્થાપક'' છે. બ્રહ્મ એટલે જે વ્યાપક છે તે. તર્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે વ્યાપક કદી સાકાર ન હોઈ શકે, પણ શ્રી મહાપ્રભુજી તે સ્વીકારતા નથી.

ગણિતમાં જેને 'એક' કહીએ છીએ તે એક કામ ચલાઉ વ્યવસ્થા છે. દા.ત. મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં દેખાતો 'એક' તારો, જેને દૂરબીન વડે જોવાથી તેમાં

એક કરોડ તારા દેખાશે. 'એક' હથેળી પણ આંગળાની દૃષ્ટિએ 'પાંચ' છે. એક શરીરમાં અંગ-પ્રત્યંગ અનેક છે.

ગણિતની આ કામચલાઉ વ્યવસ્થાને હકીકત સાથે સંબંધ નથી, સાકારતા વ્યાપકતાનો આ ઝગડો એક-બે જેવો છે. શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે: સાકાર પણ વ્યાપક હોઈ શકે છે પૃથ્વી સાકાર છે પણ તેની આસપાસ ત્રણ લાખ માઈલનો ગુરુત્વાકર્ષણનો ઘેરાવો છે જેના દ્વારા તે ચંદ્રને પકડી રહી છે તે નિરાકાર પૃથ્વી છે અને એ ત્રણ લાખ માઈલના વિસ્તારમાં પૃથ્વી ન દેખાવા છતાં મોજૂદ છે. બલ્બમાં પ્રકાશ સાકાર છે અને ચોમેર પથરાયેલો પ્રકાશ નિરાકાર છે. તર્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે સાકાર-નિરાકારનો કઠોર અર્થ ન લેવો.

પરતત્ત્વ સાકાર છે તેનો અર્થ કૃષ્ણ. એ કૃષ્ણ બ્રહ્મ છે તેનો અર્થ સાકાર હોવા છતાં વ્યાપક છે.

સાકારની વ્યાપકતા = અક્ષરબ્રહ્મ

વ્યાપકતાની સાકારતા = પુરુષોત્તમ

૧૭૬. સાકારતા કે વ્યાપકતા; તમે બેમાંથી જે જોઈ રહ્યા છો તેનાથી બીજું જોવા માટે દિવ્યદ્રષ્ટિ જોઈશે. અર્જુન કૃષ્ણને સાકાર પુરુષરૂપે જોઈ રહ્યો હતો તેને બ્રહ્મતા દેખાડવા માટે કૃષ્ણને દિવ્યદ્રષ્ટિ (અર્જુનને) આપવી પડી. બીજા કેટલાક બ્રહ્મજ્ઞાની વ્યાપકબ્રહ્મને અનુભવતાં પણ કૃષ્ણનાં દર્શનથી વંચિત રહી જાય છે. કેમકે તેમને દિવ્યદ્રષ્ટિ મળી નથી, પણ જો મળે તો શ્રીકૃષ્ણ દેખાય.

૧૭૭. **પુરુષ સમષ્ટિ** = વ્યાપક ચેતના

વ્યષ્ટિ જીવ = દેહમાં બદ્ધ ચેતના

હવામાં ભેજ જેમ સર્વત્ર વ્યાપક છે પણ બરફના પાણીનો ગ્લાસ હવામાં મૂકતાં બહારનો ભેજ પાણીના ટપકારૂપે ગ્લાસની બહાર દેખાય છે, તેમ વ્યાપક ચેતનામાંથી દેહ બદ્ધ ચેતનાવાળા જીવો પ્રગટ થાય છે.

બહારનો ભેજ બરફને મળવા ધસે છે, પણ વચ્ચે ગ્લાસની દીવાલ હોવાથી મળી શકતો નથી. તેમ સદશમાં આનંદ શોધવા પુરુષ સમષ્ટિમાંથી વ્યષ્ટિ ચિદંશ થઈને બહાર આવે છે.

૧૭૮. **સમષ્ટિ અંતર્યામિ** : જે પૃથ્વીની ભીતર રહીને પૃથ્વીનું નિયમન કરે છે.

વ્યષ્ટિ અંતર્યામિ : દરેક જીવાત્માની ભીતર રહેલ પ્રભુ. સમષ્ટિ અંતર્યામિના બધા અવતારો હોય છે. ચોવીસ અવતારો લીલા અવતારો કહેવાય છે. બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ એ ગુણાવતાર કહેવાય છે.

૧૭૯. ઉપનિષદમાં છે કે જેવી રીતે અગ્નિમાંથી તણખા નીકળે છે તેમ બ્રહ્મમાંથી જીવ પ્રગટ્યા છે. અગ્નિને આનંદાત્મક બ્રહ્મ કહીએ. તેમાંથી નીકળતા તણખામાં શરૂઆતમાં અગ્નિ હોય પછી ધીમે ધીમે એ અગ્નિ નાશ પામે અને માત્ર ઉષ્ણતા જ રહી જાય. ઉષ્ણતા = ચિદ્અંશ. આ ઉષ્ણ તણખા જીવનારૂપે ગણી શકાય, જેમાંથી આનંદ અંશ (અગ્નિ) તિરોહિત થઈ ગયો છે, માત્ર ચિત્ અને સત્ અંશ છે.

થોડી વાર પછી તેમાંથી ઉષ્ણતા પણ ચાલી જશે. માત્ર કાળો કણ રહી જશે, આ કણ તે જગત્નો સદ્ અંશ છે જેમાંથી ચિત્ અને આનંદ અંશ તિરોહિત થઈ ગયા છે.

૧૮૦. શ્રી શંકરાચાર્ય જગત્ને સત્ કહેતા નથી કારણ તેનો બાધ થાય છે અને અસત્ પણ નથી કહેતા. કારણ કે તે દેખાય છે. માટે તેને સદસદ્ વિલક્ષણ (સત્ નહિ અને અસત્ પણ નહિ તેનાથી જુદું જ) અથવા મિથ્યા કહે છે. અહીંથી જ વિવાદ શરૂ થાય છે. શ્રી મધ્વાચાર્ય કહે છે : જગતને કાં તો સત્ માનો, કાં તો અસત્ માનો પણ વિલક્ષણ શા માટે? જગત પ્રતીત પણ થઈ રહ્યું છે અને જો બાધિત પણ થઇ રહ્યું હોય તો બન્નેને સ્વીકારો.

હકીકતમાં અદ્વૈતમાં દ્વૈત દેખાય છે અને દ્વૈતમાં અદ્વૈત દેખાય છે. હથેલીના એકત્વમાં આંગળીઓનાં પંચત્વનો જેવી રીતે બાધ નથી થતો; પ્રહલાદે જેવી રીતે નર અને સિંહ બન્નેના એક જ સ્વરૂપમાં દર્શન કર્યા, તેમ બ્રહ્મનાં બન્ને પાસાં સ્વીકારવા જોઈએ. બ્રહ્મનું સ્વરૂપ શ્રુતિ દ્વારા જ સમજી શકીએ છીએ અને શ્રુતિમાં બન્ને પાસા સ્વીકાર્ય છે.

બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી તો શ્રી શંકરાચાર્ય માટે ઈશ્વર, બ્રહ્મ, શિષ્ય, શાસ્ત્ર સર્વ બાધિત થઈ જાય. તો પછી તેઓ ઉપદેશ કેમ આપી શક્યા? તેને માટે કહે છે : સર્પમાં દોરડાનું જ્ઞાન થયા પછી પણ હૃદયમાં જે થોડીવાર કંપ રહી જાય છે તેમ બ્રહ્મજ્ઞાન પછી થોડો સમય શિષ્ય-શાસ્ત્ર આદિનો ભેદ રહી જાય છે તે સમયમાં તેમણે ઉપદેશ દીધો છે.

૧૮૧. માયામાં વિરુદ્ધધર્મત્વ દૂષણ છે, પણ બ્રહ્મમાં તે જ વસ્તુ ભૂષણરૂપ બની જશે.

ભૂષણ એ રીતે કે સર્વત્ર લીલાનો બોધ થવા માંડશે.

૧૮૨. પુરુષ = ચેતન પ્રકૃતિ =જડ.

પુરુષમાં ક્રિયા, જ્ઞાન સંભવે. પ્રકૃતિમાં તે ન સંભવે. પ્રકૃતિ તેમને પ્રગટ કરી શકે, પુરુષના સાન્નિધ્યથી પ્રકૃતિમાં ખળભળાટ થાય છે અને જગત ઉત્પન્ન થાય. પુરુષપ્રકૃતિનો સંબંધ પંગુ-અંધના સંબંધ જેવો છે. બંનેના સંયોગથી કાર્ય પ્રગટ થઈ શકે. ઉદાહરણ : પંખો જડ-નિષ્ક્રિય છે, તે પોતાની મેળે ચાલી ન શકે, વીજળી ચેતન સક્રિય છે, પણ હવાને ફેંકી નથી શકતી. પંખો-વીજળી મળીને તે કરી શકે.

ચેતન અને ચેતનાનો સંબંધ ધર્મી અને ધર્મના જેવો છે.

ચેતન = ધર્મી, ચેતના = ધર્મ.

૧૮૩. સુરદાસજી જેવા કીર્તનકાર હોય, શ્રી ગુંસાઈજી જેવા ભોગ ધરાવનાર હોય, છતાં શ્રીનાથજીએ આરોગ્યું નથી એવો વાર્તા પ્રસંગ છે. તો પ્રભુ અભકતનું તથા કર્મકાંડથી ધરેલું કેવી રીતે આરોગે?

૧૮૪. ભૌતિકતા માત્ર શહેરમાં જ નથી વધી; પણ યાત્રાધામોમાં પણ વધી છે, તેથી ભૌતિકતાથી ભાગવું નિરર્થક છે. શ્રીનાથજીમાં પ્રભુનો પ્રસાદ વેચાય છે. કેમકે ત્યાંના સેવકવર્ગને પ્રસાદ કરતાં દ્રવ્ય વધારે ગમે છે. આ ત્યાંની ઘોર ભૌતિકતા સૂચિત કરે છે.

૧૮૫. સ્નેહ બે વચ્ચે થાય પણ તેમાં જો અદ્વૈતનો આરોપ ન થાય તો તે સ્નેહ કાચો છે. તેઓ જ્યારે એક પ્રાણ થઈ જાય છે ત્યારે એકનું દુ:ખ, અપમાન વગેરે સર્વ બીજાને પણ પોતાનાં લાગે છે.

સ્નેહને કારણે જે અભેદ બુદ્ધિ આવે છે તેની કોમળતા છે. આ હૃદયમાં થતો ભાવ છે. દ્વૈતનું ભાન તો થશે પણ ભાવ અદ્વૈતનો થશે. અતિશય સ્નેહને કારણે અભેદભાવ ઉત્પન્ન થશે અને સાથોસાથ દર્શન થશે. જ્ઞાનને કારણે જે અભેદ અનુભવાય છેતેની કઠોરતા છે. તે બુદ્ધિમાં પ્રતીત થતું ભાન જ છે.

સ્નેહની જરૂરીયાત દ્વૈતની છે. તેનો પરિપાક અદ્વૈત છે આ સ્નેહ એકપક્ષી હોય તો પણ અભેદ અનુભવાય છે.

હું તને ચાહું છું તે તું કૃપાળુ છે માટે નહિ, આલોક-પરલોકની કોઈ ચાહનાથી નહિ; પણ ચાહવા ખાતર જ ચાહું છું, તારે કૃપા કરવી કે નહિ એ તારી

શિરોવેદના છે મારી નહિ.

નંદદાસજીએ કહ્યું છે કે - "જો મેરો યહ લોક જાયેગો, ઔર પરલોક નસાયરી, નંદનંદન કો તોઉ ન છાંડુ, મિલુંગી નિશાન બજાયરી"

૧૮૬. માતાનો બાળકમાં સ્નેહ એ સ્થાયી ભાવ છે. બાળકને કારણે કદીક અનુભવાતો કંટાળો કે ક્રોધ એ સંચારી ભાવ છે. તેવી જ રીતે ભક્તિમાર્ગમાં "તું મારો છે" એ સ્થાયી ભાવ છે. "હું તારો છું અને આપણે બન્ને એક છીએ", ("અહંબ્રહ્માસ્મિ") એ સંચારી ભાવ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં "અહંબ્રહ્માસ્મિ" સ્થાયી ભાવ છે બાકીના સંચારી ભાવ છે. કેવલાદ્વૈતદ્રષ્ટા શ્રી શંકરાચાર્યે આ સંસારી ભાવની અસર નીચે માની ન શકાય તેવા સુંદર સ્તોત્રો રચ્યાં છે.

ભકતનો "તું મારો છે" એ ટોચનો ભાવ છે. કારણ તેમાં બાળક જેવી નિચ્છલ નિર્ભરતા છે.

૧૮૭. અપરિચ્છિન્ન બ્રહ્મમાંથી પ્રગટ થતી આપણી વ્યક્તિચેતના કેટલી ક્ષુદ્ર છે અને આ ક્ષુદ્ર અહંતામાં અનુભવાતી કર્તૃત્વ શક્તિ, ભોક્તૃત્ત્વ શક્તિ, ક્રિયાશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ, બલ, ઐશ્વર્ય પણ કેટલાં ક્ષુદ્ર હોય છે; છતાંય તેના ક્ષુદ્ર બળ વડે બ્રહ્મને માપવું એ બાલિશતા છે. નંદદાસજી કહે છે "ચાતક કી ચોંચ પુટ સબ ઘન કૈસે સમાય."

પણ જો આપણાં કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વને બ્રહ્મ સાથે સંવાદિત કરી લઈએ એટલે સર્વત્ર લીલાબોધ રાખીએ તો સંગતિ થશે, નહિ તો દુર્ગતિ થશે. સંવાદિત 'તમારા દ્વારા જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તે લીલા છે' આમ દૃષ્ટિ થવાથી દુ:ખનો અનુભવ હલકો લાગે છે.

૧૮૮. જે ભકતમાં ભગવદ્સાંનિધ્ય છે તેનામાં ભગવદ્ભાવ રાખવો જોઈએ.

૧૮૯. નદીમાં જ્યારે પૂર આવે છે ત્યારે તે કિનારા પર ઉભરાય છે અને કાંઠાને ઢાંકી દે છે. તેવી જ રીતે છલકાતી ભક્તિના પૂરમાં આધિભૌતિક તથા આધિદૈવિક બન્ને કાંઠા ઢંકાઈ જાય છે. જ્યાં સુધી ભક્તિ છલકાતી નથી ત્યાં સુધી આ બન્ને કાંઠાનો ભેદ સ્પષ્ટ રહેશે.

૧૯૦. ક્રિકેટ રમતાં હાથપગ તૂટે છતાં કોઈને તેની ફિકર નથી કારણકે એ મઝા માટે છે. નહિ તો મારામારી કરી ડંડાથી કોઈનું માથું ભાંગો તો પોલીસ કેસ થાય !

તેમ માયા કરાવે તો દુ:ખ અને બ્રહ્મ કરાવે તો સુખ કારણ કે બ્રહ્મ પરમાનન્દરૂપ છે એટલે સુખદુ:ખ બન્ને આનંદપ્રદ છે. "સાહિલ ભી અપના તૂફાં

ભી અપના કયા પાર ઉતરે કયા ડૂબ જાયે!''

૧૯૧. ભક્તિમાં માહાત્મ્યજ્ઞાનનો સહારો લેવો એ ધંધા માટે બેંકમાંથી લોન લેવા જેવું છે. ધંધો જામે પછી લોન પાછી આપી દેવાની કેમકે પછી તેની કોઈ જરૂર નથી.

૧૯૨. કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વનું અભિમાન એ જ ઉપાધિ છે. આ અવિદ્યાથી સંસાર થાય છે. જીવ અંશ છે અને અંશીમાં જ સ્થિત છે પણ જીવને અનુભવ નથી થતો તે જ તેની ઉપાધિ છે.

૧૯૩. જ્ઞાનમાર્ગમાં ''ઘટાકાશ''નો દાખલો દેવાય છે. ભક્તિમાં કર્ણનો દાખલો યોગ્ય લાગે છે. તે અજ્ઞાનથી પોતાને સૂતપુત્ર સમજતો હતો. તે પોતાનું અસલ સ્વરૂપ અજ્ઞાનથી ભૂલી ગયો હતો.

કંઠમાં હાર હોવા છતાં આપણે ભૂલીને બધે ગોતીએ તેવી જ રીતે આપણી બ્રહ્માત્મકતા ખોવાઈ ગઈ છે. ફક્ત કોઈ કહી દે કે હાર તો કંઠમાં જ છે તો મળી જશે. તેવી જ રીતે આપણને આપણી બ્રહ્માત્મકતાની જાણ થઈ શકે છે. 'સર્વ બ્રહ્મ છે તેથી હું પણ બ્રહ્મ છું.' આનું નામ બ્રહ્માત્મકતા અને ફક્ત હું જ બ્રહ્મ છું તે બ્રહ્મતા.

બ્રહ્માત્મકતા = સર્વ બ્રહ્મ છે માટે હું બ્રહ્મ છું.

બ્રહ્મતા = હું જ બ્રહ્મ છું તેથી બીજું બધું મિથ્યા છે.

૧૯૪. પોતાની ભીતર જ્યારે બ્રહ્માત્મકતાનો અનુભવ થશે અને આપણને ભાન થશે કે હું પોતે પણ અક્ષર છું; અને અક્ષર તો પુરુષોત્તમનું અધિષ્ઠાન છે તો મારામાં પણ પરમાત્મા પ્રગટ થઈ શકે છે. પણ જ્યાં સુધી આ સમજમાં ન આવે ત્યાં સુધી પ્રભુ ફક્ત ગોલોક કે વૈકુંઠમાં જ હશે એમ લાગશે.

૧૯૫. બુદ્ધિમત્તા કે શાસ્ત્રજ્ઞતા એ જ્ઞાનમાર્ગીય જ્ઞાન નથી. આ તો પાયાની જરૂરિયાત છે, જે કર્મ, જ્ઞાન, ભક્તિ અને સંસારમાં પણ જોઈએ.

૧૯૬. આપણે જેમ ઘરમાં ફ્રીજ, ટીવી, રેડિયો વગેરે વસાવીને તેનાથી આનંદ મેળવીએ છીએ તેમ પ્રભુ જગત પ્રકટ કરીને તેમાંથી આનંદ મેળવે છે. જેવી રીતે બાળકને જન્મ આપી માબાપ તેમાંથી આનંદ લે છે. પુષ્ટિ જીવ સાથે પ્રભુ પુષ્ટિલીલાનો આનંદ લે છે, મર્યાદા જીવ સાથે પ્રભુ મર્યાદા લીલાનો આનંદ લે છે, પ્રવાહી જીવ સાથે પ્રભુ પ્રવાહલીલાનો આનંદ લે છે; પ્રભુ તો સર્વમાંથી નિરુપધિ આનંદ લઈ રહ્યા છે. પણ આપણી ઉણપ તો એ છે કે આપણે જો પ્રવાહી હોઈએ તો કૃષ્ણનો પણ આનંદ લઈ શકતા નથી. પ્રભુ તો પત્રપુષ્પથી પણ આનંદ લે છે તો

પુષ્ટિજીવથી શું આનંદ નહિ લે ?!

૧૯૭. જીવ જ્યારે જડથી આનંદ લેવા પ્રયત્ન કરે છે કે જીવ જ્યારે જીવથી આનંદ લેવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તે ક્ષણિક હોય છે પણ જીવ જ્યારે કૃષ્ણથી આનંદ લે છે ત્યારે તે નિરવધિ થઈ જાય છે કારણ કે કૃષ્ણનો પોતાનો જ આનંદ જીવમાં ચમકે છે. આ આનંદનું મૂળ કૃષ્ણ જ હોવાથી તેની કોઈ અવધિ નથી રહેતી.

૧૯૮. પુષ્ટિભક્ત દ્વારા જે પ્રગટિત આનંદ છે તે મૂળ તો કૃષ્ણના આનંદનુંજ પરાવર્તન છે; અથવા તો ભક્ત જ્યારે પ્રભુના કૃપાનંદનો પ્રેમાનંદના રૂપે પડસાદ આપે છે ત્યારે પ્રગટ થતો આનંદ સમુદ્ર જેવો થઈ જાય છે. જેમાં પ્રભુ વિહાર કરી રહ્યા છે.

આ આનંદ કેવો છે? પ્રભુએ જ આપેલો છે, સ્વરૂપાત્મક છે; નહીં તો પ્રભુની આત્મરમણતા ખંડિત થઈ જાય.

ભક્ત કહે છે : મેં તારી સ્તુતિ કરી છે પણ તારી પ્રેરણાથી કરી છે. આમાં મારું કાંઈ નથી. પણ તને તો તેથી આનંદ મળ્યો ને !

જેવી રીતે પોપટ આપણે શીખવેલી વાણી બોલે છે અને તે સાંભળીને આપણે ખુશ થઈએ છીએ. એમ જગતમાં કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ બ્રહ્મનું જ છે. આપણે તો તેના ખિલૌના છીએ.

૧૯૯. શ્રી શંકરાચાર્યે બ્રહ્મ માયાને કારણે જીવ-જગતરૂપે ભાસે છે એ વાત ત્રણ રીતે સમજાવી છે;

૧. **અવચ્છેદવાદ**

મહાકાશ = પરબ્રહ્મ, ઘટાકાશ = જીવ, ઘડો = અવિદ્યા

૨. **પ્રતિબિંબવાદ**

વ્યક્તિ સામે દશ દર્પણ રાખતાં તેનાં દશ પ્રતિબિંબ પડે. વ્યક્તિ એક હોવા છતાં તેનાં અનેક પ્રતિબિંબ પડે છે. તેમ બ્રહ્મ એક હોવા છતાં માયાના દર્પણને કારણે અનેક જીવો રૂપે બ્રહ્મનાં અનેક પ્રતિબિંબ પડે છે.

બિંબ = બ્રહ્મ, પ્રતિબિંબ = જીવ, દર્પણ = માયા.

૩. **વ્યાઘસુનુ પક્ષ** - રાજકુંવરને શિકારી પાળે તો રાજકુંવર પોતાને શિકારી સમજવા માંડે (કૌતેય-રાધેયની જેમ)

પણ આપણે કહીએ છીએ કે બ્રહ્મ પોતાના સંકલ્પથી એકમાંથી

અનેક બન્યો છે. આનંદનો તિરોભાવ પણ બ્રહ્મની ઈચ્છાથી જ થયો છે. કારણ બ્રહ્મની જેમ જીવો પણ આનંદાત્મક હોય તો લીલા સરખી ન થાય.

શ્રી શંકરાચાર્ય પોતે પોતાને માયાવાદી નથી કહેતા, આપણે તેમને માયાવાદી કહીએ છીએ; કારણ બ્રહ્મનાં એકનાં અનેક થવાના કારણમાં શંકરાચાર્ય પહેલા પગથિયાથી જ માયા લાવે છે. આપણે છેલ્લા પગથિયામાં માયા લાવીએ છીએ.

ક. અખંડ સચ્ચિદાનંદ

ખ. એકનું અનેકત્વ

(શ્રી શંકરાચાર્ય = અશુભ અવિદ્યા કે માયાથી; આપણે = શુભ લીલાના સંકલ્પથી.)

ગ. આનંદનો તિરોધાન : બ્રહ્મે જગત ક્રીડાર્થે કર્યું છે એમ આપણે માનીએ છીએ. શ્રી શંકરાચાર્ય મુજબ તે આપણી અજ્ઞાનજન્ય ભ્રાન્તિ છે.

ઘ. જીવમાં જ્ઞાનનો અભાવ.

ङ. અવિદ્યાના સંપર્કમાં આવતાં જીવ પોતાના બ્રહ્મત્વને પિછાની શકતો નથી.

અહીં છેલ્લા પગથિયામાં 'અવિદ્યા' જીવને સ્પર્શે છે. પણ શ્રી શંકરાચાર્ય પ્રથમથી જ તેને લગાડે છે તેથી આપણે તેમને માયાવાદી કહીએ છીએ.

૨૦૦. જીવમાં જ્યારે બ્રહ્મના ગુણો પ્રવેશવા માંડે છે ત્યારે તેને બ્રહ્મની વ્યાપકતાનો અનુભવ જરૂર થાય છે પણ પોતે વ્યાપક બનતો નથી અને વ્યાપક બને ત્યારે તે 'જીવ' રહેતો નથી. આ વ્યાપકતાના અનુભવમાં ઘણાને "હું સૂર્ય છું, ચંદ્ર છું" એમ અનુભવ થાય છે.

૨૦૧. ભક્તો શણગાર ધરેલા ભગવાનનાં દર્શન કરે છે. અભક્તો ભગવાનને ધરેલા શણગારના દર્શન કરે છે. અભક્તોની આંખ શણગારમાં જ અટવાઈ રહે છે. પ્રભુ સુધી પહોંચતી જ નથી. "આજે તો કેસરના હીંડોળા છે, આજે છપ્પનભોગનાં દર્શન છે" આમ જ્યારે લોકો કહે છે ત્યારે પ્રભુ કરતાં ભોગનું મહત્વ વધી જાય છે. ભક્તને ભોક્તા દેખાય છે, અભક્તને ભોગ દેખાય છે.

૨૦૨. માણેકચંદે સર્વસ્વ નિવેદન કર્યું તે સિદ્ધાંત નથી પણ મનોરથ છે. મનોરથ કરી શકાય પણ તે જ સિદ્ધાંત છે એમ ન માનવું. દામોદરદાસ સંભરવાલા કેટલાં પાન આરોગાવતા હતા, તે પણ તેમનો મનોરથ હતો.

૨૦૩. શુદ્ધપુષ્ટિ = માહાત્મ્ય જ્ઞાન નથી, માત્ર સ્નેહથી સ્વરૂપને જાણે છે. પણ તે જ્ઞાન કે ભક્તની ગરજ વગર જાણે છે; તેથી તેને જ્ઞાન થાય કે ન થાય, ફરક નહીં પડે. પણ પુષ્ટિ પુષ્ટિ માહાત્મ્ય સાથે જાણે છે.

૨૦૪. તામસ ભક્તને તામસ લીલા જ ગમે; જીવ સ્વભાવ નથી બદલી શકતો તેથી પ્રભુને ત્રિવિધ લીલા કરવી પડે છે બાળક સાથે બાળકની જેમ જ વાત કરવી પડે તો જ વાત થાય, નહિ તો અધવચ્ચે જ અટકી જાય.

૨૦૫. મિશ્ર કક્ષાનાં જીવ વ્યસન દશાએ પહોંચી શકે છે પણ આ પ્રભુને શોધી રહેલા જીવો છે. શુદ્ધપુષ્ટિ જીવ ભક્તિ વગરનો હોઈ શકે પણ એમને પ્રભુ શોધી રહ્યા છે. નંદગૃહમાં પ્રાગટ્ય પહેલાં થયું; ગોકુલનાં ગોપગોપીઓને પ્રેમ આસક્તિ વ્યસન વગેરે પહેલાંથી જ નથી.

૨૦૬. પુષ્ટિ-પ્રવાહ-મર્યાદાના જીવોમાં પરસ્પર પરિવર્તન ન થાય પણ પુષ્ટિપ્રવાહ પુષ્ટિ-મર્યાદા અને પુષ્ટિ પુષ્ટિમાં વરણ અને સોપાન બન્નેના ભાવો છે તેથી એકમાંથી બીજામાં જવાય. (ઘણા ટીકાકારો માને છે કે ન જવાય).

પુષ્ટિ અસ્મિતા અભિયાન
રાજકોટ

પ્રિય વૈષ્ણવજન,

શ્રી મહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે ''શાસ્ત્રં અવગત્ય મનોવાગ્દેહૈ કૃષ્ણ સેવ્ય'' એટલે ભાગવદ્શાસ્ત્રનું અવગાહન કરીને મન-વાણી-દેહ દ્વારા કૃષ્ણની સેવા કરવી જોઈએ. (શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ પ્રકાશ ૪.)

પરંતુ સંપ્રદાયની વર્તમાન મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ જ એ છે કે મોટા ભાગના અનુયાયી વૈષ્ણવોમાં જ એવી ગેરસમજની ગાંઠ બંધાઈ ગઈ છે કે આપણો માર્ગ તો પ્રમેયમાર્ગ છે, ભગવદ્કૃપાનો માર્ગ છે, આપણા માર્ગમાં તો ભાવ જ મુખ્ય છે. અને જ્ઞાન (સમ્પ્રદાયનાં યથાર્થ સ્વરૂપની સમજ) ની જરૂર જ નથી. આના કારણે છેલ્લા કેટલાક સમયથી વૈષ્ણવોમાં સમ્પ્રદાયના ગ્રંથોના અભ્યાસની વૃત્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ હોવાથી માર્ગનું સાચું જ્ઞાન લુપ્તપ્રાય થઈ ગયું છે. આનો ગેરલાભ આજે સમ્પ્રદાયના કહેવાતા મોટા ભાગના વારસદારો, પરમ ભગવદીયો, પોતાની સ્વાર્થ લોલૂપતાથી, પોતાની શુદ્ર કામનાઓ સંતોષવા માટે પોતાના વાણી-વિલાસ દ્વારા શ્રી મહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતોને અભેરાઈએ ચડાવીને તદ્દન વિકૃત ભાવ-ભાવના, લીલા-ભાવનાના ખોટા અને મનઘડંત અર્થો કરીને ભોળા (સંપ્રદાયના ગ્રંથોમાં બુદ્ધિને ન વાપરવાળા) વૈષ્ણવોને ગેરમાર્ગે દોરે છે. અને પરંપરાની દૂહાઈઓ આપીને બહેકાવતા હોય છે.

હાલની સંપ્રદાયની વિકટ સ્થિતિમાં સાચા, જીજ્ઞાસુ, અને માર્ગમાં તથા શ્રી મહાપ્રભુજીમાં નિષ્ઠાવાન વૈષ્ણવોને સાચી દિશા મળે એવા શુભાશયથી શ્રી મહાપ્રભુજીના ગ્રંથો તથા આ ગ્રંથો પર વિસ્તારથી લખેલી પૂર્વાચાર્યો, વિદ્વાનો તથા મહાનુભાવોની ટીકાઓ તથા સેવા પ્રકારની સાચી સમજ આપતા ગ્રંથો વિ. ના વ્યાપક રીતે અભ્યાસના સ્વાધ્યાયો છેલ્લા બે વર્ષથી શરૂ કરેલા છે. જેનો દરેક વૈષ્ણવ લાભ લઈ શકે છે.

: વિશેષ પ્રવૃત્તિઓ :

- ❖ સંપ્રદાયના વિદ્વાન ગોસ્વામિ બાલકોની સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો ઉપર શિબિરોનું આયોજન.
- ❖ પ્રવચન શિબિરો તથા સાંપ્રદાયિક વિશેષ કાર્યક્રમોની ઓડીયો/વિડીયો કેસેટોનું વિતરણ.
- ❖ વિદ્વાન પ્રાચીન આચાર્ય ગો. બાલકોના વચનામૃતો, સંપ્રદાયના પ્રાચિન ગ્રંથો, સ્ફુટકર ગ્રંથોના પુસ્તક પ્રકાશિત કરવા.

: ધ્યેય :

શ્રી મહાપ્રભુજીએ આપેલા ઉપદેશો તથા સાચા સેવા પ્રકારની સમજણોને યથાર્થ રૂપમાં સમજીને વૈષ્ણવો સુધી પહોંચાડીએ અને બને એટલા દરેકની યોગ્યતા - અધિકાર મુજબ ભગવદ્ સન્મુખ બને અને શ્રી મહાપ્રભુજી ના સાચા અર્થમાં અનુયાયીઓ બનીને વૈષ્ણવી જીવન સાર્થક કરી શકે તે જ શુભાશય.

: સંપર્ક :

પ્રવિણભાઈ ડઢાણીયા - મો. ૯૪૨૭૪ ૯૫૧૫૯	રમેશભાઈ મિસ્ત્રી - મો. ૯૯૨૫૫ ૧૪૬૪૩
કૃષ્ણદાશભાઈ દેશાઈ - ફોન : ૨૫૭૯૬૭૮	જેન્તિભાઈ રાજા - ફોન : ૫૫૩૨૫૨૩
પ્રવિણભાઈ પારેખ - ફોન : ૨૨૩૫૨૨૬	પ્રેમજીભાઈ સોરઠીયા - ફોન : ૨૩૨૨૬૨૩
જીજ્ઞેશ વી. આડેસરા - મો. ૯૮૨૫૫ ૬૫૦૬૫	ભાવેશ એમ. ભુવા- મો. ૯૮૭૯૮ ૩૬૭૮૫

પ્રકાશ જી. સરેરીયા ''ભગવદાશ્રય'',
૬-કુંભારવાડા, રાજકોટ.

પ્રાપ્તિ સ્થાન

ગો. શ્રી શ્યામ મનોહરજી
૬૩ સ્વસ્તીક સોસાયટી,
જથો રસ્તો જુહુ સ્કીમ
વિલે પાર્લે - (પશ્ચિમ) મુંબઇ

શ્રી વલ્લભાચાર્ય ટ્રસ્ટ
કંસારા બજાર
માંડવી (કચ્છ)

પ્રકાશ જી. સરેરીયા
''ભગવદ્દાશ્રય',
૬/૧૨ નવા કુંભારવાડા
રાજકોટ. મો. ૯૮૨૪૩ ૧૩૯૫૧

ભાવેશભાઈ એમ. ભુવા
'' કૃષ્ણાશ્રય''
૨૦, ગુંદાવાડી,
રાજકોટ. મો. ૯૮૭૯૮ ૩૬૭૮૫

પ્રવીણભાઈ વી. કઢાણીયા
આલાપ ગ્રીન સીટી એ -૩૦
રૈયા રોડ, રાજકોટ.
મો. ૯૪૨૭૪ ૯૫૧૫૯

જીજ્ઞેશભાઈ વી. આડેસરા
''શ્રી યમુના નિકુંજ',
૧૮/ ગુંદાવાડી,
રાજકોટ. મો. ૯૮૨૫૫ ૬૫૦૬૫

રમેશભાઈ કે. પંચાસરા
''ચરણ રજ'' ૬, શ્રધ્ધા સોસાયટી,
૮૦ ફુટ નહેરૂ નગર રોડ, (અટિકા)
રાજકોટ. મો. ૯૯૨૫૫ ૧૪૬૪૩

શ્રી બાલકૃષ્ણ પુસ્તક ભંડાર
દરબારગઢ હવેલી ગ્રાઉન્ડ, રાજકોટ.
મનસુખભાઇ રાણપરા,
વસંતભાઇ વોરા ફોન : ૨૪૫૨૨૧૪

રમણીકલાલ કે. છાંટબાર
''દુલારી આર્ટ''
દીવાન પરા મેઈન રોડ, રાજકોટ.
મો. ૯૪૨૬૭ ૧૯૨૪૯

પ્રવિણભાઈ વી. પારેખ
''વૃજ નિકુંજ''
૧૦, લક્ષ્મીવાડી, રાજકોટ.
ફોન : ૨૨૩૫૨૨૬